

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BASRA KÖRFEZİ'NDE İNCİ AVCILIĞI ve TİCARETİ
(1820-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERDAR BURAK ALTUN

İSTANBUL, 2022

TC.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

BASRA KÖRFEZİ'NDE İNCİ AVCILIĞI ve TİCARETİ
(1820-1914)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SERDAR BURAK ALTUN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. DAVUT HUT

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
ÖZET	VI
TABLOLAR.....	X
KISALTMALAR.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ'NDE İNCİ AVCILIĞI

1.1 Basra Körfezi'nin Tarihi, Coğrafi, Siyasi ve Stratejik Önemi	4
1.2 Bir Mücevher ve Süs Eşyası Olarak İncinin Oluşumu ve Basra Körfezi'nde İnci Avcılığının Genel Tarihi.....	6
1.3 Basra Körfezi'nde İncinin Tarihsel Önemi	8
1.4 Basra Körfezi İnci Yatakları ve Avlanma Sahaları.....	10
1.5 İnci Avcılığı.....	12
1.6 İnci Dalışları	16
1.7 İstiridyelerin Açılması	19
1.8 İnci Avcılarının Çalışma Şartları	21
1.8.1 Dalgıçların Denizde Karşılaştıkları Tehlikeler	21
1.8.2 Dalgıçların Mesleklerinden Ötörü Yaşadıkları Sağlık Sorunları	23

İKİNCİ BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ İNCİ TİCARETİ ORGANİZASYONU

2.1 Basra Körfezi İnci Ticaretinin Genel İşleyişi	29
2.2 Basra Körfezi İnci Pazarları	31

2.3 Basra Körfezi İncilerinin Özellikleri ve İnci Ticaretinin İşleyişi	32
2.4 Finansörler ile Avcıların Kesişim Noktası: Mukassam ve Nahuda İlişkisi	36
2.5 Nahudalar ve Dalgıçlar	40
2.6 Ticari Anlaşmazlıkların Giderildiği Mahkeme: Salifetü'l-Ğavs	44
2.7 Şeyhler ve İnci Ticareti.....	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE ve BASRA KÖRFEZİ İNCİ ENDÜSTRİSİ(1820-1914)

3.1 Basra Körfezi İnci Ticaretinin Genel Tarihi	51
3.2 Basra Körfezi'nin İngiltere İçin Önemi	53
3.3 Basra Körfezi'nde İngiliz Etkinliği	56
3.4 İngiltere'nin Basra Körfezi'nde Yürüttüğü Faaliyetlerin İnci Avcılığı ve Ticaretine Etkisi	65
3.5 İnci Ticareti Üzerindeki Küresel Nüfuz Mücadeleleri	70
3.6 İnci Ticareti Bağlamında Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ndeki Hâkimiyeti Üzerine Bir Değerlendirme	76
3.7 İnci Endüstrisinin Patlama Yılları:1900-1914	80
3.8 İnci Endüstrisinin Çöküşü	82
3.9 İnci Ticaretinin Basra Körfezi Şehirlerine Nüfus Hareketlerine Etkisi	86
SONUÇ	90
KAYNAKÇA.....	93
EKLER	100

ÖNSÖZ

Tarih; sürekliliği olan bir bilim dalıdır. Geçmişte yaşananlar bugünü ve geleceği kesin olarak etkiler fakat biz tarihte yaşanmış olanların bazı etkileri görebiliriz, bazılarından haberdar bile olmayız. Tarih yazımının amacı, bahsettiğimiz bu etkileri doğru şekilde kavrayabilmek ve yaklaşımlarımızı buna göre belirlemektir. Bu yüzden tarihi olaylar silsilesini kronolojik olarak incelemek ve karanlıkta kalmış kısımları aydınlatmak her zaman önemlidir fakat tarih biliminin asıl asıl amacı; incelenen alanların, konuların yaşanma zamanlarını ve şekillerini tespit etmek olamaz. Bu elbette ilk defa buada dile getirilen bir düşünce değildir. Tarih boyunca tarih yazımının amacı ve yöntemi konusunda birçok yaklaşım ortaya konulmuştur. Fakat artık hiçbir amacı, değerlendirmesi ve faydası olmayan salt siyasi tarih anlatılarını bir kenara bırakmak gerekmektedir. Tarih; insan ve onun meydana getirdiği gruplar, toplumlar, devletler tarafından oluşturulmuştur. İnsanın fitratından kaynaklanan özellikleri, birebir olarak ortaya çıkmaya da sürekli olarak farklı şekillerde tezahür etmektedir. Bu özellikler insan davranışının yanı sıra; meydana getirdiğini belirttiğimiz bu grupların, toplumların ve devletlerin özelliklerini, davranışlarını, hassasiyetlerini ve yaklaşımlarını etkilemektedir. Yani insan geçmişte olduğu gibi şimdi de insandır, yaradılışından gelen ve üzerinde yaşadığı coğrafya tarafından şekillendirilen özellikleri vardır ve bu özellikler onun tarafından kurulan medeniyetlerin de yapısını belirlemektedir. Tarihin amacı; öncelikle tüm bunların olmasına sebep olan insanı, sonra da onun meydana getirdiği ve içinde bulunduğu medeniyet ağını incelemektir. Biz de bu çalışmayla bunu yapabilmek istedik. Konu olarak inci avcılığı ve ticareti seçildi. Tabiidir ki çalışmamız boyunca inci avcılığı ve ticaretinin tarihsel, kültürel ve teknik özellikleri konusunda bilgi sahibi olduk. Fakat bu çalışmayı yaparken asıl amacımız Basra Körfezi Arap sahillerinde yaşam süren insanların hassasiyetlerini; inşa ettikleri siyasi, sosyal ve ekonomik yapıların özelliklerini, tüm bu yapılar arasındaki bağları ve bu bağların insanlara olan etkisini tespit etmektir. Bunun yanında bölge ile ilişki içerisinde olan devletlerin önem verdiği alanları ve konuları; bu devletlerin amaçlarını ve yaklaşım tarzlarını mercek altına aldık. Ancak bu şekilde günümüzde veya gelecekte, ihtiyaç duyulduğunda tüm bu bahsettiğimiz bilgiler ve değerlendirmelerden faydalanarak yaklaşım tarzımızı belirleyebiliriz. Bu oldukça önemli bir konudur ve tarihin bana göre asıl amacı da budur. Çünkü çalışma içerisinde sözü geçen insanlar, birebir olarak olmasa da ürettikleri kültürün içerisinde yaşamaya devam etmektedirler. Hassasiyetleri ve arzuları büyük oranda aynıdır. Ayrıca konu edindiğimiz coğrafyada, incelediğimiz kültürün

insanları tarafından oluşturulmuş olan sosyal ve siyasi gruplar ve oluşumlar günümüzdeki mirasçıları aracılığı ile varlıklarını büyük oranda sürdürmektedirler. Üstelik Körfez'le ilişki kurmak isteyen veya kuran devletler bugün de hemen hemen aynıdır ve bu bölgeden elde etmek istedikleri -kullandıkları enstrümanlar farklı da olsa- aynıdır. İşte bu çalışmanın amacı, tarihte tespit ettiklerimizden hareketle günümüzde bahsettiğimiz bu sosyal, ekonomik ve siyasi ilişkiler ağını anlamak ve buna göre yaklaşım tarzı belirlemek isteyeceklerle yardımcı olmaktır.

Çalışmamızın muhtevasını belirlerken, daha önce çalışılmamış bir konu seçmeye gayret ettik. Daha doğrusu değerli hocam Prof. Dr. Davut HUT'un yönlendirmeleriyle okuduğum, yazarı meçhul olan “*İstanbul’dan Bağdat’a Mektuplarla Bir Anadolu ve Ortadoğu Seyahati(1892)*”, adlı kitapta fark ettiğim "inci"nin, üzerinde pek çalışılmamış bir konu olduğunu ve Türkçe literatürde bu konuda hiçbir araştırma eseri olmadığını fark ettik ve kriterlerimizden ilkinin bu şekilde yerine getirmiş olduk. Bunun yanında, Osmanlı'nın 19. yüzyılda bölgeyle olan bağları zayıf olduğu için bu konuda pek fazla Türkçe arşiv vesikasına ulaşamasak da, İngilizlerin zikrettiğimiz dönemde Basra Körfezi ile yoğun ilişkiler içerisinde bulunması ve hem askeri hem sivil İngiliz devlet görevlilerin ve yabancı seyyahların, bölgede olan biteni hatırat ve seyahatnameler aracılığıyla ayrıntılı olarak yazması ve tabi ki İngiliz arşivlerinin bu konuda oldukça ayrıntılı bilgiler vermesi neticesinde; çalışmamızda İngilizce yazılmış birinci el kaynaklardan oldukça yoğun şekilde yararlandık. Aslında bu durumun mukayeseli tarih yazımını sağlaması beklenir ve bu beklenti çalışmamızda bir nebze kadar karşılanmıştır ama Osmanlı arşivinde oldukça az vesika bulunması nedeniyle, yapabildiğimiz en önemli kıyaslama; İngiliz arşivciliği ile Osmanlı arşivciliği arasında, bunun yanında dönemin İngiliz devlet gücü ve organizasyonu ile yine dönemin Osmanlı devlet gücü ve yaklaşım tarzı açısından oldukça büyük fark olduğudur. Bu duruma da çalışmamızda değinmeyi ihmal etmedik. Toparlamak gerekirse, paragraf boyunca değindiğimiz konulara dikkat ederek ortaya orijinal ve özgün bir çalışma koymaya çalıştık.

Uzun çalışma dönemimiz boyunca ihtiyacım olduğunda yönlendirmeleri ile çalışmamıza katkı vermekle kalmayıp, tecrübesi ve bilgisiyle tezin doğru şekilde inşa edilmesinde rol oynayan değerli hocam Prof. Dr. Davut HUT'a teşekkürlerimi iletiyorum. Bununla birlikte, çalışmamızda kullandığımız yabancı dilde yazılmış kaynaklar konusunda teknik olarak yardım aldığım ve her zaman olduğu gibi tez yazım sürecimde de yanımda olan Demirhan AYDIN kardeşime ve manevi desteğini, çalışmamızın değerini bana her

daim hatırlatacak şekilde lütfeden Müberra Nur CÜNİ kardeşime teşekkür ederim. Ayrıca bu süreçte beni yalnız bırakmayan değerli lise arkadaşlarım Turgut ARAS ve İbrahim DİLER'e de şükranlarımı sunarım.

Son olarak annem ve babam başta olmak üzere hayat boyu verdikleri karşılıksız, sevgi dolu destekler ile bu çalışmayı ortaya koymamda birinci dereceden pay sahibi olan canım aileme çok teşekkür ederim.

Serdar Burak ALTUN

Osmaniye, 2022

ÖZET

Antik dönemlerden itibaren değerli bir madde olarak kabul edilen inci, insanların yaşamlarında yalnızca bir süs eşyası olarak değil, birçok farklı şekilde kendine yer bulmuştur. Bu yüzden de tarih boyunca sürekli olarak denizin derinlerinden çıkarılmış ve ticari faaliyetlerde kullanılmıştır. İnci avcılığı ve ticareti 18. yüzyılın son çeyreğine kadar farklı devletlerin himayesinde yapılmıştır. Bu dönemden itibaren İranlıların Basra Körfezi'nin batı sahillerindeki etkinliklerinin kırılması ile beraber Körfez'de yeni bir sayfa açılmıştır. Arap şeyhler zamanla kontrolü ele almış ve inci avcılığı ve ticaretini kendilerinin ve tüccarların lehine yönlendirmişlerdir.

İlk çağlardan itibaren pek fazla değişikliğe uğramadan gelen bir metotla inci avlayan ve sağlıklarını, hatta canlarını tehlikeye atarak geleneksel bir düzen içerisinde hayatlarını idame ettirmeyinci avcılarının elinden ise şeyhlerin ve tüccarların kârlarını artırmak dışında bir şey gelmiyordu. 1820 yılından itibaren İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki yerel idarecilerle ilişkiler kurması ve inci avcılığı ile ticaretinin istikrarını artıracak adımlar atmasıyla birlikte, inci avcıları sistemli bir şekilde sömürülmüştür. İngiltere ise zikrettiğimiz tarihten itibaren, inci ticaretini merkeze alarak yürüttüğü faaliyetler neticesinde, çalışmamızda detaylı olarak bahsedeceğimiz birçok fayda sağlamış ve Körfez'de her alanda söz sahibi olan ana unsur haline gelmiştir.

Basra Körfezi inci avcılığı ve ticareti, İngiltere'nin öncülüğünde hayata geçirilen değişikliklerle birlikte, 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık küresel bir ticari organizasyon haline gelmişti. Bu durumun sonucunda Körfez'deki idareciler ve inci ticaretini finanse eden sermayedarlar önemli bir zenginliğe ulaşmışlardı. Balkan Savaşları ve asıl olarak I. Dünya Savaşı ile birlikte inciler; 20. yüzyılın başında ulaştıkları ve aslında inci ticaret organizasyonunun sonunu hazırlayan suni değerlerini âni şekilde yitirmeye başladılar. Akabinde, 1920'lerde Japonya'da kültür incisinin dünya pazarının ihtiyacını karşılayacak kadar seri şekilde üretilmeye başlaması ve ardından gelen 1929 dünya ekonomik buhranı, Basra Körfezi inci avcılığı ve ticaretine önemli bir darbe vurdu. Bu gelişmelerden sonra Körfez inci endüstrisi ayakta kalmaya çalışsa da II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda tarihin tozlu sayfalarına karıştı. Bu çalışmada biz, Basra Körfezi inci avcılığı ve ticaretinin genel olarak nasıl bir tarihi süreçten geçtiğini, inci avcılığının icrasını, inci avcılarının çalışma ve yaşam koşullarını, çıkarılan incilerin ne şekilde bir

ticari organizasyonla alıcılara ulaştırıldığını; Körfez'deki siyasi, ekonomik ve sosyal grupların birbirleriyle olan ilişkilerini, İngiltere'nin 1820'den itibaren bölgede attığı adımların kendine ve bölgeye neler getirdiğini inceleyeceğiz. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ile olan ilişkilerini inci avcılığı ve ticareti bağlamında değerlendireceğiz. Ayrıca son olarak, ekonomik faaliyetlerin şehir yaşantısına olan etkilerine bir örnek olarak inci avcılığı ve ticareti özelinde Basra Körfezi Arap sahillerindeki şehir yaşamını mercek altına alacağız.

Anahtar Kelimeler: Basra Körfezi, İnci, İnci Avcılığı ve Ticareti, İngiltere, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

Pearl, which has been accepted as a valuable material since ancient times, has found a place in people's lives not only as an ornament, but also in many different ways. For this reason, it has been continuously extracted from the depths of the sea and used in commercial activities throughout history. Pearl hunting and trade were carried out under the auspices of different states until the last quarter of the 18th century. As of this period, a new page has been opened in the Gulf with the breaking of the Iranian activities on the western coast of the Persian Gulf. Arab sheikhs took control over time and directed the pearl hunting and trade in favor of themselves and the merchants.

Pearl hunters, who hunted pearls with a method that had not undergone much change since the early ages and worked in a traditional way by risking their health and even their lives, could not do anything but increase the profits of the sheikhs and merchants. Pearl hunters have been systematically exploited since 1820, with the British establishing relations with the local authorities in the Persian Gulf and taking steps to increase the stability of pearl fishing and trade. Britain, on the other hand, has provided many benefits, which we will talk about in detail in our study, as a result of its activities by putting the pearl trade at the center, and has become the main factor that has authority in every field in the Gulf.

Persian Gulf pearl fishing and trade had become a global trade organization by the end of the 19th century, with the changes implemented under the leadership of Britain and thus, together with the rulers in the Gulf, it brought significant wealth to the capitalists who financed the pearl trade. With the Balkan Wars and mainly the First World War, pearls lost their artificial value, which was one of the factors that led to the extraordinary growth of the pearl trade volume at the beginning of the 20th century and in fact prepared the end of this trade organization, and started to become less popular in the world. Subsequently, the mass production of cultured pearls in Japan in the 1920s to meet the needs of the world market, and the ensuing economic depression of 1929, dealt a significant blow to the Persian Gulf pearl fishing and trade. Although the Gulf pearl industry tried to survive after these developments, it was mixed into the dusty pages of history in the years following World War II. In this study, we will examine the historical process of pearl hunting and

trade in the Persian Gulf in general, the execution of pearl fishing, the working and living conditions of pearl hunters, and how the extracted pearls are delivered to the buyers through a commercial organization. In addition, we will take a look at the relations of political, economic and social groups in the Gulf with each other, and what the steps taken by Britain in the region since 1820 have brought to itself and the region. Then, we will evaluate the relations of the Ottoman Empire with the Persian Gulf in the context of pearl hunting and trade. Also, lastly, we will examine the city life in the Arabian coasts of the Persian Gulf, in particular pearl hunting and trade, as an example of the effects of economic activities on city life.

Keywords: Persian Gulf, Pearl, Pearl Diving and Trade, British Empire, Ottoman Empire

TABLÖLAR

TABLÖ 2.1. 1873 yılından itibaren 19. yüzyılın sonuna dek, Umman sahilleri ve Bahreyn’den yapılan inci ihracatının rupi cinsinden verileri.....**67**

TABLÖ 2.2. 1873 yılından itibaren 19. yüzyılın sonuna dek, Umman sahilleri ve Bahreyn’den yapılan inci ihracatının grafik üzerinde gösterimi.....**68**

KISALTMALAR

BEO: Bâbîâli Evrak Odası Evrakı

Bkz.: Bakınız

BOA: Başkanlık Osmanlı Arşivi

c.: Cilt

çev.: Çeviren

DH.MKT: Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi

DH.ŞFR: Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemi

ed.: Editör

haz.: Hazırlayan

IOR: India Office Records

MV: Meclis-i Vükelâ Mazbataları

Nr.: Dosya / Gömlek No

s.: Sayfa

ŞD: Şûrâ-yı Devlet

TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Vol.: Volume

Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

Y.MTV: Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı

GİRİŞ

Basra Körfezi'nin dünya tarihi açısından stratejik ve ticarî önemi büyüktür. Dünyadaki ticaret kutuplarının birbirleriyle olan bağlantılarını sağladığı bir kesişim noktası olan Körfez'in, kendi bünyesinde de tarih boyunca birçok ekonomik faaliyet yürütülmüştür. Nitekim antik çağlardan itibaren yapılmaya başlanan inci avcılığı ve ticareti de Körfez'in en önemli ekonomik organizasyonlarından birisi olmuştur. İnci ile bağlantılı olarak sedef ve istiridye ticaretinin de Körfez'de yapıldığını biliyor olsak da Basra Körfezi çevresinde yaşayan insanlar için istiridye ve sedef, hiçbir zaman inci ile rekabet edebilecek kadar değerli ve sürekli bir ticari öneme sahip olamamıştır. Bu yüzden çalışmamız asıl olarak; incilerin Basra Körfezi sularından çıkarılmasına ve ticaretlerinin yapılmasına odaklanmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde Basra Körfezi'nin coğrafi ve tarihsel özelliklerini ve buna ek olarak da Körfez'deki incinin varlığının dayandığı tarihi temellere değindikten sonra; Basra Körfezi'ndeki inci avcılığı organizasyonunu ve bu organizasyonun paydaşı olan sosyal grupların yapılarını ve birbirleriyle olan ilişkilerini işledik. İnci avcılığı; ekonomik boyutunun yanında, avcılarının hayatlarının merkezinde bulunan bir faaliyetti ve bu yüzden de onların üzerinde sosyal anlamda birçok olumlu ve olumsuz tesiri bulunmaktaydı. Bu nedenle ilk bölümümüzde avcılık faaliyetlerinin sosyoekonomik yapısına odaklanmaya çalıştık. Avcıların çalışma koşulları ve bu koşulların onlara sunduğu yaşam standartlarını detaylı olarak işledik.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, avlanan incilerin ticaretinde yer alan grupların birbirleri ile olan ilişkilere yoğunlaştık. Bu amaçla; inci avı organizasyonunu finanse edenler ile avcılar arasındaki ilişkileri mercek altına almaya çalıştık. Bu iki grup arasında denge kuran ve inci avı ve ticaretinin Körfez'in geleneksel kurallarınca yapılmasını sağlayan yerel idareciler de ikinci bölümün konularından birini teşkil etmektedir.

Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise Körfez'deki inci avcılığı ve ticaretinin dünya ekonomisi ve siyaseti içerisindeki konumunu, tarihsel sürece uygun olarak ele almaya çalıştık. Bu bağlamda çalışmamızın odak noktasını; özellikle 19. yüzyılda dünyanın birçok yerinde etkin varlık gösteren İngiltere'nin, inci avcılığı ve ticareti üzerinden Basra Körfezi'nde hâkimiyet kurma çabası oluşturmaktadır. Aslında çalışmamızın tarihsel sınırlarını oluşturan dönemleri (1820-1914) seçmemizin en önemli nedeni; zikrettiğimiz tarih aralığında Basra Körfezi ile olan ilişkilerini giderek

yoğunlaştıran İngiltere'nin, inci avcılığının istikrarını sağlamış ve bunun yanında da inci ticaretinin hacmini artırmış olmasıdır. İngiltere'nin 1820'den sonra bölgede attığı adımlar ve Körfez'in yerel idarecileriyle yaptığı antlaşmalar sayesinde inci avcılığı ve ticareti devasa bir ekonomik organizasyon haline gelmişti. Çalışmamızda bu durumu detaylı olarak değerlendirirken, bir yandan da 20. yüzyılın ilk çeyreğinde inci avcılığı ve ticaretinin ulaştığı zirveyi ve buna ek olarak da bahsettiğimiz dönemden itibaren Körfez'de ve dünya genelinde yaşanan gelişmelerden etilenerek yaşadığı düşüşü detaylı olarak inceledik.

Tüm bunlara ek olarak İngiltere'nin 1820 yılından itibaren Basra Körfezi'ndeki yerel idarecilerle girdiği ilişkiler sonucunda, Körfez'deki inci avcılığı ve ticareti ile ilgilenen şehirleri himâyesi altına almasını ve bu durumun hem İngiltere'ye hem de Körfez coğrafyasına olan etkilerini işledik. Bu sırada 16. yüzyıldan beri Basra Körfezi'nde fiili olarak varlık gösteren Osmanlı Devleti'nin buradaki varlığını, yine inci avcılığı ve ticareti bağlamında değerlendirmeye çalıştık. Son olarak da, inci avcılığı ve ticaretinin Basra Körfezi şehirleşmesi üzerine etkileri üzerine değerlendirmelerde bulunduk.

Çalışmamız kapsamında arşiv belgeleri olarak; Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA) ve British Library bünyesinde olup, Katar Dijital Arşivleri'nden ulaşabildiğimiz Indian Office Records (IOR) belgelerini kullandık. Konuyla ilgili Osmanlı Arşivi belgeleri ve Türkçe birinci el kaynaklar oldukça sınırlı idi. Bu yüzden Indian Office Records belgelerinin kullanım yoğunluğunun, Başkanlık Osmanlı Arşivi belgelerine nispetle oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızda kullandığımız gazete, dergi ve sözlüklerde de aynı şekilde yabancı dilde yazılmış eserlerin ağırlığı oldukça yüksektir. Basra Körfezi inci avı ve ticaretinin tüm aşamalarında bize yardımcı olan ve J. G. Lorimer tarafından hazırlanmış olan *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia* adlı kapsamlı eseri, yararlandığımız kaynaklar arasında özel bir yere sahiptir.¹ Bunun yanında özellikle İngiliz askerleri hatıratları ve yabancı seyyahların seyahatnameleri de, bize ışık tutan birinci el kaynaklar olmuşlardır. Bahsettiğimiz kaynakların 19. yüzyıl Basra Körfezi şehir, toplum ve ticaret yaşantısı ile ilgili bize oldukça ayrıntılı bilgiler sunması, çalışmamızı birinci el kaynaklara dayalı olarak inşa edebilmemizi sağlamıştır.

¹ Bkz. J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, Archive Editions, Redwood Burn Ltd., Buckinghamshire, 1986.

Bunlara ek olarak faydalanmış olduğumuz ve sayı bakımından da yetersiz olan Türkçe araştırma eserleri, bizlere oldukça sınırlı bilgiler sunmuştur. Bu nedenle Körfez inci avcılığı ve ticareti ile ilgili bilgi edinebileceğimiz araştırma eserleri içerisinde de yabancı dilde yazılmış olanların oranı daha yüksektir. Bu alanda da Robert Carter'in² eserleri, özellikle 20. yüzyılda inci ticaretinin tarihi seyrini takip edebilmemiz açısından yol gösterici olmuştur.

² Prof. Robert Carter, *Arabian & Middle Eastern Archaeology and Heritage*, University College London – Qatar (robert.carter@ucl.ac.uk).

BİRİNCİ BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ'NDE İNCİ AVCILIĞI

1.1 Basra Körfezi'nin Tarihi, Coğrafi, Siyasi ve Stratejik Önemi

Çalışmamızın konusunun daha iyi anlaşılması bakımından öncelikle Basra Körfezi'nin tarihi, coğrafi ve stratejik yönleriyle tanınması gerekir. Basra Körfezi; Hürmüz Boğazı vasıtasıyla Hint Okyanusu'ndan ayrılan ve Arabistan'ın doğu kıyıları ile İran'ın güneybatı kıyıları arasında yer alan bir iç denizdir. Körfez'in kuzeyinde bulunan ve insanlık tarihi için oldukça önemli iki nehir olan Fırat ve Dicle'nin birleşerek oluşturduğu Şattü'l-Arap'ın³ Basra Körfezi'ne döküldüğü yerde, eskiçağlardan itibaren var olan ancak bugünkü yapısının temeli Hz. Ömer tarafından atılan ve Körfez'e ismini veren Basra şehri bulunur.⁴ Körfezin batısında, Arabistan kıyılarında Kuveyt⁵, Katîf⁶, Bahreyn⁷, Katar⁸ gibi önemli tarihi yerleşimler vardır. Bunlardan Katif haricindekiler günümüzde devlet statüsündedirler. Güneyinde ve güneydoğusunda kalan Arabistan kıyıları ise bugün Birleşik Arap Emirlikleri içerisinde yer alan ve 19. yüzyılda İngilizce literatürde *Trucial Oman* veya *Trucial States*⁹ olarak kendine yer bulan, Türkçe literatürde ise Umman sahilleri olarak adlandırabileceğimiz bölge içerisinde Abu Dabi, Dubai, Şarika gibi önemli

³ Mustafa L. Bilge, "Şattülarap", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.38, Ankara, 2010, s.381.

⁴ Abdülhalik Bakır, "Basra", *TDVİA*, c.5, Ankara, 1992, s.112.

⁵ Kuveyt, Basra Körfezi'nin kuzeybatı sahilinde yer alan ve oldukça önemli bir tarihi geçmişe sahip yerleşim yeridir. 1961 yılından bu yana devlet statüsündedir. Kuveyt hakkında daha fazla bilgi almak için bkz. Mustafa L. Bilge ve Cevdet Küçük, "Küveyt(Tarih)", *TDVİA*, c.27, Ankara, 2003, s.36-38.

⁶ Tarihte Basra Körfezi'nin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Katîf, bugün Suudi Arabistan'ın doğusunda bulunan bir liman şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Mustafa L. Bilge, "Katîf", *TDVİA*, c.25, Ankara, 2002, s.44-45.

⁷ Bahreyn, Basra Körfezi'nin batı sahili açıklarında yer alan bir adadır. Eskiçağlardan bu yana Basra Körfezi'nin ticari ve kültürel anlamda önemli merkezlerinden birisi olmuştur. Tatlı su kaynakları ile ünlüdür ve bu özelliğiyle Körfez'in geri kalanından ayrılarak önemli bir çekim merkezi olmayı başarmıştır. Bahreyn ismi Arapça'da iki deniz anlamına gelmektedir ve bu isim, hem tatlı hem de tuzlu suyun bulunduğu nokta olmasına atfen verilmiştir. Bahreyn, 1971 yılından bu yana bağımsız bir devlettir. Bahreyn hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Mustafa L. Bilge, "Bahreyn", *TDVİA*, c.4, Ankara, 1991, s.492-495.

⁸ Katar; Basra Körfezi'nin güneybatısında, Bahreyn ile Bahrülbenât körfezleri arasında bulunan, köklü bir tarihi geçmişe sahip bir bölgedir. 1971 yılında bağımsız devlet statüsüne kavuşmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Zekeriya Kurşun, "Katar", *TDVİA*, c.25, Ankara, 2002, s.29-31.

⁹ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6, s.1. (erişim: 13/02/2022).

şehirler vardı. Körfez'in doğusunda kalan İran kıyılarında ise Lince ve Buşir, belli başlı yerleşim merkezleri idi.¹⁰

Tarihsel literatürde Araplar tarafından Arap Körfezi ya da İranlılar tarafından Fars Körfezi (*Persian Gulf*) olarak adlandırılan Basra Körfezi, İlkçağ Mezopotamya medeniyetlerine yakınlığı nedeniyle önemli bir konuma sahipti. Körfez'in sahip olduğu bu önem, tarih boyunca farklı coğrafyalarda birçok yeni medeniyet kurulmasına rağmen kaybolmamış, aksine artmıştır. Bu artışın sebebi, zaman içerisinde dünya ticaretinin iki kutbu olarak ortaya çıkan Hindistan ve Avrupa'nın ticaret ağı arasında Basra Körfezi'nin stratejik bir konumda yer almış olmasıdır. Öyle ki Çin, Hindistan ve Doğu Afrika'dan gemilerle gelen ticaret malları Basra Körfezi'nden alınarak kervanlar vasıtasıyla Bağdat ve Halep yönünden¹¹ Levant adı verilen Doğu Akdeniz limanlarına gönderilmek suretiyle buradan Avrupa'ya ulaştırılırdı. Aynı şekilde Körfez'in batısından gelen tüccarlar da mallarını Körfez'de doğulu tüccarlara bırakıp, onlardan aldıkları mallarla anavatanlarına dönerlerdi.¹² Bu rota; Ümit Burnu'nun Avrupalılar tarafından 1488 yılındaki keşfinden sonra dahi uzun bir süre boyunca doğu-batı yönlü ticaret yollarının en işleği olarak kalmaya devam etti. Fakat Basra Körfezi'nin önemi, salt ticari bir fonksiyondan ibaret değildi. Körfez, bünyesinde yapılan ticaret sebebiyle buraya gelen doğulu ve batılı tüccarlar arasındaki ticari temas zamanla sosyal ve kültürel etkileşimi de beraberinde getirmişti. Yani Basra Körfezi, doğu ve batı kültürlerinin birbirleriyle kaynaştığı bir kesişim noktasıydı.¹³

Ümit Burnu'nun keşfedilmesi ve daha sonra da 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması; Hint-Avrupa ticaret yolunda en önemli ve en eski rota olarak görülen¹⁴ Basra Körfezi'nin ulaşılabilirliğinin, buna bağlı olarak da öneminin artmasına sebep olmuştur.¹⁵ Bunun yanında Basra Körfezi, bu gelişmelere dayalı olarak çeşitlenen ticaret yollarının güvenliğini sağlayabilmek için de önem arz etmeye başlamıştır. Bu özellikleriyle Basra

¹⁰ Mustafa L. Bilge, "Basra Körfezi", *TDVİA*, c.5, Ankara, 1992, s.114.

¹¹ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 147.

¹² Seyit Ali Kahraman&Yücel Dağlı(haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van (4.Kitap, 1. Cilt)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.58.

¹³ Abed Al-Razzak Al-Maani & Saleh Alsharari, "Pearl Trade in the Persian Gulf during the 19th Century", *Asian Culture and History*, Vol. 6, No. 1, 2014, s.44.

¹⁴ Abed Al-Razzak Al-Maani & Saleh Alsharari, "Pearl Trade in the Persian Gulf during the 19th Century", s. 44.

¹⁵ Oktay Kızılkaya, "XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi", *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8/7 (2013), s. 296.

Körfezi, bünyesinde gerçekleştirilen ticaret ve buna bağlı gelişen kültürel etkinliğinin yanında, küresel ticaret güvenliğinin sağlanması konusunda da stratejik bir konum haline gelmiştir. Ayrıca, Körfez’de antik dönemden itibaren yapılan inci avcılığının 19. yüzyılda devasa bir ticari organizasyona dönüşmesi ve buna ilaveten de 20. yüzyılda bölgenin oldukça zengin petrol yataklarına sahip olduğunun ortaya çıkması,¹⁶ Basra Körfezi’nin ticari ve siyasi faaliyetlerdeki öneminin kat be kat artmasına sebep olmuştur. Günümüzde Basra Körfezi, kendisini değerli hale getiren bu bahsettiğimiz özelliklerinin birçoğunu hala bünyesinde barındırmaktadır. Bu nedenle de Körfez; küresel ölçekteki önemini muhafaza etmektedir.

1.2 Bir Mücevher ve Süs Eşyası Olarak İncinin Oluşumu ve Basra Körfezi’nde

İnci Avcılığının Genel Tarihi

İnci avcılığını daha iyi anlayabilmemiz için, öncelikle incinin yapısını ve oluşum nedenlerini anlamamız gerekmektedir. İnci; istiridye tarafından, bünyesine giren parazit tarzı yabancı cisimlerden kendini korumak amacıyla üretilir.¹⁷ Bahsettiğimiz yabancı cisim, istiridyenin ürettiği sedef mineralleri ile katmanlar halinde sarılır ve nihayetinde bu katmanlar inci olarak bildiğimiz sert ve dayanıklı maddeyi meydana getirir.

Denizlerin derinliklerinde doğal olarak bulunan istiridyelerin, insanlar tarafından toplanıp içlerinin açılması ile incilere ulaşıldı. İnci avı adı verilen¹⁸ bu işlem, tarih boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde yapılmıştır. Mesela Hindistan Kıyıları, İskandinav Fiyortları, Sri Lanka, Avustralya, Massawa, Jolo, Filipinler, Tahiti ve Endonezya ve Mississippi Nehri gibi çeşitli bölgeler; tarihte incilerin yoğun olarak bulunduğu ve avlandığı yerler olarak bilinmektedir. Fakat bu bölgelerden farklı olarak Basra Körfezi, en eski ve değerli incilerin bulunduğu coğrafya olarak öne çıkmaktadır. Basra Körfezi’nin hem İran hem de Arabistan kıyılarındaki incinin varlığı, tarih öncesi dönemlere kadar gitmekteydi ve

¹⁶ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, Arabian Publishing Ltd., Londra, 2012, s. 296.

¹⁷ Julian H. E. Cartwright, Antonio G. Checa ve Marthe Rousseau Langmuir, “Pearls Are Self-Organized Natural Ratchets”, *American Chemical Society*, 2013, Vol. 29/26, s. 8370.

¹⁸ Osmanlı arşivi belgelerinde ise bu işlem için “inci saydı” tabiri kullanılmaktaydı. Bu tabirin günümüz Türkçesindeki karşılığı “inci avı”dır. Bu yüzden istiridyelerin toplanması ve içlerindeki incinin çıkarılması işleminden bahsederken inci avı tabirini kullanacağız. Bunun yanında inci avının, İngilizce literatürdeki karşılığı “pearl diving” yani “inci dalışı”dır. İnci dalışı tabirini de yapılan işi tanımlamakta başarılı olduğu için zaman zaman kullanabiliriz.

arkeolojik araştırmalara göre bilinen en eski inciye, bugün Birleşik Arap Emirlikleri sınırları içinde bulunan Abu Dabi yakınlarındaki Marawak Adası'nda rastlanmıştır. Adadaki neolitik yerleşim yerinde bulunan incinin tahminen M. . 5800-5600 yılları arasından kaldığı düşünülmektedir.¹⁹ Ayrıca bahsedilen dönemlerden günümüze kalan inci örnekleri, bu kadarla sınırlı değildir. Araştırmalar sonucunda Arabistan'ın hem iç kesimlerinde hem de Körfez kıyılarında bahsettiğimiz tarihlere yakın dönemlerden kaldığı düşünülen birçok inci bulunmuştur.²⁰ Elbette ki yeni araştırmalarla, Körfez'deki inci varlığının daha eski tarihlere dayandığı ortaya çıkabilir. Ancak eldeki verilerden hareketle söylenebilir ki; incinin Basra Körfezi'nde günlük hayatta kullanılacak şekilde kendine yer bulması, bugünden neredeyse 8 bin yıl önceye dayanmaktadır ve bu durum, insanlığın kurduğu bilinen ilk medeniyetlerle de hemen hemen yaşıttır. Fakat bu tarihlerde kullanılan incilerin av yoluyla mı yoksa bir başka şekilde mi elde edildiğine dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte inci avının da Körfez'deki inci varlığı kadar kadim olması kuvvetle muhtemeldir.

Basra Körfezi'nde inci avcılığı eski ağda ve sonrasında yapıldığı bilinmektedir. Erken dönem Mezopotamya tabletlerinde inciye çağrıştıracak kelimeler bulunmaktaydı.²¹ Tarihteki önemli uygarlıklardan birinin kurucusu olan Persler de Körfez'deki inci avcılığını devam ettirmişlerdir. İşkender, Roma, Sasani ve İşlam döneminde de Basra Körfezi'nde inci avcılığı yapılmaktaydı ve ortaçağda inci avcılığı artık yerleşik bir endüstri halini almıştı.²² Bu genel izahtan sonra, çıkarılan incilerin ticareti ile ilgili detaylara ise diğer bölümlerde değineceğiz.

9. yüzyılda Arap coğrafyacı Mesud , 12. yüzyılda Haham Benjamin ve 16. yüzyılda da Lodovico Bartherma gibi müellifler, Basra Körfezi'nde inci avcılığının yapıldığına dair bilgiler vermişlerdir.²³ 17. yüzyılda Evliya  elebi de bölgeye gelerek, inci avcılığı ve ticaretinin Körfez'de yoğun şekilde yapıldığı ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır.²⁴ Kısacası

¹⁹Hatice Uyanık, "Eskiçağ'da Basra Körfezi'nde İnci, İnci Avı ve Ticareti  zerine Genel Bir Bakış", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar  zel Sayı(2020), s. 47.

²⁰Vincent Charpentier, Carl S. Phillips ve Sophie M ry, "Pearl fishing in the ancient world: 7500 BP", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, Vol.23 (2012), s. 1.

²¹ Donald Hawley, *The Trucial States*, George Allen and Unwin Ltd., Londra, 1970, s.28.

²² Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", *Koninklijke Brill NV*, Leiden, 2005, s.144-145.

²³George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, The Century Co, New York, 1908, s. 86.

²⁴ Seyit Ali Kahraman&Y cel Dağlı(haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis - Diyarbakır - Isfahan - Malatya - Mardin - Musul - Tebriz - Van*(4.Kitap, 1. Cilt), s.58.

inci avcılığı eskiçağdan 19. yüzyıla kadar kesintisiz şekilde yapılmıştır. 19. yüzyılda dünyanın birçok yerinde siyasi ve ticari anlamda etkinlik kurmuş olan İngilizlerin, yine aynı yüzyılda Basra Körfezi'ndeki varlıklarını güçlendirmeye başlamaları, buradaki inci endüstrisinin²⁵ kaderi açısından önemli bir dönüm noktası oldu. İngilizler, 1820'den itibaren bölgedeki Arap şeyhlikleri ile yaptıkları antlaşmalar vasıtasıyla Körfez'deki kontrolü eline almış ve inci avcılığını da kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmişlerdir.²⁶ İngilizlerin bu yönlendirmeleriyle inci avcılığı ve ticareti çok daha verimli şekilde yapılmaya başlanmış ve bu durum, I. Dünya Savaşı'na kadar inci endüstrisinin tahmin edilemez boyutlarda büyümesini sağlamıştır.

1.3 Basra Körfezi'nde İncinin Tarihsel Önemi

İnci; güzel görüntüsü ve dayanıklılığı nedeniyle tarihin her döneminde değer verilen bir mücevher olmuştur.²⁷ Göze hoş gelen görünüşü itibarıyla özellikle kadınlar için vazgeçilmez bir takıydı.²⁸ Nitekim Kuveyt'te Neolitik dönemden kalan bir mücevher atölyesinde bulunan incilerden bazılarının delinmiş olması, incinin bu dönemlerde dahi işlenerek takı olarak kullanıldığına işaret eder.²⁹

İncinin, Neolitik dönemden itibaren Basra Körfezi Arap sahillerinde yaşayan insanlar tarafından, kendilerine ait eşyaların süslenmesi konusunda da önemli bir yere sahip olduğunu biliyoruz.³⁰ Tabi ki incinin süsleme aracı olarak kullanılması, bahsettiğimiz dönem ve coğrafya ile sınırlı kalmamıştır. Örneğin Pers imparatorlarının tahtı da incilerle süslenmişti.³¹ Romalı yazar Plinius'a³² göre de inci, Roma toplumunda en

²⁵ Endüstri kelimesi Latince, “*gayret, çalışkanlık*” anlamlarına gelen “*industria*” kelimesinden türeyerek Fransızca'ya “*industrie*” olarak geçmiştir ve “*çalışkanlık, çalışarak ortaya konan şeyler*” manâsına gelmektedir. Tarihsel literatürde “*inci endüstrisi*” kavramı kullanılmıştır ve çalışmamızda bu kavramı inci avcılığı ve ticareti organizasyonunu tanımlamak amacıyla kullanacağız.

²⁶ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf, Vol. II*, Harrison and Sons, London, 1919, s. 415.

²⁷ Hatice Uyanık, “Eskiçağ'da Basra Körfezi'nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, s. 49.

²⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.63, (erişim: 13/02/2022).

²⁹ Hatice Uyanık, “Eskiçağ'da Basra Körfezi'nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, s. 48.

³⁰ Vincent Charpentier, Carl S. Phillips ve Sophie Méry, “Pearl Fishing in the Ancient World: 7500 BP”, s.5.

³¹ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.144.

³² Tam adı Gaius Plinius Secundus Maior olan Ve M.S. 23-24 ile M.S. 79 yılları arasında yaşamış olan Romalı doğa bilimci, filozof, yazar ve komutandır. *Naturalis Historia*, yani Doğa Tarihi adlı eseriyle ünlüdür.

değer verilen emtiaydı. Bunun sebebi de hiçbir incinin bir diğerine benzememesiydi.³³ Ayrıca Romalılar tarafından Basra Körfezi'nden çıkarılan incilere özel bir önem veriliyordu.³⁴ 19. yüzyıla gelindiğinde ise kıyafet süslemelerinde inciye sıklıkla rastlanılmaktadır. Bu tarz işlerde kullanılan inciler, kalitesi mücevher olmak için yeterli görülmeyenlerden seçiliyordu.³⁵

Bu kadar eski tarihten beri insanların hayatında yeri olan bir eşyanın, onların kültürlerinde ve inanışlarında da kendine yer bulmaması şaşırtıcı olurdu. M.Ö. 6 binlerden kalan, bugün Birleşik Arap Emirlikleri sınırları içerisinde bulunan ve Neolitik yerleşim yerlerinde yaşamış avcı ve toplayıcı Araplara ait mezarlardaki kalıntılardan anlaşıldığına göre; inciler ölenlerin dudakları ile burunları arasına, onlar için birer ölüm hediyesi olarak bırakılıyordu.³⁶ Yani Neolitik dönemde dahi inci, insanların inançlarında yer edinmişti. Bu durum 19. yüzyılda da farklı değildi. Bu dönemde de insanlar sinirlendikleri zaman, boyunlarında asılı olan incileri sıkmayı bir ritüel haline getirmişlerdi.³⁷ Bazı insanlar da nikâhları vesilesiyle incilerini delmeyi dini bir gelenek olarak uyguluyorlardı. Ayrıca yine 19. yüzyılda Körfez Arapları incinin, istiridyenin içine giren yağmur damlasından meydana geldiğini düşünüyorlardı. Bu nedenle onlar için inci, göklerden gelen en saf cevherdi.³⁸ Bu yüzden inci avının yapıldığı aylardan önce bol yağmur yağarsa, sezonun daha verimli geçeceğine inanıyorlardı.³⁹

Tüm bu bilgiler ışığında baktığımızda inci; insan hayatı için temel bir ihtiyaç olmamasına rağmen estetik amaçlar veya inanca bağlı sebeplerle tarihin her döneminde önem atfedilen bir eşya olmuştur. Basra Körfezi'nden çıkarılan inciler de hem onları değerli hale getiren bazı özelliklerinin hem de bölgedeki inci avcılığının köklü bir geçmişe sahip olmasının verdiği avantaj sayesinde, her zaman insanların ilk tercihi olmuştur.

³³Hatice Uyanık, “Eskiçağ’da Basra Körfezi’nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, s. 50.

³⁴Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.144.

³⁵James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, Colburn, Londra, 1840, s. 120.

³⁶Hatice Uyanık, “Eskiçağ’da Basra Körfezi’nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, s.47-48.

³⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi), https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.63. (erişim: 13/02/2022).

³⁸ Samuel M. Zwemer ve Amy E. Zwemer, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, Fleming H. Revell Company, New York, 1911, s. 76.

³⁹James Silk Buckingham, *Travels in Assyria, Media, and Persia*, Colburn, Londra, 1829, s.458.

1.4 Basra Körfezi İnci Yatakları ve Avlanma Sahaları

Basra Körfezi'nin jeolojik yapısı ve bunun yanında sularının sıcaklığı ve sığlığı,⁴⁰ istiridyeler için elverişli bir yaşam alanı oluşturuyordu.⁴¹ Bu durum da Körfez'in hem Arabistan hem de İran kıyılarında inci yataklarının yaygın bir şekilde bulunmasına neden olmuştur. Arap sahillerindeki inci yatakları; Körfez'in güneydoğu ucunda bulunan ve Arabistan'ın Hürmüz Boğazı'na en yakın yerleşim yeri olan Umman'ın kuzeyindeki Şarika açıklarından başlar, kıyı boyunca bir hat olarak kuzeye, Kuveyt sahillerine kadar uzanırdı.⁴² Bu hat üzerinde bulunan tüm yerleşim yerlerinin açıklarında inci avcılığı yapıldı fakat bazı şehirler tarihsel süreçte inci avcılığının daha yoğun olarak yapıldığı yerler olarak öne çıkmıştır. Bunlar; 19. yüzyılda Umman sahillerinde bulunan Acman, Ummül Kayveyn, Re'sü'l-Hayme, Dubai, Abu Dabi, Şarika⁴³; daha kuzeyde Katar, Katif, Bahreyn⁴⁴ ve Kuveyt⁴⁵ idi. Bu şehirlerin diğerlerine nazaran inci avcılığında ön plana çıkmasının, nüfus yoğunluklarıyla ilgili olduğu düşünülebilir ama Arap sahillerindeki yerleşimlerin nüfus özelliklerini belirleyen en önemli kıstas, şehirlerin inci avcılığı konusundaki elverişlilikleriydi.

Körfez'in İran kıyılarında da inci yatakları vardı. Yalnız bu yataklar hem küçük ve verimsizlerdi⁴⁶ hem de buralardan çıkarılan inciler karşı kıyılardakine nispetle daha kalitesizlerdi.⁴⁷ Körfez'deki en zengin yataklar, Bahreyn adasının doğu ve batı açıklarında bulunanlardı.⁴⁸ Bu sebeple Bahreyn Adası ve çevresindeki adacıklar, Basra Körfezi inci avcılığının en gelişmiş olduğu bölgeyi oluşturuyorlardı.⁴⁹ Bahreyn'in zengin inci yataklarına yakınlığı eskiçağdan itibaren biliniyordu ve o dönemlerde dahi adadan, inci ile özdeşleştirilerek bahsediliyordu. Yunan coğrafyacı Charaxlı İsodoros (M.Ö. 1. yüzyıl -

⁴⁰ *Basra Körfezi Rehberi*, (çev. Süleyman Nutkî), Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1317, s.242.

⁴¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2221.

⁴² Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s. 414.

⁴³ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Residency and Muscat Political Agency Administration Reports, 1873/74-1874/75, IOR/V/10/680 in Qatar Digital Library, (Çevrimiçi)https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000812.0x00034c, s.69-74, (erişim:13/02/2022).

⁴⁴ *Basra Salnamesi* 1902, Vilayet Matbaası, Bağdat, s.167.

⁴⁵ BOA (Başkanlık Osmanlı Arşivi), DH.MKT (Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi), nr:1046/58/2/2 – 3 Haziran 1907.

⁴⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2221.

⁴⁷ Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a journey from Bombay to the Bosphorus*, Sampson Low-Marston-Searle&Rivington, Londra, 1878, s.42.

⁴⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2221.

⁴⁹ H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, W.H. Allen & Co, Londra, 1894, s.438.

M.S. 1. yüzyıl), Basra Körfezi'nde incilerin bol miktarda bulunduğu bir adadan bahsederken, muhtemelen Bahreyn'i kastetmekteydi.⁵⁰ Aynı şekilde Plinius da, o dönemdeki adı *Tylos* olan Bahreyn'i, incileriyle ünlü bir yer olarak tanımlıyordu.⁵¹ Meşhur Batlamyus⁵² da yine Tylos'taki inci avından bahsetmiştir.⁵³ Görüldüğü üzere Bahreyn'in inci avındaki ünü, Antik Yunanlı ve Romalı bilginlerce de kayıt altına alınmıştı ve Bahreyn, bu ününü diğer eskiçağ medeniyetlerinin hâkimiyetleri altındayken de korumaya devam etmişti.⁵⁴ Bahsi geçen müelliflere ek olarak İbn-i Battuta⁵⁵ da 1336 yılında Bahreyn'de inci avcılığının yapıldığından bahsetmiştir.⁵⁶ 16. ve 17. yüzyıllarda da Bahreyn'in Basra Körfezi'ndeki en önemli inci avcılığı merkezi olduğunu biliyoruz.⁵⁷ Bahreyn, bu konudaki liderliğini Basra Körfezi'ndeki inci avcılığının fiilen bitimine kadar devam ettirmiştir. Özetle antik dönemden 20. yüzyıla kadar olan süreçte Bahreyn, Körfez inci avcılığının kalbiydi. Aynı zamanda açıklarındaki suların derinliklerinden çıkan tatlı su kaynaklarıyla ünlü olan⁵⁸ Bahreyn; tatlı suya olan ihtiyacın da yüksek olduğu bu kurak iklimde yaşayan insanlar için her zaman cazip bir ada olmuştu.⁵⁹

Bir başka inci avcılığı merkezi olan Katar, su kaynakları bakımından Bahreyn kadar zengin değildi⁶⁰ ve nispeten az gelişmiş bir şehirdi. Buna rağmen Katar'dan da inci avına dikkate değer sayıda insan katılıyordu.⁶¹ Daha önce de belirttiğimiz gibi Körfez'in en eski incilerinden bazılarının keşfedildiği yer olan Kuveyt de inci avı konusunda öne çıkan şehirlerden biriydi. 19. ve 20. yüzyıllarda Kuveyt'in ekonomisi inciye bağlıydı ve avcılığın

⁵⁰Hatice Uyanık, "Eskiçağ'da Basra Körfezi'nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış", s. 49.

⁵¹Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.144.

⁵² Milattan sonra 100-170 yılları arasında yaşamış olan ve İslam astronomisi üzerinde de oldukça geniş etkileri bulunan İskenderiyeli matematikçi, coğrafyacı, ve gökbilimcidir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Cengiz Aydın ve Gülseren Aydın, "*Batlamyus*", TDVİA, c.5, Ankara, 1992. s.196-199.

⁵³George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.85.

⁵⁴Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.145.

⁵⁵ Asıl adı Ebû Abdullâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî olan ancak İbn-i Battûta olarak tanınan meşhur Faslı Müslüman seyyahdır. 1304 ile 1368-69 yılları arasında yaşamış ve 30 yılda 120 bin kilometrelik yol kat ederek İslam şehirlerinin birçoğunu gezmiştir. Bu dönemde Basra Körfezi'ni de ziyaret etmiş ve körfez ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

A. Said Aykut, "İbn-i Battûta", TDVİA, c.19, Ankara, 1999, s.361-368.

⁵⁶ A. Said Aykut (çev.), *İbn-i Battûta Seyahatnâmesi (Kısa Notlarla Sade Metin Çevirisi)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s.269.

⁵⁷Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.159.

⁵⁸James Silk Buckingham, *Travels in Assyria, Media, and Persia*, s.457.

⁵⁹Robert Carter, Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries, "*Pearls, People and Power*", Ohio University Press, Ohio, 2019, P. Machado, S. Mullins ve J. Christensen(ed.) s. 246.

⁶⁰Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.147.

⁶¹Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.162.

verimli geçmediği senelerde ciddi anlamda sorun yaşanıyordu.⁶² 19. yüzyılda sadece Kuveyt'te yaşayan insanların değil, sahillerde yaşayan halkın neredeyse tamamının en önemli geçim kaynağı, inci avcılığıydı.⁶³ Körfez'deki diğer ekonomik faaliyet alanları oldukça sınırlıydı. Bu yüzden burada yaşayan halkın satın alma gücü büyük oranda inciye bağlıydı.⁶⁴

İnci avı, tüm Körfez halkının katılabileceği bir faaliyetti fakat 19. yüzyıla gelindiğinde, avlanma sahaları yukarıda bahsettiğimiz bölgelere hükmeden şeyhlikler arasında taksim edilmişti. Her şeyhliğin tebaası, kendilerine ayrılan sınırlar içerisinde avlanmak zorundaydı.⁶⁵ Örneğin Bahreyn'deki inci avcıları, Bahreyn ile Katif sahilleri arasındaki bölgede avlanırlardı.⁶⁶ Daha önce değindiğimiz üzere 1820'den itibaren şeyhler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesindeki hakem rolünü İngiltere üstlenmişti. Anlaşmazlıkların çözülmesi konusunda aktif bir şekilde çalışan İngiltere, 1820'den itibaren körfezdeki sorunları kademeli olarak azaltarak inci avı ve ticaretinde istikrarı sağlamıştır.

1.5 İnci Avcılığı

Basra Körfezi inci endüstrisinin avcılık ve ticaret olmak üzere iki temel ayağı vardı. İnciler; avcılar tarafından Körfez sularından çıkarılır, finansörlere ulaştırılır ve bu finansörler tarafından da dünyaya pazarlanırdı. İnci avcıları, sahillerde yaşayan Araplar içerisinde ekonomik durumu en kötü olanlardan ve özgür veya köle Afrikalılardan oluşurdu. Bunlara ek olarak, oranları az da olsa İranlı ve Belucistanlılar da Arap sahillerindeki avcılık faaliyetlerine katılırlardı.⁶⁷

İnci avcılığı nisan ayında başlar ve eylül ayına kadar yapıldı.⁶⁸ Nitekim İbn-i Battuta da inci sezonunun nisan-mayıs aylarında başladığını belirtiyor.⁶⁹ Bu veriye dayanarak 14. yüzyılda da sezonun, yılın aynı dönemlerinde başladığını kesin olarak

⁶² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2220.

⁶³ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.114.

⁶⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2220.

⁶⁵ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf* Vol. II, s.414.

⁶⁶ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.115.

⁶⁷ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2227-2228.

⁶⁸ H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, s.439.

⁶⁹ A. Said Aykut(çev.), *İbn-i Battûta Seyahatnâmesi(Kısa Notlarla Sade Metin Çevirisi)*, s.269

biliyoruz. Bununla birlikte, çok daha eski dönemlerde de sezon büyük olasılıkla bahar aylarında başlıyordu. Çünkü inci avcılığının yapılabilmesi için deniz suyu sıcaklıklarının belli bir dereceye kadar yükselebilmesi gerekiyordu ve Basra Körfezi'nde sıcaklıkların uygun seviyeye gelmesi, her dönemde bahar aylarında olmuştur.

İnci sezonu iki bölüme ayrılırdı ve ilk bölüme soğuk sezon adı verilirdi. Bu sezonda yaz aylarına nispetle serin olan havalara bağlı olarak su sıcaklıkları da düşüktü. Denizde derinlere indikçe suyun sıcaklığı daha da düşüyor ve bu da dalgıçları rahatsız ediyordu. Bundan dolayı soğuk sezonda inci avcılığı daha sığ sulara yapılıyordu⁷⁰ ve dalgıçlar denizde en fazla yarım saat kalabiliyordu. 19. yüzyılın önemli bir bölümünde soğuk sezon nisan ayı ortasında başlar ve hazirana kadar devam ederdi. Yükselen sıcaklıkların etkisiyle soğuk sezon haziranda sona erer ve hemen ardından, ekime kadar devam edecek olan ana sezon (*gavsü'l-kebîr*) başlardı. Bu sezona uzun veya sıcak sezon da denilirdi ama yüzyılın sonlarına doğru artık ana sezon mayıstan eylüle kadar yapılmaya başlanmıştı. Av sezonuna denk gelen ramazan aylarında ise dalış yapmak yasaktı. Bu bilgiler ışığında görüyoruz ki inci avcılığı, bu işle meşgul olan Körfez halkına yılın sadece yarısında kazanç imkânı sunuyordu. Aslında kışın da inci avcılığı yapılabilirdi lakin su sıcaklığının düşüklüğü sebebiyle av sahası sadece sahile yakın sığ sularla sınırlıydı. Bu nedenle de oldukça verimsizdi ve çıkarılan inciler de pek değerli değildi.⁷¹ Körfez'in kış aylarındaki bu elverişsizliği sebebiyle, avcılardan bazıları Seylan'a veya Kızıldeniz'e avlanmaya gidiyordu.⁷² Ancak İtalya'nın Kızıldeniz'de avlananlardan vergi almaya başlaması⁷³ ve İngiltere'nin de Seylan'ın yerli inci endüstrisine zarar verdikleri gerekçesiyle Körfez'den buraya avlanmak için gelenleri engellemesi,⁷⁴ avcıların Körfez dışında varlık gösterememelerine sebep oldu.

⁷⁰James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.116.

⁷¹J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2228-2229.

⁷²British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05, IOR/R/15/1/709 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ab, s.119. (erişim: 13/02/2022).

⁷³J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2229.

⁷⁴British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05, IOR/R/15/1/709 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ab, s.243. (erişim: 13/02/2022).

Bahar geldiğinde binlerce tekne,⁷⁵ denizlerin derinliklerinde avlanmayı bekleyen incileri bulabilmek için sahilin her noktasından denize açılırdı. Körfez’de bulunan her türlü tekne bu iş için kullanılırdı. Kayıklarla dahi inci avcılığına çıkanlar vardı⁷⁶ fakat en yaygın kullanılan tekne türü “dov” adı verilen tekneler idi.⁷⁷ İnci avcılığında kullanılan bu tekne türleri, 16. yüzyılda Portekiz hâkimiyeti döneminde kullanılanlardan farklı değildi. Aynı şekilde teknelerin kürekleri de kaşık şeklindeydi ve bunlar da çok eski dönemlerden itibaren kullanılanlarla aynı formdaydı. İlk defa kullanılacak bir tekne için mutlaka kurban kesilirdi. Tüm avcılar, çalışacakları tekneler adına kurban kesilmiş olmasını önemsiyordu. Her teknenin başında, onun için kurban edilmiş hayvanın derisiyle kaplı bir süs bulunurdu. Ayrıca tekneler boyutlarına göre büyük, orta ve küçük olmak üzere üçe ayrılırlardı. Teknelerin taşıdıkları çalışan sayısı değişmekle birlikte en büyük teknenin taşıyacağı maksimum insan sayısı 40 idi.⁷⁸ 1818 yılında sadece Bahreyn’den 700 büyük, 300 orta ve 400 küçük olmak üzere 1400 tekne, inci avına katılmıştır.⁷⁹ 1508 yılında ise Körfez’de inci avcılığıyla uğraşan tüm teknelerin sayısı yalnızca 300 idi.⁸⁰

Ava çıkan her teknenin, “Nahuda” adı verilen bir reisi bulunurdu. Farsça “kaptan” anlamına gelen bu kelime, daha önceleri Arap sahillerindeki inci avcılığında söz sahibi olan İranlıların bölgede bıraktığı etkinin bir göstergesidir. Nahuda dışındaki ana mürettebat dalgıçlar (*gavvas*) ve halatçılardan (*seyb*) oluşuyordu. Dalgıçların görevi, isimlerinden de tahmin edileceği üzere deniz tabanına dalarak istiridyeleri toplamaktı. Halatçılar da onların güvenli bir şekilde dalıp-çıkmalarından sorumluydu. Halatçıların çoğu, yaş veya başka nedenlerden dolayı emekli olmuş dalgıçlardan oluşuyordu. Ava çıkan bir teknede genellikle halatçı sayısı dalgıç sayısından fazla olurdu. Bir dalgıcın işten atılma ihtimaline karşı, yerini fazladan istihdam edilen halatçılarla doldurabilmek amacıyla böyle bir yola başvurusuyorlardı. Bu şekilde avın sürekliliği garanti altına alınmış oluyordu. Fazladan birkaç halatçı çalıştırmak, yeri doldurulamayan bir dalgıcın vereceği zarardan daha azına mâl olurdu. Teknedeki diğer mürettebat da halatçılara fazladan el olarak yardım eden

⁷⁵H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, s.439.

⁷⁶J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2228.

⁷⁷Richard LeBaron Bowen, Jr. “The Pearl Fisheries of the Persian Gulf”, *Middle East Journal*, Vol. 5, No.(1951), s.170.

⁷⁸Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, Fleming H. Revell Company, New York, 1900, s.101-102.

⁷⁹Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.144.

⁸⁰George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.86.

elemanlar (*râdîf*) ve görevi yemek hazırlamak, kahve ve tütün işleriyle ilgilenmek, verilen ufak tefek işleri yapmak olan çıraklardan (*velîd*) oluşurdu.⁸¹ Bunlara ek olarak, namaz kılmak için işini bırakan mürettebatın yerini alan bir çalışan (*gillas*) olurdu.⁸²

Sezonun başlangıcında her şeyh, idare ettiği bölgenin teknelerinden bir filo oluşturur ve nahudalardan birini filo lideri olarak tayin ederdi.⁸³ Filo liderinin görevi, sorumluluğu altındaki teknelerin düzenini sağlamaktır. Her bölgenin filosu, liderin kontrolünde olmak kaydıyla birlikte avlanırdı. Tekneler yalnızca liderin izni dâhilinde filodan ayrılabilirlerdi.⁸⁴

Ava başlanabilmesi için inci yataklarının bulunması gerekiyordu. 20. yüzyılın başlarına kadar yataklar, yönlerini bulmalarını sağlayan herhangi bir alete gerek kalmadan, Nahudaların uzmanlıklarıyla bulunurdu. Tecrübeli bir nahuda; güneşe, yıldızlara ve denizin derinliğine bakarak nerede avlanılabileceğini tespit edebilirdi. Bu nahudalar, kendilerine iyi kazanç sağlayacak yatakları bulurlar ve sezon boyunca aynı yerde avlanırlardı. Teknik bilgileri daha az olan diğer nahudalar ise yatakları tesadüfen bulurlar ve birkaç günde bir yer değiştirerek avlanırlardı. Bunlara ek olarak yatak seçiminde önemli olan bir etken daha vardı. Aslında en kaliteli inciler; en derinlerde bulunan, güneş ışınlarına en az maruz kalmış olanlardı. Bu yüzden tüm avcılar doğal olarak en derinlerdeki istiridyelelere ulaşmak isterdi lakin her dalgıç bunu yapabilecek kabiliyette değildi. Nahudalar da hangi derinliklerde avlanacaklarına karar verirken teknesindeki dalgıçların becerilerini de dikkate alırlardı. O dönemde Arap sahillerinde yaşayan Körfez halkı, dalgıçların derinlere inebilmelerinin yeteneklerine değil cesaretlerine bağlı olduğuna inanırdı. Bu yüzden köle olarak satılan dalgıçların fiyatları, cesaretleri ile doğru orantılı olarak belirleniyordu. 8 kulaç, inci avcıları için sıradan bir derinlikti. 12 kulaç ise hem rahatsızlık duymadan çalışılabilme hem de iyi kalitedeki incilere ulaşabilme açısından en ideal derinlikti. Çok iyi dalgıçlara sahip tekneler ise 14 kulaç derinlikte avlanabiliyordu. Basra Körfezi'nde 16 kulaç derinlikte çalışabilecek dalgıçlar da vardı fakat bu derinlikteki gerilim, bir insanın sürekli olarak dayanabileceğinden çok daha fazlaydı ve ölümcül

⁸¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2227-2228.

⁸² Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.102.

⁸³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2232.

⁸⁴ Robert Carter, "Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries", s.240.

kazalara sebebiyet verebilirdi. Bu nedenle avcılar bu derinlikte çalışmayı pek tercih etmezlerdi.⁸⁵

1.6 İnci Dalışları

İnci dalışları, temel olarak ava çıkan teknelerdeki dalgıçların deniz diplerine dalmaları ve tabanda bulunan istiridyeleri toplayarak yüzeye çıkarmaları usulüyle yapılmıyordu. Bu, içinde bulunduğu dönem için dahi ilkel kabul edebileceğimiz bir yöntemdi⁸⁶ ancak yöntemin ilkel olması, basit olduğu anlamına gelmiyordu. Basra Körfezi'ndeki inci avcılığı; binlerce yıllık gelenek ve tecrübeye dayalı, hiyerarşik ve katı bir çalışma düzenine sahipti.

Av sezonunun neredeyse tamamını denizde geçirecek olan mürettebat, güne sabah namazından sonra başlardı. İşbaşı yapmadan önce 200-250 gram hurma ve birkaç fincan kahveden oluşan, pek de doyurucu olmayan bir kahvaltı yapıldı. Kahvaltı sonrasında dalgıçlar tekneden ayrılarak denize girerler ve bellerine bağladıkları halatlarla su yüzeyinde hazır bulunurlardı. Bu halatların diğer ucu, teknedeki halatçılardaydı. Burunlarını boynuz, kemik veya ahşaptan yapılmış bir mandalla; kulaklarını da balmumu veya yünle kapatırlardı. Parmaklarında da incileri deniz tabanından rahatça alabilmelerine yarayan deri parmaklıklar olurdu. Bunlara ek olarak dalgıçlar, denizde daha kolay alçalabilmek için ayaklarına 4,5 ila 6,5 kg arasında değişen ağırlıklarda olan ve ortası, bellerine bağladıkları halatın geçirilmesi için delinmiş oval bir taş bağlarlardı.

Dalgıçlar tüm hazırlıklar tamamlandığında besmele çekerek derin bir nefes alırlar ve sağ kollarını, teknedekilere işaret vermek için havaya kaldırdıktan sonra ayaklarındaki taşa bağlı olan ipin yardımıyla dalışı gerçekleştirirlerdi. Tabana ulaşır ulaşmaz ilk işleri ayaklarına bağlı olan ipten kurtulmaktır. Ciğerlerinde tutabilecekleri nefes sınırlı olduğu için olabildiğince hızlı hareket etmeleri gerekiyordu. Dipte el yordamıyla ilerlerken bulabildikleri istiridyeleri boyunlarına veya kollarına bağladıkları sepetlere koyuyorlardı. Kimi kaynaklar daha az olabileceğini belirtmişlerse de kaynaklarda verilen en yüksek sayı, bir dalışta 20 istiridye toplanabileceğidir. Tabii, elleri boş da dönebilirlerdi. Kimi zaman da çok sayıda istiridyenin birbirine yapışık halde olduğu, “tabra” adını verdikleri kitleler

⁸⁵ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2228-2229.

⁸⁶ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s.415.

bulurlardı. İçinde kaliteli inciler barındıran, verimli bir tabra ile teknenin tüm sezonluk masrafı karşılanabilirdi. Bu yüzden tabra bulmak onlar için son derece önemli bir olaydı. Nahuda, tabra bulan dalgıca ve onun teknedeki arkadaşlarına birer kıyafet hediye ederdi.

Dalış sırasında dalgıçlar, artık nefeslerini tutamayacak duruma geldiklerinde bellerindeki halatları çekerek teknedekilere işaret verirlerdi ve bu işareten sonra hızlıca yukarı çekilirlerdi. Yine bu konuda da kaynaklar farklı bilgiler vermiş olsalar da yaygın görüşe göre bir dalgıcın aşağıda kaldığı süre 40 saniye ile 1 dakika 35 saniye arasında değişiyordu. Tabi ki bu konuda rapor edilen istisnai örnekler de vardır. 1887 yılında bir Arap dalgıç su altında 1 dakika 49 saniye kalabilmiştir.

Dalgıçlar yüzeye çıktıktan sonra, istiridyeyle dolu olan sepetlerini, boşaltılması için teknedekilere verirlerdi. Bu sırada aşağıda bıraktıkları taş yukarı çekilir, diğer dalgıç aynı taşı kullanarak dalışını gerçekleştirirdi. Genellikle bir dalış taşını iki dalgıç kullanıyordu. Yani iki dalgıç, biri dinlenirken diğerinin daldığı bir sistemle dönüşümlü olarak çalışırdı.

Dalgıçlar için sepetinin boşaltılmasını ve aşağıdaki arkadaşlarının yukarı çıkışlarını beklemek, kısa bir mola sayılırdı. Deniz sakin ise dalgıçlar bu molalarını denizden çıkmadan değerlendirmeye çalışırlardı. Yani yorucu bir dalışın ardından genellikle denizde dinlenirlerdi. Bu dinlenme sırasında bağlı bulundukları halatlardan veya tekneden uzatılan küreklerden destek alırlardı ve deniz üzerinde dahi tütün içmekten geri kalmazlardı. Genelde içtikleri sigara birkaç dalgıç tarafından ortak kullanılırdı. Aşağıdaki dalgıç yüzeye çıktıktan sonra taş tekrar yukarı çekilir ve moladaki dalgıç denizin derinliklerine dönerdi. Bu döngü, gün batımına kadar aynı şekilde devam ediyordu. Su soğuksa, bir dalgıç tarafından günde 10-20 arası dalış yapılabilirdi. Hava şartlarının uygun olduğu zamanlarda ise bu sayı 50'ye kadar yükselebiliyordu.

13.30-14.00 saatleri civarında dalgıçlar, kendilerine tanınan gerçek manadaki tek mola haklarını kullanmak için denizden çıkarlardı. Yaklaşık bir saat boyunca, işleri dalgıç ve halatçılara hizmet etmek olanlar haricindeki tüm personel dinlenmeye çekilirdi. Bu zaman diliminde namaz kılarlar, birkaç fincan kahve içerler ve öğle uykusuna yatarlardı. Molanın bitişinden itibaren de akşam vaktine kadar çalışma kesilmezdi.⁸⁷

⁸⁷ 19. ve 20. yüzyılda inci avcılığının nasıl yapıldığı konusunda birçok kaynak birbiriyle örtüşen bilgiler vermiştir. Bu kaynaklardan bazıları daha ayrıntılı bilgiler verirken bazıları da temel bilgileri vermekle

Basra Körfezi'nde inci avı temel olarak bu şekilde yapılmıyordu ve belki de binlerce yıldır pek bir değişikliğe uğramamıştı. Gılgamış Destanı'nda⁸⁸ dahi 19. yüzyıl inci avcılığı metodunun Sümerler döneminde bilindiğini gösteren dizeler bulunmaktadır.⁸⁹

“Bunu işiten Gılgamış, savakları açtı; akıp gelen tatlı su akıntısına kendisini kaptırıp en derin sulara ulaştı; ayaklarına ağır taşlar bağladı ve dibe indi. Orada suyun derinliklerinde biten bitkiyi gördü. Bitkinin dikenleri, ellerine battı, ama Gılgamış, bitkiyi koparmayı başardı; ayaklarına bağlı duran taşların iplerini kesti; sular da onu kıyıya attı.”

Destanda anlatılan dalış metodu, 19. yüzyılda uygulanan inci avcılığı metodu ile birebir aynıdır. Gılgamış, bu yöntemi inci toplamak için değil gençlik otu için kullanmıştır ama burada önemli olan nokta; o dönemde de dalış için, 19. yüzyılda yaşamış olan inci avcılarının yaptığı gibi taşların ve halatların kullanılmış olmasıdır. Sümerlerin içinde bulunduğu çağda inci avcılığının yapıldığını da net olarak bildiğimize göre, gençlik otu için kullanılan bu dalış yönteminin inci avcılığı için de kullanılıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Özetle 19. yüzyıl için zaten çok ilkel kaldığı açık olan bu dalış metodu, büyük olasılıkla binlerce yıldır pek fazla bir değişikliğe uğramamıştı.

İnci avında gün sonuna gelindiğinde tekne, denizden çıkarılan istiridyelerle dolardı ve Nahuda tarafından en yakın kumlu adaya götürülürdü ve bir sonraki sabaha kadar da burada kalırdı.⁹⁰ Mürettebat akşam namazından sonra yemek olarak önemli miktarda hurma, balık ve pirinç alırdı. Gün içerisinde gerçek anlamda beslenebildikleri tek öğün buydu. Yemek sonrasında kendi teknelerinde kahve ve tütün içebilir, dinlenebilir veya dost

yetinmiştir. Bir önceki dipnottan itibaren olan kısımda, birbiriyle örtüşen temel bilgiler ve inci avcılığını daha canlı şekilde tasvir edebilmemizi sağlayan detaylar şu kaynaklardan harmanlanarak derlenmiştir:

Samuel M. Zwemer ve Amy E. Zwemer, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, s.75-76; James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.121-123; Pall Mall Gazette, 20 Aralık 1900, Perşembe, s.11; J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2229-2232; Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf* Vol. II, s.416; Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.102-103; H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, s.439-440; *Basra Salnamesi* 1902, s.168-169; George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.92-93; Andrew Chrichton, *The History of Arabia: Ancient and Modern* Vol. II, Harper & Brothers, New York, 1838, s.150; Robert Carter, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, s.240; ⁸⁷ *Basra Körfezi Rehberi*, (çev. Süleyman Nutkî), s.42,43.

⁸⁸ Milattan önce 1800 yılı civarlarında Sümerler tarafından Akadça yazılmış olan destansı şiirdir.

⁸⁹ Çeviren: N. K. Sanders, Türkçe Çeviri: Sevin Kutlu ve Teoman Duralı, *Gılgamış Destanı*, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s.120.

⁹⁰ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf* Vol. II, s.416.

teknelere ziyarette bulunabilirlerdi. Bu ziyaretlerde de kahve, tütün, kek olurdu ve bunlar tüketilirken ettikleri sohbetler, doğal olarak işleriyle ilgiliydi.⁹¹

1.7 İstiridyelerin Açılması

18. yüzyıl sonuna kadar İranlılar Basra Körfezi'nde etkin konumdaydılar. Bu etkinliklerinin bir sonucu olarak inci avcılığını da kontrol ediyorlar ve inci ticaretinden vergi alıyorlardı. Bu dönemde avcıların topladığı inciler karada, İranlı memurların huzurunda açılıyordu. İranlılar kimsenin incileri teknesinde açmasına izin vermiyor ve herkesin belli bir saate kadar karada olmasını zorunlu kılıyordu. Bunun sebebi de incinin boyutu itibarıyla vergi kaçırmaya elverişli bir ürün olmasıydı. Arapların da vergi vermeye pek hevesli olmamaları,⁹² İranlıları bu önlemleri almaya mecbur bırakmış olmalıdır. Ancak 19. yüzyılda, Arap şeyhlerinin idaresi altında bu şekilde bir uygulama yoktu. Bu dönemde toplanan istiridyeler gece boyu teknede kalır ve çalışanlar tarafından sabah namazı ile dalışın başladığı zaman arasındaki sürede, “*miflaket*” adı verilen altı inç uzunluğundaki kavisli bir bıçak yardımıyla açılırdı.⁹³ İnciler istiridyenin içindeki kaslı kısımda gömülü olarak bulunurlardı.⁹⁴ Açılırken yaydıkları kötü koku ve bünyelerine çektikleri böcekler sebebiyle istiridyeleri açmak, pek de sevimli bir iş sayılmazdı.⁹⁵ Bu işlem sırasında değerli bir inci bulan çalışanlar, nahuda tarafından ödüllendirilirdi.⁹⁶ Bazen avcılar istiridyeleri açmadan sahile getirir ve bunları bir kumar türü olarak, adet üzerinden belirlenmiş fiyatlarla kapalı halde satarlardı.⁹⁷ Bu istiridyeler, içerisinde zenginliğine kapı aralayan incileri bulma umudu taşıyan insanlar tarafından satın alınırdı.

İçindeki inci alınmış olan boş istiridye kabukları denize geri atılırdı. Avcılar, atılan bu istiridyelerin gelecek sezonlarda yeni incilerin oluşmasına yardımcı olduğuna inanıyorlardı.⁹⁸ Yani bu yolla inci verimliliğinin arttığını düşünüyorlardı. İngiltere'nin

⁹¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2230-2231.

⁹² Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.134.

⁹³ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.103.

⁹⁴ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.123.

⁹⁵ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2230.

⁹⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2232.

⁹⁷ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.119.

⁹⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**,

bölgedeki etkinliğiyle beraber istiridye ticaretinin başlamasına kadar boş istiridyelerin düzenli olarak denize atıldığını⁹⁹ ama buna rağmen inci avcılığındaki verimin her sene farklı olduğunu¹⁰⁰ göz önünde bulundurduğumuzda; yapılan bu işlemin inci avının verimini belirleyen ana etken olmadığını söyleyebiliriz.

Sezonun sona ereceği zamanı belirleyen inci avı filosu lideri, iş bitiminde tüm tekneleri eş zamanlı olarak güvenle limana getirmekle yükümlüydü. Kimse liderin dönüş işaretini almadan, sebepsiz yere sahile dönemezdi. Böyle bir uygulamaya gerek duyulmasının sebebi, tüm avcılarının eşit süre çalışmasını sağlamaktı. Hiçbir dalgıç, diğerlerinden fazla çalışmak istemezdi. Eğer birileri işi erken bitirip limana dönerse bu, denizde kalanların grev yapmasıyla sonuçlanırdı. Yöneticiler ve tüccarlar, kesinlikle inci avının sekteye uğramasını istemezdi. Bu yüzden de eşit çalışma sistemini katı şekilde uygulayarak avın sürekliliğini sağlamışlardır. Geçerli bir mazereti olmadan limana gelen teknelerin mürettebatlarıyla şeyh tarafından ciddi şekilde ilgilenilirdi. Bu şekilde, 1905 yılı inci sezonunda sebepsiz yere Kuveyt limanına dönen bir tekne, derhal işe geri gönderilmiştir. Avcılar bu kuralın istisnası olarak erzak almak, ailelerini görmek veya teknelerini temizleyebilmek için zaman zaman limanı ziyaret edebilirlerdi.¹⁰¹ Bunun dışında zorunlu haller ve sezon ortasında verilen birkaç günlük ara¹⁰² dışında limana dönme hakkı bulunmayan inci avcıları, yılın yarısını evlerinden uzakta geçirmekteydi. Bu nedenle Palgrave'in¹⁰³ de dediği gibi; “*Onların gerçek evleri, tekneleriydi.*”¹⁰⁴

19. yüzyılda, Basra Körfezi inci avcılığındaki tüm bu uygulamalar; yazısız olmasıyla birlikte geleneksel kurallar bütününden oluşan, kemikleşmiş bir sistemin ürünleriydi. İnci avcılığının ve ticaretinin daha etkin şekilde yürütülmesi amacıyla binlerce yıllık tecrübelerle dayanarak zaman içerisinde oluşturulmuştu. İnci avcılığından ve daha sonra detaylarına değineceğimiz ticaretinden en çok fayda sağlayan kesim olan şeyhler, tüccarlar ve aralarına daha sonra katılacak olan İngiltere; sistemin kusursuz şekilde işlemesi için bu geleneksel kuralların uygulanmasına büyük bir özen göstermişlerdir.

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.26. (erişim: 13/02/2022).

⁹⁹Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.103.

¹⁰⁰Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s.417

¹⁰¹J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia, Vol. V*, s.2232

¹⁰²J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia, Vol. V*, s.2228

¹⁰³Tam adı William Gifford Palgrave olan ve 1826-1888 yılları arasında yaşamış olan İngiliz Cizvit rahip, gezgin ve oryantalist yazardır. Ortadoğu'nun birçok noktasını dolaşmış, casusluk ve misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür.

¹⁰⁴William Gifford Palgrave, *Personal Narrative of a Year's Journey through Central and Eastern Arabia (1862-63)*, Macmillan and Co., Londra, 1871, s.387.

İngiltere, bölgeye girişiyle beraber kendi çıkarları doğrultusunda mevcut sistemi geliştirmiş ve inci endüstrisinin ticaret hacmini olağanüstü derecede artırmıştır. Ancak endüstrideki bu gelişme, şeyhlerin ve tüccarların sistem içerisindeki konumlarını perçinlerken; bu sistemin ana unsuru olan inci avcılarının pek de bir yarar getirmemiştir.

Sezon bitiminde tüm tekneler, filo liderinin önderliğinde büyük kutlamalar eşliğinde limana gelirlerdi. Sahilde bekleyen aileleri, uzun zamandır görmedikleri avcılarının sevinç çıkışları ile karşılardı.¹⁰⁵

1.8 İnci Avcılarının Çalışma Şartları

İnci avcılığı; ilkel yöntemleri ve insan doğasına uygun olmayan çalışma şartlarıyla, kendisinin ve ailesinin geçimini bu işten sağlamaya çalışan insanlar için oldukça zor ve yıpratıcı bir meslekti. Avcılar; uzun çalışma saatleri, yeterli ve doğru beslenememe, sezon boyunca teknede yaşamak zorunda olma gibi nedenlerden dolayı sağlıklarını kaybediyorlardı. Avcılar arasında en zorlu şartlarda çalışanlar ise kesinlikle dalgıçlardı. Çünkü dalgıçlar, birçok nedenle insan sağlığında onarılması güç hasarlar bırakıyordu. Dalgıçlar devamlı olarak denizde çalışmanın getirdiği olumsuz etkilerle mücadele ederken, deniz dibinde de tehlikelerle karşı karşıya kalıyorlardı. Bu olumsuz etkileri ve deniz dibindeki tehlikeleri iki ayrı başlık altında incelemek mümkündür.

1.8.1 Dalgıçların Denizde Karşılaştıkları Tehlikeler

İnci avı, dalgıçlar için herhangi bir ekstra tehlike olmaksızın zaten yorucu bir işti. Bununla birlikte bu işte çalışanların avlandıkları zaman dilimlerinde karşılarına çıkabilecek sorunlar bulunuyordu. Bunları deniz üstü ve deniz altında karşılaşılanlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Deniz üzerinde karşılaşılan en önemli sorun, hava şartlarının avcılığa elverişsiz hale gelmesiydi. Öyle ki bazen avcılar, av sırasında bir fırtına ile karşılaşabiliyorlardı ve bu durum da hayatlarını önemli derecede tehdit ediyordu. 1914 yılında Umman sahillerinde, inci avı sırasında ortaya çıkan bir fırtına nedeniyle 50 inci

¹⁰⁵ Robert Carter, "Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries", s.239.

teknesi alabora olurken 100 civarında avcı da hayatını kaybetmişti.¹⁰⁶ 1925 yılında ise inci avcıları sürekli olarak fırtınalarla mücadele ettiler. Britanya basınındaki haberlere göre Körfez'i vuran 3 ayrı fırtınada toplamda 7 500'e yakın inci avcısı hayatını kaybetmişti.¹⁰⁷

Deniz altında istiridye toplamanın da birçok riski mevcuttu. Bu riskleri oluşturan en önemli unsurun, denizin derinliklerinde yaşayan canlılar olduğunu söyleyebiliriz. Köpekbalıkları, Basra Körfezi'nde dalgıçlar için tehlike oluşturan canlı türlerinden biriydi. Dalgıçlar, uğradıkları saldırılar sonrasında köpekbalıklarına yem olabilirler veya uzuvlarını kaybedebilirlerdi.¹⁰⁸ Bu uzuv kaybı; köpekbalığının güçlü dişlerinin etkisiyle olabileceği gibi, tedavi edilemez yara alan bölgelerin son çare olarak kesilmesiyle de olabilirdi. Tıbbi açıdan pek gelişmiş olmadığını bildiğimiz Körfez coğrafyasında yaralı bir insanın uzvunun kesilmesinin dehşet verici bir işlem olacağını tahmin etmek zor değildir. Ancak dalgıçlar, köpekbalıklarının beyaz insanları umursamadığını düşünüyorlardı ve esmer tenlerini beyaz bir örtüyle kapatarak dalışı gerçekleştirmeyi yeterli görüyorlardı.¹⁰⁹ Aslında haksız sayılmazlardı, çünkü köpekbalıklarının insanlara saldırması pek nadir görülürdü. Fakat yine de köpekbalıklarının tehdit oluşturma potansiyelleri de bulunuyordu. Örneğin 1900 yılı inci sezonunda, köpekbalıkları 30 civarında dalgıca saldırdı ve saldırıya uğrayan dalgıçlardan ikisi, hemen suyun altında hayatını kaybetti.¹¹⁰

Dalgıçlar için asıl korku kaynağı; köpekbalığından ziyade, saldırdığı zaman kesin ölüme neden olan testere balığıydı.¹¹¹ Görüntüsü itibariyle dahi ürpertici bir hayvan olan testere balığının saldırısı sonucunda ikiye bölünen dalgıçlar vardı.¹¹²

Sahillerde görülen lakin ölümcül olmayan başka hayvan türleri de vardı. Bunlardan en zararlısı, dalgıçların asla karşılaşmak istemediği hayvanlardan biri olan şeytan vatozuydu. İnsanları ısırıp hızla kanlarını emen bu balık türü, onlara büyük acı veriyordu.

¹⁰⁶Julian Walker,"Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century", *Liwa, Journal of the National Center for Documentation & Research (NCDR)*, Vol. 2/3 (2010), s.39.

¹⁰⁷ Portsmouth Evening News - 30 Ekim 1925, Cuma, Portsmouth, s.9; The Scotsman - 26 Ekim 1925, Pazartesi, Edinburgh, s.7; The Scotsman - 5 Kasım 1925, Perşembe, Edinburgh, s.7.

¹⁰⁸Amy E. Zwemer ve Samuel M. Zwemer, *Topsy-Turvy Land: Arabia Pictured for Children*, F. H. Revell Company, New York, 1902, s.85.

¹⁰⁹Samuel M. Zwemer ve Amy E. Zwemer, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, s.75-76.

¹¹⁰J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2231.

¹¹¹Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s.409.

¹¹²James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.122.

Bu yüzden onlarla karşılaşma ihtimali, dalgıçları endişeye sevk ediyordu.¹¹³ Onun dışında, temas ettiği takdirde deride yakıcı bir etki bırakan denizaneları vardı. Dalgıçların, biraz önce bahsettiğimiz beyaz örtüyü kullanma amaçlarından biri de, denizaneların tenlerine temasını engellemektir.¹¹⁴ Bunlara ek olarak, Körfez sularında sık karşılaşılan türlerden biri olan kılıçbalığı, dalgıçlar için tamamen zararsızdı.¹¹⁵

1.8.2 Dalgıçların Mesleklerinden Ötörü Yaşadıkları Sağlık Sorunları

Basra Körfezi'nde dalgıçlar, Amerika'daki inci avcıları tarafından aynı dönemde kullanıldığı bilinen özel dalış giysilerini kullanmak bir yana, çoğu zaman üst kısımlarında herhangi bir kıyafet olmadan dalışı gerçekleştiriyorlardı. Denizin zararlı etkilerinden korunmak için aldıkları önlemler; kulak ve burunlarını kapattığını belirttiğimiz ve uzun saatler kullandıkları için ciltlerini tahriş eden aparatlarla¹¹⁶ ve biraz önce bahsini ettiğimiz beyaz örtülerle sınırlıydı. Hal böyle olunca tuzlu suyun ciltlerine temasını önleyemiyorlardı. Bu nedenle de dalgıçların çoğu cilt hastalıklarından mustarip olurdu. Sezon içinde neredeyse hepsinin cildi sırlı bir görünüm alırdı ve bu durumdan kurtulmaları için birkaç hafta tuzlu sudan uzak kalmaları gerekirdi. Bu da iyileşmek için sezon sonunu beklemeleri gerektiği anlamına geliyordu. Ayrıca yine tuzlu suyun ciltlerinde neden olduğu tahriş, vücutlarında yaraların oluşmasına yol açabilirdi. Bu durumun çaresini geleneksel yöntemlerde arıyorlardı. Geceleri yatmadan, meşe palamudunun iç kabuğunu kaynatıyorlar ve bununla vücutlarını ovuyorlardı. Fakat bu işlemin koruyucu ya da tedavi edici olarak pek bir faydası yoktu.¹¹⁷ Buna ek olarak demirhindi bitkisi ve karaüzüm karışımı da bir tür ilaç olarak cilt rahatsızlıklarının tedavisi için kullanılıyordu. Tüm çabalara rağmen, bazen yaraları onarılamaz duruma geliyordu ve artık bu evrede yarayı kızgın demir ile dağlıyorlardı.¹¹⁸ Sadece bu örnek bile inci avcılığının ne şartlarda yapılmaya çalışıldığını anlamak için yeterlidir.

¹¹³Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.103.

¹¹⁴James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.122.

¹¹⁵Colonel S. B. Miles, *The Countiries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s.409.

¹¹⁶Andrew Chricton, *The History of Arabia: Ancient and Modern Vol. II*, s.150.

¹¹⁷J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia, Vol. V*, s.2231.

¹¹⁸British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.55. (erişim: 13/02/2022).

Daha konforlu ve sağlıklı bir dalış için olsa gerek, 1920li yılların başında, Bahreyn’de İranlı bir dalgıç, dalış giysisi ile dalmak istemiş ancak avcılarının genel bir protestosuyla karşılaşmış ve ardından Bahreyn Şeyhi İsa tarafından avcılarının dalış giysisi kullanması yasaklanmıştır.¹¹⁹ Bu olay, çalışmamızın asıl olarak odaklandığı dönem içerisinde yaşanmasa da, Basra Körfezi inci avcılığında yerleşmiş olan zihin yapısını anlayabilmek için önemli bir örnektir. Dalış giysisine gösterilen tepki ve akabinde şeyhin aldığı karar, av metodunun -dalgıçların sağlıklarına zararlı da olsa- geleneklerinde yer aldığı şekliyle sürdürülmesi konusunda, endüstrinin tüm unsurlarının ortak bir noktada durduğunu gösteriyor. İnci avcılığının kazançlı kesiminde olan ve avcılarının yaşadıkları zorlukları pek de önemsemediği açıkça görülebilen idarecilerin veya ileride çalışma düzenlerini anlatacağımız finansörlerin; işleyen düzeni bozmak istememeleri, insâni bir tavır olmasa da şaşırtıcı değildir. Buna benzer örneklerle dolu olan tarihin bize öğrettiği bir şey varsa, o da bu tarz yaklaşımların insan doğasına yabancı olmadığıdır. Dalış giysisinin tüm Körfez’de kullanılması, finansörlere ve dolaylı olarak şeyhlere mâlî bir yük getirebilirdi. Bu da şeyhin neden dalış giysisini yasaklama kararı aldığını açıklıyor. Lakin yapmak zorunda oldukları işten dolayı tüm yetenekleri erken bir çürüme geçiren¹²⁰ ve bu uğurda hayatlarını dahi kaybedebilen avcılarının; çalışma şartlarını önemli ölçüde iyileştirebilecek olan bir yeniliğe karşı çıkmaları, bugünden bakıldığında kolayca anlaşılabilir bir durum değildir. Onları anlayabilmek için, içinde bulundukları sosyokültürel yapıyı ve bu yapının ürünü olan düşünce tarzını kavramak gerekir. Basra Körfezi’nde inci avcılığı yapan bir insan, her şeyden önce içinde yaşadığı toplumun bir üyesidir ve sadece Körfez’de değil, neredeyse tüm Ortadoğu’da gelenekler insan yaşamının en önemli parçasıdır. Körfez’deki inci avcılığı da binlerce yıllık uygulamaların gelenekleşmesiyle katılmış, değişikliğe genel manada kapalı bir sistem haline gelmiştir. Sistem; kazançlarının en ufak şekilde azalması riskine girmek istemeyen idareci ve finansörlerin yanında, geleneklerin her şeyden önemli olduğunu kabullenmiş bir zihin yapısına sahip avcılar tarafından muhafaza edilmeye çalışılmıştır. Bu açıdan bakıldığında, dalış için üretilmiş bir giysiye itiraz eden dalgıç, her ne kadar mantıksız da olsa, kendi yaşamının geleneklerinden önemsiz olduğunu farkında olmadan da olsa kabullenmişti. Yalnız burada değinilmesi gereken bir nokta daha vardır. Üçüncü bölümde daha da detaylı

¹¹⁹ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**.

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.24. (erişim: 13/02/2022).

¹²⁰ James Silk Buckingham, *Travels in Assyria, Media, and Persia*, s.456.

işleyeceğimiz üzere şeyhler ve finansörler; İngilizlerin istek ve iknaları doğrultusunda, sistemin kendi lehlerine olacak şekilde geliştirilmesine müsaade etmişlerdir. Özetle geleneklerin korunması gerektiği konusunda tebaalarına yol gösterici olarak hareket eden idareciler, yeri geldiğinde gelenekleri yerine kazançlarını tercih etmişler. Lakin avcılar, dalış kıyafeti örneğinde olduğu gibi, lehlerine olanı değil de alıştıkları gelenekleri, kendilerine öğretildiği gibi sorgulamadan uygulamışlardır.

Dalgıçların yaşadığı sağlık sorunları, cilt rahatsızlıklarından ibaret değildi. Sürekli nemli ortamda çalışmak da vücut için zararlı olduğu bilinen bir durumdur. Gün boyu suyun içerisinde olan dalgıçlar, vücutları için ideal olandan çok daha fazla neme maruz kalıyorlardı. Bu nedenle dalgıçlar arasında yaygın görülen rahatsızlıklarından biri de romatizmaydı.¹²¹ Günümüzde dahi romatizmanın kesin bir tedavisi bulunmamışken, o dönemde bu hastalığın çalışanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin dayanılması güç boyutlara ulaşabileceği açıktır. Devamlı suda kalmanın kendilerini nasıl etkileyebileceğinin farkında olan iyi dalgıçlar, denizden çıktıkları vakitlerde vücutlarını kuru tutmaya çalışıyorlardı.¹²²

Dalgıçların hastalıklara yakalanma sebeplerinden biri de avlandıkları sırada oksijensiz kalıyor olmalarıydı. Dalış boyunca nefeslerini tutmaları ve bunu gün içinde onlarca kez, sezon boyunca da binlerce kez tekrar etmeleri; akut ve kronik bronşit, kalp kapak rahatsızlıkları, kalbin büyümesi,¹²³ akciğer genişlemesi veya kanaması ve pulmoner amfizeme¹²⁴ neden olabiliyordu.¹²⁵ Dolayısıyla Körfez’de inci avlayan her dalgıç, potansiyel bir solunum yolu hastasıydı. Ayrıca dalgıçlar akıl sağlıklarını kaybetmeye meyilliydi.¹²⁶ Bu durum da muhtemelen yine beyinlerinin uzun süre oksijensiz kalmasından kaynaklanıyordu.

¹²¹ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.103.

¹²² George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.93.

¹²³ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.28. (erişim: 13/02/2022)

¹²⁴ Pulmoner amfizem, akciğerde bulunan ve alveol adı verilen keseciklerin genişlemesiyle esnekliğin yitirilmesi ve bu nedenle de akciğerin hava alışverişinin bozulmasıdır. Nefes darlığı, bu hastalığın en önemli belirtisidir.

¹²⁵ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2231.

¹²⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.55. (erişim: 13/02/2022).

Deniz tabanındaki yüksek basıncın da dalgıçlar üzerinde olumsuz etkileri oluyordu. Bu etkilerden en yaygın olanı, kulak zarı yırtılmasıydı. Bu, inci avcıları arasında o kadar alışıldık bir durumdu ki; kulak zarı henüz yırtılmamış bir dalgıç, yetkin kabul edilmezdi.¹²⁷ Basıncın kulak üzerindeki etkileri sağırılığa kadar gidebilirdi. Aynı zamanda dalgıçların kas ve sinirleri üzerinde de etkileri vardı. Nevralji¹²⁸, bunlardan bir tanesiydi. Bazen deniz tabanındaki yüksek basınç, “vurgun yemek” şeklinde tabir ettiğimiz duruma sebep olurdu ve vurgun yiyen dalgıç, olay sırasında hayatını kaybederdi.¹²⁹

Saydıklarımız dışında, dalgıçlarda kramplara ve felce yatkınlık görülürdü.¹³⁰ Bu iki tıbbi sorunun, dalgıçlar arasında görülmediğini söyleyen kaynaklar da vardır.¹³¹ Ancak uzun saatler çalışan dalgıçlarda, yorgunluğa bağlı krampların görülmesi ve yıllarca bu işi yapan, saydığımız birçok önemli hastalığa yakalanan kişilerde felce davetiye çıkarabilecek kadar sinir hasarı oluşması, olası bir durumdur.

Dalgıçların gözleri genelde sönük ve kanlı olurdu.¹³² Hatta uzun süre bu işi yapanların gözlerindeki problem ilerleyebiliyor ve görme yetileri tamamen kaybolabiliyordu. Ancak bu halde dahi çalışmaya devam edenler vardı. Çünkü körlük, el yordamıyla da yapılabildiğini daha önce de belirttiğimiz dalışa engel değildi.¹³³ Hatta görme yetilerini kaybetmiş dalgıçların sayısı şaşırtıcı derecede fazlaydı ve bunlar, istiridyelerin bol bulunduğu yataklarda oldukça başarılı idiler. Hem bacaklarını hem de gözlerini kaybetmesine rağmen çalışan dalgıçlar bile bulunuyordu.¹³⁴ Hayatlarının geri kalanını hiçbir şey görmeden geçirecek kadar inci dalışından zarar görmüş olmalarına

¹²⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.28. (erişim: 13/02/2022).

¹²⁸ Nevralji, yüz veya baş bölgesindeki sinirlerin hasarına bağlı olarak görülen ve yüzün genellikle tek tarafında ortaya çıkan ani, şok benzeri şiddetli ağrılarla kendini gösteren bir hastalıktır.

¹²⁹ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.102-103.

¹³⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_1000000000358.0x00020c, s.55. (erişim: 13/02/2022).

¹³¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2231.

¹³² James Morier, *A Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the years 1808 and 1809*, Longman-Hurst-Rees-Orme&Brown, Londra, 1812, s.89.

¹³³ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.30. (erişim: 13/02/2022).

¹³⁴ George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.91.

rağmen hâlâ aynı işi yapmaya devam eden insanların bulunması; Körfez coğrafyasının, burada yaşayanlara ekonomik anlamda fazla bir seçenek sunmadığının gerçek bir kanıtıdır.

İnci avcıları arasında görülen en ıstırap verici hastalıklardan birisi iskorbütü.¹³⁵ Açık denizcilerin hastalığı olarak bilinen iskorbüt, C vitamini eksikliğine bağlı olarak ortaya çıkardı.¹³⁶ Denizde C vitamini içeren taze meyve ve sebze tüketilemediği için bu hastalık, tarih boyunca denizciler arasında yaygın olarak tezahür etmiştir. Bu durumun önüne geçmek için taze meyve ve sebze tüketiminin gerekli olduğu, aslında eski dönemlerden itibaren bilinmekteydi. 16. yüzyılda iskorbüte beslenme yetersizliğinin sebep olabileceği fark edilmiş ve dünyanın çeşitli yerlerindeki denizciler; yanlarında rom, sirke, turşu, ham misket limonu bulundurmaya başlamıştır. Portekizliler de 16. ve 17. yüzyıllarda gemilerinde limon ve portakal çekirdekleri bulundurmuş, gittikleri yerlere bu çekirdekleri dikmişlerdir. 1753 yılında İngiliz donanması mensubu olan Dr. James Lind, ilk kez konu hakkında bilimsel bir çalışma yapmış ve C vitamini içeren besinlerin iskorbütü tedavi ettiğini kanıtlamıştır.¹³⁷ Çalışmamızın konusu olan tarihlerden neredeyse iki asır evvel iskorbütün çaresi bulunmuş olmasına rağmen; birkaç çeşit yiyecek, yetersiz şekilde beslenen Basra Körfezi inci avcıları arasında bu hastalığın görülmeye devam etmesi; çalışma şartlarının çağın oldukça gerisinde ve insanların sağlıklarını yitirmelerine elverişli olduğunun bir başka göstergesidir. Bazı kaynaklar nahdaların, iskorbüte karşı limon suyunun öneminin farkında olduklarını ve yanlarına kurutulmuş limon almadan limandan ayrılmadıklarını belirtmiştir.¹³⁸ Ancak kesin olarak biliyoruz ki iskorbüt, 1876-1877 yıllarında dahi inci avcıları arasında görülüyordu.¹³⁹ Bilgiler birbiriyle çelişiyor gibi görülse de öyle olmayabilir. İskorbüte karşı alınması gereken önlem aslında Körfez’de biliniyor ancak her nahuda bu önlemi almıyor olabilir. Toparlamak gerekirse 19. yüzyılda

¹³⁵ İştahsızlığa bağlı kilo kaybı, gerginlik, halsizlik, eklem ağrıları ile ortaya çıkan iskorbüt hastalığı, ilerlediği takdirde diş etlerinin çekilmesine bağlı olarak dişlerin dökülmesi, ciltte morarmalar ve kanamalar, anemi, bağışıklık sisteminin zayıflaması, saçların dökülmesi gibi sorunlara sebep olmaktaydı. Tüm bu sorunlara rağmen hastalığın tedavi edilememesi, vücudun genel bir çürüme geçirmesine ve hasta olan kişi için acılı bir ölümün yaşanmasına neden oluyordu.

¹³⁶ Zeynel Dalkılıç, “Vitamin C Kaynağı Olarak Subtropik ve Tropik İklim Meyve Türleri”, *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, Cilt 2/4 (2020), s. 20.

¹³⁷ S. Torun ve S. Kadioğlu, “İ. Uzel ve N. Yılmaz, Kırım Savaşı’nda İskorbüt İletti”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt.2/2 (2012), s.11.

¹³⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.28. (erişim: 13/02/2022).

¹³⁹ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the years 1876-77, IOR/V/23/29, No:138 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x0001fe, s.114. (erişim: 13/02/2022).

inci avcılar arasında iskorbütün görülmesinden hareketle; dünyada asırlardır uygulanan yöntemlerin, Portekizliler tarafından da uzun bir süre idare edilmiş olduğunu daha önce de aktardığımız Basra Körfezi'nde bilinmemesinden değil, kimi nahudalar tarafından uygulanmamasından kaynaklı olabileceği sonucuna varabiliriz.

Endüstriye yön verenlerin, ellerinde yeteri kadar imkân olmasına rağmen, inci avcılarının yakalandıkları hastalıklara veya karşılaştıkları tehlikelere bir çözüm bulma adına pek çaba sarf etmediklerini görüyoruz. Bu konuda bilinen tek uygulama, Bahreyn tarafından 1890'lı yıllarda hayata geçirilmiştir. Avcıların karşılaştıkları sorunlara yerinde müdahale edebilmek için, içinde Hintli bir cerrahın bulunduğu bir gezici hastane teknesi satın alınmıştır.¹⁴⁰ Çalışmamız için incelenen kaynaklarda, bu uygulamanın başladığı tarihin öncesinde veya sonrasında avcılarının yaşadığı problemlere çözüm olarak atılan herhangi bir adıma rastlanmamıştır.

1883 yılında sadece Umman sahillerinde, çeşitli sebeplere bağlı olarak hayatını kaybeden dalgıç sayısı 250 idi.¹⁴¹ Hayatını kaybedenlerin sayısı her yıl değişiklik gösteriyordu ama sonuç olarak Basra Körfezi inci avcılığı, anlattığımız tüm bu sorunlara bağlı olarak oluşan zorlu çalışma şartlarından dolayı her yıl birçok insanın hayatını kaybetmesine neden oluyordu. Hayatta kalanların birçoğu da vücutlarını günden güne çürüten hastalıklarla baş ederek çalışmaya devam ediyordu. Hastalıklarına sebep olan şeylere maruz kalmaya devam ettikleri ve tedavi imkânlarına da sahip olmadıkları için; her inci sezonu, hatta çalıştıkları her gün, sağlıklarını yitirmeye devam ediyorlardı.

¹⁴⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.30. (erişim: 13/02/2022).

¹⁴¹ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05, IOR/R/15/1/709 in **Qatar Digital Library** (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ab, s.91. (erişim: 13/02/2022).

İKİNCİ BÖLÜM

BASRA KÖRFEZİ İNCİ TİCARETİ ORGANİZASYONU

İnci endüstrisini avcılık ve ticaret olmak üzere iki kısma ayırabileceğimizi söylemiştik. Ancak endüstrinin bu iki kolunun birbiriyle iç içe olduğunu, hatta kollardan biri olmadığında diğerrinin de olmayacağını bilmemiz gerekir. Temel olarak finansörler, inci avını finanse ederdi. Avcılar da bu finansmanla av masraflarını karşılar, ardından incileri toplarlardı. Daha sonra yine finansörlere ulaştırılan inciler, onlar tarafından dünyaya pazarlanırdı. Özetle finansör gruplar hem avın yapılmasını sağlar hem de incileri pazarlarlardı. Bu iki grubun dışında, Körfez'deki Arap şeyhlikleri de bahsettiğimiz bu organizasyonun işleyişini ve bunun yanında gruplar içi ve gruplar arası bağlantıları sağarlardı. Temel olarak bu şekilde bir işleyişe sahip olan inci endüstrisindeki tüm grupların birbiriyle oldukça karmaşık ilişkileri vardı. Fakat biz bu ilişkileri olabildiğince yalın ve doğru bir şekilde aktarmaya çalışacağız.

Basra Körfezi'ndeki sosyal yapı; inci avcılığı ve ticaretini ve bu işlerde yer alan grupların kendi içlerindeki ve birbirleriyle olan ilişkilerini derinden etkiliyordu. Bu sosyal yapı aynı zamanda inci endüstrisine bağlı gelişmelerden etkilenecek değişimlere uğruyordu. Bu nedenle çalışmamıza konu ettiğimiz inci avı ve ticareti organizasyonunu, sadece bir malın çıkarılıp pazarlanması olarak değerlendirmek, Basra Körfezi inci endüstrisini anlamak için yeterli değildir. Bu amaçla çalışmamızın bu kısmında ilk olarak incinin, Körfez'in derinliklerinden başlayan ve dünyanın çeşitli yerlerindeki pazarlarda son bulan ticari yolculuğunu anlatacağız. Ardından da sistemin işleyişini sağlayan unsurların sosyoekonomik yapılarına ve birbirleriyle olan ilişkilerine odaklanacağız. Böylelikle Körfez'deki inci avcılığı ve ticareti, her yönüyle ele alınmış olacaktır.

2.1 Basra Körfezi İnci Ticaretinin Genel İşleyişi

Basra Körfezi inci ticareti, büyük ölçüde ödünç sermayeye dayalı bir organizasyondur. Önceki bölümde birçok kez değindiğimiz üzere inci avcıları Körfez'in en yoksul insanlarından oluşmaktaydı. Nahudalar dışındaki avcılarının ticaretle olan ilişkileri, pazarlanacak incileri denizin dibinden çıkarmaktan öteye gitmiyordu. Yani ticari sisteme hizmet etmek dışında bir rolleri bulunmuyordu. Bunlar zaten kendi başlarına avladıkları

incileri pazarlayabilecek ekonomik güce ve bağlantılara sahip değillerdi. Kaldı ki Körfez'in statülere göre dizayn edilmiş bir ticaret anlayışı vardı ve ticaret yapabilecek güce ulaşan kişiler, artık dalgıçlık yapmazdı. İnci endüstrisindeki her meslek grubunun bir statüsü vardı ve bu statülere dayalı sınıfsal düzen hiç değişmiyordu. Nadir de olsa kişilerin statüleri yükselebilir veya düşebilirdi ama statülerin yapıları ve konumları değişmezdi.

Avcılar içerisinde sadece nahudalar ticari bir rol üstleniyorlardı. Nahudalar avcılık faaliyetlerini organize edebilmek, av sezonunun masraflarını karşılayabilmek için genellikle tüccarlardan avans almak zorundaydı. Avcıların ticari sistemdeki yerini derli toplu olarak anlatmak gerekirse; nahudalar genellikle tüccarlardan borç alır, dalgıçları ve diğer mürettebatıyla birlikte avlanır ve av sırasında topladıkları incileri de tüccarlara satarlardı.

Tüccarlar da kendi içlerinde sınıflara ayrılıyordu. Bunlardan ilki, inci sezonunda, teknelerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gerekli malzemeleri nahudalara avans olarak temin ederdi. Bu şekilde çalışan tüccarlara “*Mukassam*” denirdi. Mukassam ve nahudaların ilişkilerine daha sonra değineceğiz. “*Tavvaş*” adı verilen tüccar bir grup daha vardı. Bunlar sahile kadar giderek Nahudalardan incileri para veya erzak karşılığında alır ve “*tacir*” adı verilen en büyük ölçekli tüccarlara satarlardı. Tacirle tavvaş arasındaki bağlantıyı da “*dellal*” olarak adlandırılan ve daha çok tacire hizmet eden komisyoncular sağlıyorlardı. Tacirler ise inci endüstrisinin en tepesinde bulunan, malları kapısına kadar getirilen, uluslararası bağlantıları ile incileri dünyanın çeşitli yerlerine pazarlayan ve ödünç sermaye ile işleyen bu sistemi en tepeden finanse eden kişilerdi.¹⁴² Tacirler haricindeki hiçbir grubun, ticari faaliyetlerini kendi başlarına yürütebilecekleri sermayeleri olmadığı için, inci ticareti de tepeden en alta doğru giden bir avans sistemi ile yapılabilirdi. Tacirler, sahip oldukları sermayelerle ticareti finanse ederken banker gibi hareket ediyorlar, alıp sattıkları incilerden elde ettikleri kârın yanında, mukassamlara verdikleri borçlardan da para kazanıyorlardı.¹⁴³ Böylelikle de her inci sezonunda servetlerini katlıyorlardı. Aslında bu sadece tacirlerin yaptığı bir uygulama değildi. Tüm tüccar gruplar hem alıp sattıkları incilerden hem de nahudalara veya kendilerinden küçük tüccarlara verdikleri borçlar üzerinden para kazanırlardı. İnci ticaretinin finansal sistemi genel olarak bu şekilde işliyordu ve İbn-i Battûta da seyahatnamesinde, 14. yüzyıl'da Basra Körfezi inci avcılığı ve

¹⁴² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2232-2236.

¹⁴³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2227.

ticaretinde ödünç sermaye sisteminin uygulandığından bahsetmektedir.¹⁴⁴ Görünen o ki bu uygulama oldukça eski dönemlerden itibaren Körfez inci avcılığı ve ticaretinde yerleşikti ve 14. yüzyıldan çok daha eski tarihlerde ortaya çıkmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu konuda daha eski dönemlere tarihlenebilecek fakat henüz gün yüzüne çıkmamış kanıtlar, elbette ki vardır.

Körfez'in inci tüccarları arasında Banyan adı verilen Hintlilerin etkin bir rolü vardı. Bunlar daha çok Körfez'in Hindistan ile olan inci ticaretinde rol oynuyorlardı.¹⁴⁵ Hem tavvaşlar içinde hem de tacirler içinde Hintli bir grup bulunuyordu. İnci ticaretinin genişleyip büyümesi Arapların da inci tüccarlığına olan ilgisini artırmış ve onlar da 20. yüzyılın başlarında inci ticaretinde etkin olmaya başlamışlardır.¹⁴⁶

2.2 Basra Körfezi İnci Pazarları

Avcılar tarafından Basra Körfezi sularından çıkarılan inciler çeşitli yollarla tüccarlara ulaştırılırdı. Daha önce belirttiğimiz gibi nahudalar, anlaştıkları mukassama incileri götürebilir veya onları satın almak için sahile gelen tavvaşlarla anlaşabilirlerdi. Bu iki satış yöntemine ek olarak tercih edilen bir uygulama daha vardı: sezonluk inci pazarları. Basra Körfezi'nde inci sezonunda kurulan geçici pazarlar olurdu.¹⁴⁷ Avlanan inciler bu pazarlara getirilerek tüccarlarla buluşturulurdu. Tüccarlar sezon içerisinde buraya gelerek incileri alırlar ve alacaklı oldukları kişilerden borçlarını tahsil ederlerdi. Ayrıca buralarda avcıların kullandığı aparatlar veya diğer gerekli malzemeler de satılırdı.¹⁴⁸

Basra Körfezi'nin en önemli inci ticaret merkezi olan Bahreyn'in kuzeydoğusunda bulunan ve bugün “*Bahreyn*” ülkesinin başkenti konumunda olan Mename, orta Körfez'de avlanan incilerin tüccarlara ulaştırıldığı en işlek pazardı. Bahreyn'de Sasani ve erken dönem İslam Medeniyeti döneminde de bir inci pazarı olduğu bilinmekteydi. Muhtemelen çok daha eski dönemlerden itibaren Bahreyn, bu konuda öncü bir rol oynamaya başlamıştı¹⁴⁹ ve çalışmamızın konu ettiği tarihlerde de hala Körfez'in lideri konumunda

¹⁴⁴ A. Said Aykut(çev.), *İbn-i Battûta Seyahatnâmesi(Kısa Notlarla Sade Metin Çevirisi)*,s.269.

¹⁴⁵ Hamid ibn Muhammad ibn Ruzayq, (Çev.: George Percy Badger), “History of the Imâms and Seyyids of 'Omân by Salîl-ibn-Razîk, from A.D. 661-1856”, *Hakluyt Society*, Londra, 1870, s.81.

¹⁴⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2236.

¹⁴⁷ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.141.

¹⁴⁸ Abed Al-Razzak Al-Maani & Saleh Alsharari, “Pearl Trade in the Persian Gulf during the 19th Century”, s.48.

¹⁴⁹ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.144.

olan inci tedarik merkeziydi. Bahreyn'in bu liderliği, inci endüstrisinin tamamen ortadan kalkışına kadar devam edecektir.

Mename dışında, İran'ın Körfez'e kıyısı bulunan şehri Lince, özellikle Umman sahillerindeki yani aşağı Körfez'deki şehirlerden incilerin geldiği ve tüccarlara satıldığı pazarlardan biriydi.¹⁵⁰ İran sahilleri açıklarında avlanılan incileri için de en önemli pazar olan Lince, vergisiz liman statüsünde olduğu için ticaret için oldukça elverişliydi. Ancak 1902'den itibaren Lince'de yapılan inci satışlarından vergi alınmaya başlanması, şehrin inci endüstri içindeki öneminin bir anda azalmasına sebep olmuştur. Burada yaşayan İranlı, Hintli ve Arap tüccarlar Arap sahillerine, özellikle de aşağı Körfez'in önemli inci limanlarından biri olan¹⁵¹ Dubai'ye taşındılar.¹⁵² Dubai limanının serbest statüsü, bu durumun oluşmasında etkiliydi¹⁵³ ve bu tarihten itibaren Dubai; kendisine ulaşan incileri, İran'a göndermeksizin direkt olarak dünya pazarlarına ulaştırmaya başlamıştır.¹⁵⁴

Körfez'in güneyi için önemli inci pazarlarından bir diğeri, Umman sahilleri açıklarındaki Dalma Adası'nda kuruluyordu.¹⁵⁵ İnci sezonunda nüfusu artan Dalma Adası'nın,¹⁵⁶ 19. yüzyılda Mename'nin ardından Körfez'deki en işlek pazar olduğu bilinmektedir.¹⁵⁷ Ancak Dubai, 20. yüzyılın başlarında gösterdiği gelişmeden sonra bu unvanı Dalma Adası'ndan almıştır.¹⁵⁸ İki inci pazarı da genellikle Umman sahillerindeki şehirlerden gelen incilere hitap ettiği için; bu konuda Dubai'nin öne çıkması, Dalma Adası'na olan ihtiyacı azaltmış olmalıdır.

2.3 Basra Körfezi İncilerinin Özellikleri ve İnci Ticaretinin İşleyişı

Arapça'da inciye “*lulu*” (لؤلؤة) denirdi. Ancak Körfez'de bu kelime yerine genellikle “*kumaşa*” tabiri kullanılıyordu.¹⁵⁹ İnci, doğası itibariyle fiziksel özellikleri belirli bir standartta olmayan bir üründü. Basra Körfezi'nde avlanılan inciler de farklı renk ve boyutlarda bulunuyorlardı. Bu renk ve boyutlar da incinin değerini belirleyen en önemli

¹⁵⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2236

¹⁵¹ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.145.

¹⁵² Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.179.

¹⁵³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2236.

¹⁵⁴ G. T. Prothero(ed.), *Arabia*, Londra, 1920, s.62.

¹⁵⁵ İkdâm Gazetesi, 5 Şubat 1903 Perşembe, s.3.

¹⁵⁶ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.141.

¹⁵⁷ Abed Al-Razzak Al-Maani & Saleh Alsharari, “Pearl Trade in the Persian Gulf during the 19th Century”, s.148.

¹⁵⁸ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.145.

¹⁵⁹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2224.

unsurdu. En değerli inciler; küre şeklinde, büyük ve beyaz olanlardı. Bu tip inciler, derinliğin fazla olduğu yataklarda bulunurlardı. Avın yapıldığı su sığlaştıkça inciler küçülür ve şekillerindeki kusurlar artardı. Nitekim armut şeklini andıracak derecede küreselliğini kaybetmiş inciler de bulunabiliyordu. Sığ yataklar daha üretken olsalar da, bünyesinde barındırdıkları incileri güneş ışığından koruma konusunda, derinlerdeki yataklar kadar kabiliyetli değillerdi. Bu yüzden de sığ sulardan çıkarılan inciler, güneşin onlarda bıraktıkları izler olarak kabul edebileceğimiz çeşitli renk tonlarını taşıyorlardı.¹⁶⁰ Bu renkler sarı, pembe, mavi, turkuaz, yeşil, gri, siyah olabileceği gibi altın renkli inciler de olabilirdi.¹⁶¹ Siyah inci, Körfez Arapları tarafından “ölü inci” olarak adlandırılırdı ve bu inciler bir yıl içerisinde çatlayıp, kullanılamaz hale geldikleri için onların nazarında pek muteber değillerdi. Ancak yine de bazen bu ölü inciler de yüksek değerlere alıcı bulabilirlerdi. Bunların dışında siyah-kahverengi veya mavi-beyaz gibi ilginç renk birleşimlerinden meydana gelen çok renkli inciler de bulunurdu.¹⁶² İncilerin farklı renk ve şekillere sahip olmasına, denizlerdeki hareketliliğin de etki ettiğine inanan bir görüş de vardı. Bu görüşe göre sahile yakın, işlek yerlerdeki inciler daha çarpık olurken, derin denizlerde, daha doğal ve sakin bir ortamda oluşan istiridyeler daha ağır ve güzel şekilli oluyordu.¹⁶³

İncilerin bu saydığımız birçok farklı özelliği bünyesinde barındırıyor olmaları, Basra Körfezi’nde geleneksel yöntemler ve ilişkilerle yapıldığı için oldukça karmaşık olan inci ticaretinin çok daha fazla dikkat isteyen bir iş haline gelmesine neden oluyordu. Biraz önce belirttiğimiz gibi renk, şekil ve boyut özellikleri incilerin değerini belirliyordu. Bu değerleri belirlemek ve alıcılara değerleri üzerinden incileri satmak gerekiyordu. Ayrıca incilerin ulaştığı dünya pazarlarının hepsi farklı özelliklerdeki incilere ilgi duyuyordu. Satış yaparken bunlara da dikkat etmek ve eldeki incilerin alıcı bulacağı pazarlarla iş yapan tüccarlarla çalışmak gerekiyordu. Tüm bunları dikkate alarak incileri özelliklerine göre sınıflandırmak, bu sınıflandırmalara göre dünyada ulaşması gereken pazarları belirlemek, onları pazarlara ulaştırabilecek tüccar ağını oluşturabilmek gerekiyordu. Bunlar yapılırken

¹⁶⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2225-2226.

¹⁶¹ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.103.

¹⁶² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2225-2226.

¹⁶³ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.61. (erişim: 13/02/2022).

de bu ticari organizasyonun içinde bir şekilde var olan her grup, kendi ekonomik çıkarlarını gözetmek zorundaydı.

Avlanılan inciler nahudalar tarafından tüccarlara satılırdı. Özel boyut, şekil ve renge sahip olan inciler yüksek değerde oldukları için onların satışları tekli olarak yapılırdı. Bu tarz incilerin değerini saptamak için herhangi bir yöntem yoktur. Talebe bağlı olarak çok yüksek fiyatlara da satılabilirlerdi. Bununla birlikte inci ticaretinin temelini oluşturan inciler orta ve küçük boyutlu olanlardı. Bu incilerin satışı da öncelikle boyutları olmak üzere saydığımız özellikleri de dikkate alınarak toplu olarak yapılırdı. İncilerin, nahudalardan satın alınırken pek de detaylı bir incelemeye tâbî tutulduğu söylenemez. Muhtemelen nahudalara fazla para ödemeyecekleri zaten bilinen bir durum olduğu için, alım sırasındaki incelemeler tüccarlar tarafından üstünkörü yapılıyordu. Tüccarın; satın aldığı inciler için nahudaya fazla para ödemesi ihtimali söz konusu olsa idi, en küçük detaylara dahi dikkat edeceklerini kestirmek hiç zor değildir. Bununla birlikte, inciler el değiştirdikçe, yapılan inceleme ve hesaplar detaylanırdı. Bu incelemeleri yapabilmek için de teknik bilgiye sahip olmak gerekliydi. Ayrıca incilerin değerlerini saptamak için bazı özel yöntemler de kullanılıyordu.¹⁶⁴ Tüccarların incileri tasnif etmelerine yarayan elek setleri vardı. Çeşitli boyutlarda bulunan bu elekler yardımıyla incileri boyutlarına göre kategorize ederek tasniflerlerdi. En küçük eleğin delikleri, kalem ucu kadardı. Hatta inci tüccarlarının genel adı olan “*tawawis*”, “*elek tutan*” anlamına gelmekteydi.¹⁶⁵ Bu işlemten sonra, ellerinde bulunan fiyat tablolarına bakarak, sınıfladıkları incilerin yaklaşık değerini saptayabilirlerdi ama bu tablolar yalnızca rehber niteliğindeydi. Herhangi bir formüle indirgenemeyen ve fiyatlara etki eden saflık, parlaklık, yüzey pürüzsüzlüğü gibi özelliklerin belirlenmesi de tüccarın tecrübesine ve teknik bilgisine bağlıydı. Genelde tüccarlar incilerin değerlerini bir bakışta anlayabilirlerdi. Pek çoğu okuma yazma bilmese de tüccarlar zeki birer aritmetikçilerdi ve piyasadaki dalgalanmaları doğru okuyabilirlerdi. Bu yetenekleri ve ellerindeki sermayelerin gücü sebebiyle de incileri ucuza alıp pahalıya satabilirlerdi. Tüccarların, nahudalardan incileri alırken zaman zaman ağırlıklarla da oynadıkları bilinmektedir. Bu şekilde her yıl yaşanan fiyat artışlarıyla başa çıkmaya çalışıyorlar, olabildiğince fazla ağırlıktaki inciye daha az maliyetle alıp, yüksek fiyatlara

¹⁶⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2236-2238.

¹⁶⁵ Samuel M. Zwemer ve Amy E. Zwemer, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, s.77.

satmaya çalışıyorlardı. Bu nedenle avcılarının tepkisiyle karşılaşmışlar ve ağırlıkları eski hallerine getirmek zorunda kalmışlardır.¹⁶⁶

Tüccarlar, satış öncesi büyük incileri sabun tozuyla, küçük incileri ise esmer şekerle temizlerlerdi. Ardından tüm incileri eşit değerde olacak şekilde patiskalara koyarlardı.¹⁶⁷ Böylece paketleme işlemini tamamlamış, inciler satışa hazır hale getirilmiş olurlardı. Pakette yer alan inciler aynı boyutta olmak zorunda değildi. Önemli olan tüccarların her patiska için belirlediği değerin eşit olmasıdır. Paketleme, tüccarın marifetine göre değişirdi ve buradaki marifet, onların kazanacakları parayı belirlerdi. Bu yüzden, satışın kontrolleri dışında gerçekleşmesini engellemek ve kazançlarının eksilmesinin önüne geçmek adına, paketleri bölerek satmak istemezlerdi. Bu sebeple de bir paketten beğenilip seçilerek alınan bir inci için yüklü bir ödeme yapılması gerekirdi.¹⁶⁸

Basra Körfezi'nden çıkarılan incilerin birçoğu Bombay'a gönderilirdi.¹⁶⁹ Körfez'deki Hintli tüccarlarının bu durum üzerindeki etkisi yüksekti. Bunun yanında İngiltere'nin Hindistan'daki etkinliği sebebiyle Hindistan ile Avrupa arasındaki ticaretin oldukça işlek olması ve Avrupa'da incilere ilgi duyulması, Körfez incilerinin çoğunun Hindistan'a gönderilmesinin sebeplerindendir. 1873 yılında Bahreyn'den ihraç edilen 2 milyon 100 bin rupi değerindeki incinin yalnızca 100 bin rupilik kısmı Kuveyt, Basra ve Bağdad'a gönderilmişti. Kalan 2 milyon rupi değerindeki incinin tamamı, yani toplam incinin %95'lik bölümü Hindistan'a gönderilmişti.¹⁷⁰ Aynı yıl Abu Dabi'den 100 bin rupi, Dubai'den 280 bin rupi, Şarika'dan 600 bin rupi, Acman'dan 100 bin rupi, Ummül-Kayveyn'den 20 bin rupi, Re'sü'l-Hayme'den 80 bin rupi değerinde inci ihraç edilmiş olup bunların tamamı Hindistan'a gitmiştir.¹⁷¹ Yani Umman sahillerindeki şehirlerden ihraç edilen tüm inciler direkt olarak Hindistan'a gönderilmekteydi. Burada verdiğimiz yüzdelerden, Basra Körfezi ve Hindistan arasındaki inci alışverişinin ne kadar kuvvetli

¹⁶⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2239-2240.

¹⁶⁷ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.110.

¹⁶⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2240.

¹⁶⁹ H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, s.440.

¹⁷⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Residency and Muscat Political Agency Administration Reports, 1873/74-1874/75, IOR/V/10/680 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000812.0x00034c,s.64-65.(erişim: 13/02/2022).

¹⁷¹ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Residency and Muscat Political Agency Administration Reports, 1873/74-1874/75, IOR/V/10/680 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000812.0x00034c,s.69-74.(erişim: 13/02/2022).

olduğu anlaşılabilir. Bununla birlikte yine aynı verilerden, Bahreyn'in inci ticareti hacminin Körfez'in diğer şehirlerine göre ne kadar geniş olduğu da anlaşılabilir.

Bombay, incilerin başta Avrupa olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki pazarlara gönderilmeden önceki son durağıydı.¹⁷² İnciler Bombay'da ustaca delinerek renk ve boyutlarına göre iplere dizilir, “*Bombay demetleri*” olarak bilinen haliyle¹⁷³ Viyana¹⁷⁴, Londra, Paris, New York, Güney Asya ve Uzakdoğu'ya gönderiliyordu.¹⁷⁵ En büyük ve en saf beyaz tonlardaki inciler, Bombay üzerinden Avrupa'ya gönderilmekle beraber genel olarak Hint-Avrupa pazarında sarı renkli inciler tercih edilirdi. Bunun nedeni de bu renk tonuna sahip incilerin beyaz incilere nazaran daha dayanıklı olması ve parlaklıklarını uzun süre koruyabilmeleri idi. Beyaz inciler ise daha çok Bağdat pazarında alıcı buluyordu.¹⁷⁶ Körfez incilerinin Bombay dışındaki en büyük pazarı olan Bağdat; Ortadoğu ve Türkiye'ye giden incilerin bu rotalara dağılmadan önceki son durağıydı. Bağdat'tan bahsettiğimiz bölgelere dağıtılan inciler, Avrupa'daki takı kültüründen farklı olarak genellikle kıyafetlerin süslemelerinde kullanılmaktaydı. Örneğin Türkiye'ye gelen incilerden başörtüsü süslemelerinde veya nakış işlemelerinde faydalanılırdı.¹⁷⁷ Son olarak da Basra Körfezi'nde avlanan incilerin en küçükleri, yine nakış işlemelerinde veya tıbbi alanlarda kullanılmak üzere İran'a gönderilirdi.¹⁷⁸ İncinin tıbbi bir tedavi yönteminde nasıl bir yeri olduğuyla ilgili ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

2.4 Finansörler ile Avcıların Kesişim Noktası: Mukassam ve Nahuda İlişkisi

Bahsettiğimiz üzere Basra Körfezi'nde yapılan inci avını finanse edenler; tacir, tavvaş ve mukassam olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu. Bunlar içerisinde avcılarla en yoğun şekilde ilişki kuranların mukassamlar olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle 19. yüzyılda inci endüstrisinde oldukça etkin bir konumda olan mukassamlar genelde varlıklı

¹⁷² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2236.

¹⁷³ Richard LeBaron Bowen, Jr. “The Pearl Fisheries of the Persian Gulf”, s.177.

¹⁷⁴ G. T. Prothero(ed.), *Arabia*, s.97.

¹⁷⁵ Robert Carter, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, s.239.

¹⁷⁶Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a journey from Bombay to the Bosphorus*, s.46.

¹⁷⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.63. (erişim: 13/02/2022).

¹⁷⁸Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a journey from Bombay to the Bosphorus*, s.46.

insanlardı. Birçok nahuda, inci avının masraflarını onlardan aldığı avanslarla karşılıyordu. Yalnız bazı mukassamlar, nahudaları finanse edebilmek için yeterli sermayeye sahip değildi. Onlar da Hint veya Arap tacirlerden %10 ile %25 arasında değişen faiz oranlarıyla aldıkları kredilerle nahudalara finansman sağlıyorlardı.¹⁷⁹

Nahudalar, sezon içerisinde tekneleri ve mürettebatı için gerekli olan teçhizat ve yiyecekleri mukassamlardan avans olarak alıyorlardı.¹⁸⁰ Bunun yanında nahudalar, sezonun belirli döneminde dalgıçlara verdikleri avansları da genellikle mukassamlardan aldıkları bu borçlardan karşılıyorlardı.¹⁸¹ Ayrıca çoğu nahudanın avlanmak için kullandığı tekne de kendine ait değildi ve bu nahudalar; teknelerini, ücreti sezon sonunda ödemek üzere mukassamdan kir alıyorlardı.¹⁸²

Nahuda, mürettebatıyla birlikte avladığı incileri mukassama götürürdü ve burada incilerin değeri belirlenirdi. İnciler mukassam tarafından, piyasa değerlerinden %15 veya %20 oranında indirimle satın alınırdı.¹⁸³ Bu indirim, mukassamın verdiği borcu tahsil etme yöntemi idi. Böylece alacaklarına indirim oranında faiz uygulamış oluyorlardı. Daha sonra mukassam, sezon başında avans olarak verdiği ve fiyatını kendisinin belirlediği malzeme ve yiyeceklerin parasını, satın aldığı inciler için nahudaya ödemesi gereken tutardan düşerek tahsil eder. Eğer nahuda tekneyi mukassamdan kiraladıysa, onun ücreti de yine aynı şekilde nahudaya inciler için yapılacak ödemedan düşölür. Yalnız tekne kirası için sezon öncesinde belirlenmiş bir ücret yoktur. Bu ücret, nahudanın sattığı incilerden elde ettiğı kazançtan, belirli bir oranda pay alınması yoluyla ödenir. Burada önemli olan nokta, tekne ücretinin, avanslar düşöldükten sonra kalan net kâr üzerinden değil, nahudanın mukassama ilk satış için anlaştığı fiyat üzerinden, yani brüt kazanç üzerinden belirleniyor olmasıdır.¹⁸⁴ Özetle mukassam, tekne kirasını kendine yapılan satıştan pay alarak ödetmiş oluyordu.

Tüm bu işlemlerden sonra onları zengin edecek değerde bir inci bulamayan tüm Nahudalar ve mürettebatları; sezon boyunca verdikleri emeğın karşılığını alamamış,

¹⁷⁹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2227.

¹⁸⁰ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.118.

¹⁸¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2223.

¹⁸² Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s101.

¹⁸³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2232.

¹⁸⁴ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.118.

kendilerini ve ailelerini geçindirmelerine yetmeyecek bir para ile sezonu tamamlamış oluyorlardı. Bazen de nahudalar zarar ediyorlar ve sezon öncesinde aldıkları avanslar, borç hanelerine yazılıyordu. nahudaların tüccara muhtemelen önceki sezonlardan kalan borçları da oluyordu¹⁸⁵ ve her sezon bu şekilde zarar ederek içinden çıkılamaz bir borç sarmalına batıyorlardı. Bu da nahudanın her geçen sezon borçlu olduğu tüccar için mecburen çalışmak zorunda kalmasına sebep oluyordu. Aslında ödünç sermaye sistemi, ilk bakışta paydaşlar için pek güvenli bir sistem olarak görünmese de inci ticaretinin devamını sağlama konusunda oldukça etkiliydi ve sistemi idare edenlerin asıl istediği şey de tam olarak bu istikrardır. Endüstri, tüccarlar adına incileri avlayacak avcılara ihtiyaç duyuyordu. Avcılar, sağlıkları ve hatta canları pahasına bu işi yapıyor olmalarına rağmen; sermayeleri olmadığı için, finansal sistemin acımasızlığı ile sürekli borçlanıyorlardı. Nahudalar genellikle mukassamlara ödeyebileceklerinden çok daha fazlasını borçluydu.¹⁸⁶ Her borçlu avcı, gelecek yıl inci avında çalışacak iş gücü anlamına geliyordu. Böylelikle inci ticareti kesintiye uğramadan devam ediyor, tüccarlar her yıl zenginleşiyor, avcılar ise her yıl daha da borçlanarak sisteme daha da bağlı hale geliyordu. Körfez coğrafyası, onlara borçlarını kapatmak için çalışabilecekleri başka iş imkânları sunmadığı için¹⁸⁷ de zenginliklerine kapı aralayacak kadar değerli inciler bulamayanlar, sisteme ömür boyu bağlı olmak zorunda kalıyorlardı.

Birlikte çalışan nahuda ve mukassamın yerine getirmesi gereken yükümlülükleri vardı ve işbirliği yapmadan önce çalışma şartlarını kendi durumlarına özel olarak belirleyebilirlerdi. Mukassam, incileri almak için antlaşma yaptığı ve avans verdiği nahudaya karşı yükümlülüklerini yerine getirmiyorsa; Nahuda, incileri ona satmak zorunda değildi. Yalnız nahuda, incilerini başka bir tüccara satmak istiyorsa, satıştan elde edeceği kazancın mukassama olan borcunu kapatabilmesi gereklidir. Bunun yanında bir mukassamla antlaşması olan nahudanın incilerine tacirler de talip olabilirdi. Böyle bir durumda taciri karşısına almak istemeyen mukassam çekimser kalır ve inciler genellikle tacire satılırdı. Bunun yanında mukassam, istediği vakitte nahuda ile olan ilişkisini sonlandırabilir ve borçların ödenmesini talep edebilirdi. Nahudanın borçları ödeyememesi halinde de tekneye el koyabilirdi. Ancak nahudanın evi ve diğer mülkleri, özel olarak aralarındaki antlaşmaya dâhil edilmedikçe, mukassamın el koyma hakkından muaf

¹⁸⁵Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol.II*, s.416.

¹⁸⁶J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233.

¹⁸⁷Donald Hawley, *The Trucial States*, s.23.

tutulurdu. Nahuda borçları ödeyebilecek ekonomik güce sahip değilse; mukassama olan borcunun devamıyla birlikte başka mukassamlarla çalışma hakkına sahip olurdu. Nahudanın bulduğu yeni mukassam, nahudanın eski mukassama olan borçlarını üstlenmiş sayılırdı ve bu borcu belirli aralıklarla ödeyeceği taksitlerle kapatmak zorundaydı. Yeni mukassam, üstlendiği bu borcu da nahudanın borç hanesine yazardı. Aslında böyle bir durumda temel olarak nahuda, bir mukassam yerine başka mukassama borçlanmış olurdu. Fakat yeni mukassam, nahudanın eski mukassama olan borcunu ödemedi, nahudaya karşı alacaklı konuma gelemezdi. Nahudanın alacaklısı olabilmek için, bu borcu kapatmalıydı ve bu borcunu kapatmadan, nahudadan herhangi bir alacak tahsil yapamazdı.¹⁸⁸ Nahudanın başka mukassama olan borcunu dahi ödemeyi kabul eden bir mukassamın, o nahuda üzerinde nasıl bir ekonomik baskı oluşturabileceğini ve bu baskının hem nahudayı hem de onunla çalışan mürettebatı ekonomik anlamda kötü etkileyebileceğini öngörmek zor değildir.

Görüldüğü üzere nahuda ve mukassam ilişkisini etkileyen birçok faktör vardır. Bu sebeple tek tip bir mukassam-nahuda ilişkisinden bahsetmek mümkün değildir. Bu ilişkiler, iki tarafın da içinde bulunduğu şartlara göre değişebilmekteydi ve bu şartlar da tarafların inci ticaretinden elde ettikleri kazançları veya ettikleri zararları belirlemekteydi. Bu yüzden Basra Körfezi'nde yapılan inci avı ve ticaretine katılan her grup için geçerli ekonomik koşullardan bahsetmek doğru olmayacaktır. Hatta gördüğümüz üzere her grubun her bireyinin içinde bulunduğu şartlar dahi yalnızca kendilerine özgüydü. Bu yüzden her bireyin ekonomik durumu ve yaşam standartları da bu şartlara göre farklılık gösteriyordu. Mesela nahudalara karşı oldukça avantajlı şartlarda ticaret yaptığını üstüne basarak anlattığımız tüccarların da hepsi, aynı şekilde yüksek kazanç elde edemiyordu. Tüccarlar sermayeleri oranında güçlülerdi ve sermaye azaldıkça ticari risklerle karşılaşma ihtimalleri artıyordu. Çünkü inci avının verimi doğal koşullara bağlıydı ve bu koşullar insanlar tarafından kontrol edilemiyordu. Bu nedenle inci avından alınan verim her yıl değişiyordu.¹⁸⁹ Kendinden daha yüksek sermayeye sahip bir başka tüccardan yüksek faizle borç alıp, nahudaya avans vererek borcunu kapatma konusundaki tüm umutlarını inci avından elde edilecek olan verime bağlayan bir tüccarın, verimsiz bir sezondan sonra kendi adına pek de iyi sayılmayacak bir ekonomik tabloyla karşılaşmaktan kaçamayacağı açıktır.

¹⁸⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2232-2234.

¹⁸⁹ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf* Vol.II, s.417.

Hatta bazı tüccarlar bu durum sebebiyle o kadar zor durumda kalıyorlardı ki, verimsiz geçen sezonlardan sonra intihar eden tüccarlar dahi olabiliyordu.¹⁹⁰

Mukassamlar, inci endüstrisindeki etkinliklerini zaman içinde kaybetmişlerdir. Öyle ki 1905 yılında Bahreyn’de yalnızca 3 mukassam kalmıştı.¹⁹¹ Bunun sebebi, finansal sistemde mukassamlara ihtiyaç kalmaması ve diğer tüccar grupların onların yerini alması ile birlikte, ekonomik güçlerini kaybetmeleri olabilir.

Mukassamdan veya bir başka tüccardan avans almak yerine, av sezonunda idare ettiği tekneyi kendisi finanse edebilecek güce sahip nahudalar da vardı ve bu durum doğal olarak avcılarının tüccar baskısı altında ezilmelerinin bir nebze de olsa önüne geçiyordu.¹⁹² Ancak yine de teçhizat ve yiyecek malzemelerin alış ve incilerin satış fiyatını kendileri belirlemedikleri için hareket alanları kısıtlıydı. Bu sebeple inci dalışını kendisi finanse eden nahuda ve onun mürettebatının tamamen refah içinde yaşadığını söylemek doğru olmasa da bu sistemde nahudalar, avans almadıkları için faiz yerine geçecek indirimlerle incileri satmak zorunda kalmıyorlar ve borç sarmalına girmekten kurtulma ihtimallerini artırıyorlardı. Böylece borçlu olan avcılara nazaran daha iyi şartlarda yaşama şansına sahip oluyorlardı. Bu durum özelinden de görebileceğimiz üzere Körfez’deki inci endüstrisi, insanlara sermayeleri oranında rahatlık sağlıyordu. Sermayesi olmayanlar ise sermayedarlar için çalışacak borçlu ve sürekli işçilerden öte bir değer taşıyorlardı.

2.5 Nahudalar ve Dalgıçlar

Nahuda ile dalgıcın arasındaki ilişki, nahuda ile mukassam arasındaki ilişkinin bir benzeriydi. En tepeden başlayan avans sistemi, dalgıçlara kadar uzanıyordu. Nahudanın, mukassam veya diğer tüccarlardan sezon öncesi avans alması uygulamasında olduğu gibi dalgıçlar da sezon bitimini beklemeden nahudalarından avanslar aldıkları için, birçoğu nahudasına borçluydu ve bu borç, çok büyük miktarlara ulaşabilirdi. Nahudalar da

¹⁹⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, File No. 4/1 Diary File 1914, IOR/R/15/2/56 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000317, s.156. (erişim: 13/02/2022).

¹⁹¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2227.

¹⁹² British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.34. (erişim: 13/02/2022).

dalgıçlarını kaybetmekten korktukları için sezon dışında dahi kendilerine ulaşan avans taleplerini reddedemiyorlardı.¹⁹³

Dalgıçlar sezon başında, ortasında ve bitiminde olmak üzere 3 kez nahudalarından avans alırlardı. Normal şartlarda, en iyi ekonomik şartlara sahip olanların en iyi dalgıçlar olması gerekirken; bu dalgıçlar, genellikle en çok borcu olanlardı. Bunun sebebi de, nahudaların iyi dalgıçları daha çok borca sokarak kendine bağlamak ve bu yolla onları sürekli olarak kendisi için çalıştırmak istemeleriydi.¹⁹⁴ Çünkü inci endüstrisinin kurallarına göre dalgıçlar, borçlu oldukları Nahudaların hizmetinden ayrılamazlardı.¹⁹⁵ Büyük sermayedarların, nahudaları borçlandırarak sürekli sistemde tutmaları ve kazançlarını garanti altına almaları uygulamasını, nahudalar da dalgıçlar üzerinde uyguluyorlardı. Bu uygulamalardan anlaşılabilceği üzere Basra Körfezi inci avcılığı ve ticaretinde tepeden tırnağa her grup, kendinden bir alt basamakta bulunan gruba gücü nispetinde baskı yaparak onları kontrol altında tutmayı ve kendi çıkarlarını sürekli hale getirmeyi hedefliyordu. Körfez'deki yöneticiler, dalgıçların bu şekilde sistemin köleleri haline gelmelerini engellemek adına, nahudalar tarafından verilebilecek avans miktarına kota koymuştu. Ancak nahudalar, avansları kayıt dışı şekilde vermeye devam ettiler. Bunu da; avansları, kontrol edilen hesap defterine kaydetmeyip, dalgıçlara senetler imzalatmak suretiyle yapıyorlardı. Aslında bu senetler hukuken geçersizdi. Dalgıçlar borçlara itiraz ettikleri takdirde tüm borçlarından kurtulabilirlerdi fakat bu durumun farkında dahi değildiler.¹⁹⁶ Çoğunluğu okuma yazma bilmeyen dalgıçlar ve diğer mürettebat, işverenleri tarafından kandırılmaya karşı korumasızlardı.¹⁹⁷

Borçlarını kendi imkânlarıyla ödeyemeyecek durumda olan dalgıçların, borçlu oldukları nahudaların yanından ayrılabilmesinin tek yolu, bir başka nahudayla anlaşmaları ve borçlarının anlaştıkları yeni nahuda tarafından üstlenilmesidir. Yeni nahudalar da bu borçları dalgıçtan tahsil edeceği için pratikte dalgıç için pek bir şey fark etmiyordu. Sadece

¹⁹³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233.

¹⁹⁴ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.38-40. (erişim: 13/02/2022).

¹⁹⁵ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2234.

¹⁹⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.40. (erişim: 13/02/2022).

¹⁹⁷ Julian Walker, "Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century", S.38.

borçlu oldukları nahudanın ismi değişiyordu. Nahuda, hayatını kaybeden dalgıcın borçları silineceği için, dalgıç seçiminde dikkatli olmak zorundaydı.¹⁹⁸ Ölen dalgıcın borçlarından, mirasçıları sorumlu olmazdı. Ancak Körfez’de, böyle durumlarda oğlunu dalışta kaybeden babalar, oğullarının borçlarının karşılığı olarak dalmaya zorlanabiliyorlardı.¹⁹⁹

Yaptıkları işin zorluğu ve tehlikeleri göz önüne alındığında, dalgıçların hak ettikleri ücretleri almadıkları kesin olarak söylenebilir.²⁰⁰ Körfez’de dalgıçlıktan gerçekten para kazanabilen çok az kişi vardı.²⁰¹ Bu da çalıştıkları sisteme göre değişiyordu. Nahudanın inci avını tüccarlardan avans alarak yürüttüğü sistemde, avanslarının faizi olarak inci satış değerinden düşülen kısım, mürettebat ücretlerine yansiyordu.²⁰² Bu yüzden de nahudanın dahi genellikle zarar ettiği bu sistemde, dalgıcın da kârlı çıkması pek mümkün olmuyordu. İnci avını nahudanın finanse ettiği sistemde ise, tüccarlara avanslar için faiz ödenmeyeceğinden, mürettebatın kazanç elde etmesi daha olasıydı.²⁰³

Nahuda tüccardan avans almışsa, avans bedeli düşüldükten sonra kalan para, nahuda ve mürettebat arasında yaptıkları işin önemine göre paylaşıldı. Tabi tekne de nahudaya ait değilse, mürettebat arasında kâr paylaşımı yapılmadan önce tekne kirası da ödenirdi.²⁰⁴ Nahuda, herhangi bir avans almayarak inci avını kendi imkânlarıyla yürüttüyse; sezon içinde yapılan masraflar, tekne ruhsatı ve kirası karşılandıktan sonra kalan net kârdan 5’te 1 oranında finansör payı alırdı. Buna ek olarak teknenin kaptanı sıfatıyla da sezonluk ücretini alırdı. Kalan para, mürettebat arasında dalgıçlara 3 pay, nahuda muavinine 3 pay, halatçılara 2 pay, çıraklara 1 pay olmak üzere dağıtılıyordu.²⁰⁵ Tekne nahudaya ait ise, mürettebat ücretleri verilmeden önce tekne kirasını brüt kazançtan belirli bir oranda pay almak suretiyle alırdı. Bunun yanında nahuda, dalgıçlık da

¹⁹⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233-2234.

¹⁹⁹ Julian Walker, “Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, S.38.

²⁰⁰ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.100.

²⁰¹ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132, in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.38. (erişim: 13/02/2022).

²⁰² British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.32. (erişim: 13/02/2022).

²⁰³ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.36. (erişim: 13/02/2022).

²⁰⁴ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol.II*, s.416.

²⁰⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.36. (erişim: 13/02/2022).

yapabilirdi ve yaptığı bu işin ücretini de ek olarak alırdı.²⁰⁶ Tüm masraflar düşüldükten sonra avcılara kalan miktar, brüt kazancın %40'ından biraz fazlaydı. Üstelik bu miktardan, şeyhlere vergi de veriyorlardı. Bu nedenle ellerine geçen kazançlarının oranı %36'ya düşüyordu. Tüm mürettebat, bu ücreti paylaşıyordu.²⁰⁷

Avcıların aldıkları düşük ücretler, kendilerini ve ailelerini bir yıl boyunca geçindirmeye yetmiyordu. Körfez'de genelde kışın çalışabilecekleri herhangi bir iş de olmadığı için, henüz inci sezonu başlamadan, gelecek sezon avanslarını almaya başlıyorlardı.²⁰⁸ Bu durum her yıl tekrarlandığı için de, kazanabilecekleri miktar ile borçları arasındaki makas her sene açılıyordu. 19. yüzyıl sonunda bir dalgıcın sezonluk kazancı 250 ile 300 rupi arasında değişiyordu.²⁰⁹ Bununla birlikte borcu 3 bin rupiye ulaşan dalgıçlar vardı.²¹⁰ Bu da kazandıklarını hiçbir şekilde harcamasalar dahi bu borcu 10 yılda kapatabilecekleri anlamına geliyordu ki bu mümkün değildi. Bu şekilde bir durumun içine düşmüş olan bir dalgıç, olağanüstü derecede değerli bir inci bulmadıktan sonra borcunu kapatamazdı. Bazı dalgıçlar da; kısa yoldan zengin olup, borçlardan kurtulmanın başka bir yolu olan kumara ilgi duyuyorlardı. Körfez'deki avcılar arasında kumar bağımlılığı oldukça yaygındı ve en fakir dalgıçlar bile kumar batağına saplanabiliyordu. Tabii genellikle kumarda da kazanamıyorlardı.²¹¹ Aslında inci ticareti de avcılar için bir tür kumardı. Hayatlarını kazanabilmek için başka bir seçeneği olmayan insanlar, en değerli incileri bulabilmek amacıyla deniz üstünde veya denizin derinliklerinde ömürlerini tüketiyorlardı. Umut ettikleri değerli incileri bulabilme şansları, kumarda kazanma ihtimalleriyle aşağı yukarı aynıydı. Kumarda oynayıp kaybeden her insanın kumarhane kasasına hizmet etmesi gibi, her sene avlanarak borçlarını artırmaktan öteye gidemeyen avcılar da aslında sisteme, finansörlere hizmet etmiş oluyorlardı.

Kaynaklar, Basra Körfezi'nde nahuda dışındaki avcıların, kumar alışkanlıkları yanında genel olarak bir müsriflik içerisinde olduklarını bildiriyor. Fakat kışın kendilerine

²⁰⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233.

²⁰⁷ James Raymond Wellsted, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, s.119.

²⁰⁸ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.100.

²⁰⁹ British Library: India Office Records and Private Papers, File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration, IOR/R/15/2/132 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000363, s.38. (erişim: 13/02/2022).

²¹⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233.

²¹¹ Samuel Marinus Zwemer, *Arabia: The Cradle of Islam*, s.100.

teklif edilen deniz balıkçılığı işlerini kabul etmeyişlerini²¹² de yaz boyu çalıştıkları şartları göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir. Bunun dışında müsriflikleri, toplumsal yapılarının bir özelliği olarak açıklanabileceği gibi, içinde bulundukları ekonomik koşullarla da doğrudan ilgiliydi. Herhangi bir sermayesi olmayan ve büyük ihtimalle de hiç olmayacak bir inci avcısı için, yaşadığı koşullardan daha kötüsünde yaşama ihtimali yok gibiydi. Zaten muhtemelen borçluydu ve hasırdan yapılmış kulübesi dışında bir varlığı da bulunmuyordu.²¹³ Avans istediğinde alabiliyordu ve müsrif davrandığı takdirde borçlarının artıyor olması, ondan pek bir şey götürmüyordu. Borcunun miktarının onun nazarında fazla bir önemi yoktu, çünkü muhtemelen ödeyemeyecekti. Yani kaybedecek bir şeyleri olmadığı için tutumlu yaşamakla müsrif yaşamak arasında bir avcı için pek bir fark olmayacaktı. Çalışmadıkları dönemlerde sergiledikleri müsrif tavırların nedeni, bu durum olabilir.

2.6 Ticari Anlaşmazlıkların Giderildiği Mahkeme: Salifetü'l-Ğavs

Basra Körfezi inci avı ve ticaretinin büyük oranda ödünç sermayeyle ve karmaşık ilişkiler ağıyla yürütüldüğünü belirtmiştik. Endüstrideki paydaşlar, genellikle kendinden bir üst basamaktaki gruba mensup olan ve daha fazla sermayeye sahip bulunanlardan faizli borç alıyor ve sezon sonunda elde ettikleriyle bu borçları ödemeye çalışıyordu. Bu sistem, güvenli hale getirilmediği takdirde istismarlara açıktı ve güvenin olmadığı bir yerde kurulan borç-alacak ilişkileri, inci ticaretinin istikrarlı şekilde yapılabilmesini engellerdi. Paydaşların hepsinin kendi işlerini yapmaya yetecek kadar sermaye sahibi olmalarını sağlamak mümkün olmadığı için, yapılması gereken tek şey gruplar arasındaki alışverişlerde güveni tesis etmektir. Bunu sağlamanın yolu da, geçmişte yaşanan sorunlardan kazanılan tecrübelerle dayanarak oluşturulan kuralları sıkı şekilde uygulamaktan geçiyordu. Bu yüzden Basra Körfezi inci avı ve ticaretinde, artık gelenekleşmiş halde olan mali kuralların uygulanmasına özen gösteriliyordu.²¹⁴

Daha önce bahsettiğimiz tüccar-avcı ilişkilerine veya nahuda-mürettebat ilişkilerine dair uygulamaların hepsi, bu kuralların birer parçasıydı. Kuralların uygulanması veya

²¹² G. T. Prothero(ed.), *Arabia*, s.68.

²¹³ Samuel M. Zwemer ve Amy E. Zwemer, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, s.79.

²¹⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2233.

haksız uygulamaların önüne geçilmesi de, yöneticilerin iradesiyle kurulan bir mahkeme tarafından sağlanırdı.²¹⁵ Salifetü'l-ğavs adı verilen bu mahkeme, ticaretin tarafları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözmeyi amaçlıyordu. Sürekli bir kurum olmayan bu mahkeme, yalnızca anlaşmazlıkların oluşmasına bağlı olarak şeyh tarafından kurulurdu. Şeyh, mahkemeyi idare etmesi için bir veya birden fazla kişiyi görevlendirirdi. Bu görevliler, genellikle inci avcılığı ve ticareti konusunda bilgili ve tecrübeli olan eski nahudalar arasından seçilirlerdi.²¹⁶ Mahkemeyi yönetenin eski bir nahuda olması, nahuda ve mürettebat arasında yaşanan sorunların nahuda lehine çözülmesi eğilimine sebep oluyordu. Bu yüzden, mahkemeler mürettebat için pek de sempatik yerler değillerdi.²¹⁷ Tabi mahkeme başkanlarının, sermayedarlara karşı da nahudaların tarafında olabilmeleri pek mümkün değildir. Özetle bu mahkemelerin, ortaya çıkan anlaşmazlıklarda finansal olarak güçlü olandan yana olabilmesi gibi bir sorun bulunmaktaydı.

Mahkeme görülürken, davalı ve davacı taraflar mahkeme başkanının önünde eşit bir zeminde beklerdi. Taraflar; şikâyetlerini iletebilir, savunmalarını yapabilir ama bu mahkeme huzurunda yemin edemezlerdi. Yemin etmelerini gerektirecek kadar ciddi bir durum olduğunda, kadı önüne giderek yeminlerini ederler, daha sonra mahkemeye devam ederlerdi.²¹⁸

Salifetü'l-ğavs ile ilgili değinmemiz gereken iki mühim nokta bulunuyor. İlki, bir önceki paragrafta değindiğimiz üzere, aslında avcılığın ve ticaretin yapıldığı bölgelerde, hukuki sorumlulukları bulunan kadıların bulunmasıdır. Bunlar pek tabii ekonomik anlaşmazlıklarla da ilgilenebilirlerdi. Fakat endüstri, tecrübeler ışığında oluşturduğu ve “*örfi*” olarak tabir edebileceğimiz kurallarını sıkı şekilde uygulayabilmek için kendi mahkemesini vücuda getirmişti. Bu mahkemenin ortaya çıkmasında tüccarların da önemli etkisi vardır.²¹⁹ Özetle sistemin idarecileri, inci ticaretinin istikrarını sağlama inisiyatifini başka bir iradeye bırakmak istemiyorlar, çarkların kontrolünü daima ellerinde tutuyorlardı. Değinilmesi gereken diğer nokta da salifetü'l-ğavsın, bu bölgelerde Osmanlı hukukunun etkisinin kalmadığının kanıtı olduğudur. Bu kısma üçüncü bölümde daha geniş bir yer ayrılacaktır.

²¹⁵Donald Hawley, *The Trucial States*, s.196.

²¹⁶J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2234.

²¹⁷Julian Walker, “Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, S.38.

²¹⁸J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2234.

²¹⁹Donald Hawley, *The Trucial States*, s.196.

2.7 Şeyhler ve İnci Ticareti

Basra Körfezi inci avcılığı ve ticaretinin ana unsurları avcılar ve finansörler olsa da bölgedeki yerel idarecilerin endüstri üzerindeki etkisi oldukça fazlaydı. 19. yüzyılda Basra Körfezi'nde bulunan her önemli yerleşim yerinin bir şeyhi vardı. Şeyhler; akrabalarıyla beraber, bulundukları şehrin yönetici sınıfını oluşturuyordu ve yöneticilerin bağlantıları, inci ticaretinin istikrarlı şekilde yapılması konusunda önemli bir yere sahipti.²²⁰ İdareciler inci avcılarının güvenli bir şekilde avlanmasını sağlamakla yükümlüydüler ve bunun karşılığında avcılardan vergi alırlardı.²²¹ İnci avcılığı ve ticareti, bölgenin en önemli ekonomik faaliyetiydi ve bunu iyi değerlendirdikleri takdirde her biri için hatırı sayılır bir zenginlik kaynağına dönüşeceğinin farkında olan idareciler, inci ile ilgili her faaliyetle ve sorunla yakından ilgileniyorlardı. Öyle ki Körfez'de bizzat inci tüccarlığı yapan bazı idareciler bile vardı.²²² Kendisi de bir inci tüccarı olan Bedaa şeyhi Muhammed b. Sâni,²²³ Palgrave'e; "*Biz en düşükten en yükseğe bir ustanın kölesiyiz, o usta da incidir.*" demiştir.²²⁴

Basra Körfezi inci avcılığının vergilendirilmesinin ne zaman başladığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Asur Kralı II. Asurbanipal döneminde dikilen bir yazıtta, alınan vergiler içerisinde "*denizlerin ürünü*" ifadesi geçmektedir.²²⁵ Bu ifade ile kast edilenler arasında inci de bulunabilir ama bu bilgi, Asurlular döneminde inciden vergi alındığını kanıtlamak için yeterli değildir. İnciden vergi alındığına dair kesin bilgiler veren, bilinen en eski kaynak ise İbn-i Battûta Seyahatnamesidir. İbn-i Battûta, Körfez'de bir tür vergilendirme uygulamasının olduğunu ve inci avcılarının, kazançlarının beşte birinin vergi olarak hükümdara verdiğini ifade ediyor. Ancak vergileri toplayan hükümdarların kimlikleri konusunda net bilgiler vermemektedir.²²⁶ Muhtemelen İbn-i Battûta'nın Körfez'i ziyaretinden çok daha önce de inci avcılarından vergi alınıyordu. Çünkü tarihte siyasi

²²⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2242.

²²¹ Grattan Geary, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a journey from Bombay to the Bosphorus*, s.46.

²²² Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.164.

²²³ El Sâni, Katar'ın o dönemdeki idarecisi olan ailenin ismidir ve Muhammed b. Sâni de bu aileye mensuptur. El Sâni ailesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.

Zekeriya Kurşun, *Basra Körfezi'nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar'da Osmanlılar 1871-1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.60.

²²⁴ William Gifford Palgrave, *Personal Narrative of a Year's Journey through Central and Eastern Arabia (1862-63)*, s.387.

²²⁵ Hatice Uyanık, "Eskiçağ'da Basra Körfezi'nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış", s.49.

²²⁶ A. Said Aykut(çev.), *İbn-i Battûta Seyahatnâmesi(Kısa Notlarla Sade Metin Çevirisi)*, s.269.

otoritelerin bulunduğu bölgelerde yapılan verimli ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmediğini düşünmek pek mümkün değildir. Basra Körfezi'nde de İbn-i Battûta'nın ziyaretinden çok daha önce de güçlü siyasi organizasyonlar var olmuştur.

16. yüzyılda Basra Körfezi'ne hâkim olan Portekizliler, inci avcılığı üzerinde katı bir vergi politikası uygulamıştı.²²⁷ Bu dönemde Körfez'de inci avcılığı yapmak isteyen teknelerin belirli bir ücret karşılığında ruhsat almaları zorunlu tutulmuştu. Nitekim ruhsat almadan ava çıkan tekneler, Portekiz donanması tarafından batırılıyordu. 17. yüzyılda Portekizlilerin Körfez'den atılmasını takiben, inci avcılığı üzerinde İranlıların etkinliği başladı. Bu dönem Araplar için Portekiz hâkimiyeti dönemine nispetle daha rahattı. Çünkü İranlılara, vergi olarak kazançlarının üçte birini ödüyorlardı.²²⁸ Ancak yine de bu dönemin İranlılar ve Araplar arasında sorun yaşanmadan atlatıldığını söyleyemeyiz. 18. yüzyılın sonuna kadar İranlılar, Arapların yaşadığı batı Körfez sahillerinden vergi toplamaya devam ettiler²²⁹ ve bu süre içerisinde Araplar, genel olarak otoriteye boyun eğmiş görünseler de vergi vermekten pek hoşnut değillerdi ve bu vergileri vermemek için çeşitli yollara başvurusuyorlardı.²³⁰ Bu sebeple de zaman zaman anlaşmazlıklar yaşanıyordu.²³¹

18. yüzyılın sonunda dahi Arap sahillerindeki vergileri, İran Şahı Kerim Han Zend topluyordu.²³² Ancak bu dönemlerden itibaren İranlıların Arap sahillerindeki otoriteleri azalmaya başladı. Arap sahillerindeki şeyhler de oluşan bu otorite boşluğunu doldurmak istediler. Bu amaçla Bahreyn şeyhi, 19. yüzyılın başlarından itibaren, adanın açıklarında inci avlayanlardan vergi almaya başladı.²³³ Tarihin neredeyse her döneminde Körfez'deki inci avcılığı ve ticaretinin lokomotif olan Bahreyn, vergilendirme konusunda da Arap sahillerine öncülük etmişti. “Nob” adı altında almaya başlanan bu vergi, Bahreyn şeyhi tarafından inci avlayan tekneleri korsanlık faaliyetlerine karşı korumak için görevlendirildiği öne sürülen 4 teknenin masraflarını karşılamak amacıyla alınmaya

²²⁷ George Frederick Kunz ve Charles Hugh Stevenson, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, s.86.

²²⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.64. (erişim: 13/02/2022).

²²⁹ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.181.

²³⁰ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.134.

²³¹ H. Swainson Cowper, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, s.440.

²³² Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.134.

²³³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2241.

başlanmıştı.²³⁴ Bu fikir Körfez'deki diğer Arap şeyhleri tarafından da kısa zamanda benimsendi ve uygulanmaya başladı.²³⁵ Aslında ilk dönemlerde etkili bir vergi sistemi oluşturulamamıştı ve her teknenin düzenli olarak vergi verdiği bir uygulamaya, bir anda geçilemediği bilinmektedir. Vergilendirmenin erken dönemlerinde şeyhler, teknelerin büyüklüğüne göre her tekneden 6-10 adet arasında değişen inciye koruma bedeli olarak alıyorlardı.²³⁶ Daha sonra bu vergi her teknedeki bir dalgıcın maaşı nispetinde alınmaya başlandı. Zaman içerisinde vergi bedeli her tekne için aynı olacak şekilde standartlaştırıldı. Bu uygulama başladığında tekne başına alınan ilk vergi, 3 dolardı.²³⁷ Körfez'de avlanan binlerce tekneyi göz önüne aldığımızda bu uygulama, şeyhler için hatırı sayılır bir gelir kaynağı oluşturmuştu. Daha sonra şeyhler nob dışında yeni bir vergi daha almaya başladılar. “*Traz*” adı verilen bu vergi; av sezonunda bölgede yaşayan erkeklerin neredeyse hepsi avcılık faaliyetlerine katıldığı için, boş kalan kasabaların güvenliğinin sağlanması için istihdam edilen bekçilerin masraflarını karşılamak amacıyla alınmaya başlandı.²³⁸ Bu vergi de, teknede istihdam edilen adam sayısına ve teknenin kazancına göre değişecek şekilde alınıyordu. Alt ve üst sınır bulunmaktaydı.²³⁹

Aslında Basra Körfezi gibi sık sık asayiş problemleri yaşanan bir coğrafyada güvenlik tedbirleri alınması gayet doğal ve gerekli bir uygulamaydı. Ancak vergi alınmasının asıl amacının güvenlik kaygıları olup olmadığı tartışma konusudur. Zira teknelerin korsanlara karşı korunması işini, 1820'lerden itibaren bölgede etkin olmaya başlayan İngiltere üstlenmişti. İngiltere'nin etkinliğinin artmasıyla asayiş problemleri azaldı. Böyle olunca şeyhlerin koruma gemilerine ihtiyaç kalmadı ve bu gemiler o tarihlerden itibaren pek de ortalıkta görünmediler. Buna rağmen vergiler kaldırılmadı. Bu

²³⁴British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.50. (erişim: 13/02/2022).

²³⁵Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.180.

²³⁶James Silk Buckingham, *Travels in Assyria, Media, and Persia*. s.455.

²³⁷ Basra Körfezi'nde, konu ettiğimiz dönemde yaygın olarak kullanılan para birimleri; rupi, pound ve Avusturya parası olan Maria Theresa taleri(thaler) idi. Maria Theresa taleri, dönemin kaynaklarında dolar olarak zikredildiği için; çalışmamız boyunca dolar cinsinden vereceğimiz değerlerin, Maria Theresa thalerini ifade etmesi muhtemeldir. Konuyla ilgili ayrıntılı araştırma için ayrıca bkz. Adrian E. Tschoegl, “Maria Theresa's Thaler”, *Eastern Economic Journal*, Vol. 27, No. 4(2001), s.443-462; Ömerül Faruk Bölükbaşı, “Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler(1766-1802)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 47(2022), İstanbul, s.345-384.

²³⁸J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2241.

²³⁹British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.51. (erişim: 13/02/2022).

da şeyhlerin, aslında tebaasının korunmasını değil, herhangi bir masraf yapmaksızın elde edecekleri kazançları önemsediklerinin bir göstergesidir.²⁴⁰

Basra Körfezi'nde zaman içerisinde vergilerin kapsamı genişletildi. Başlarda inci avcılarından alınan bu basit vergiler, farklı isimlerle tüccarlardan da alınmaya başlandı.²⁴¹ Örneğin Umman sahillerindeki şeyhler, 200 dolar üzerinde bir bedelle satılan incilerden ekstra vergi almaktaydı.²⁴² Vergilerin önemli bir bölümü keyfi olarak alınıyordu ve şeyhin ailesi arasında rütbelere nispetinde oranlanarak paylaştırılıyordu.²⁴³ Ayrıca Bahreyn ve Umman sahillerinde inci ticareti ile ilgilenen şeyhlerin, 10-15 sefer gümrüksüz gemi gönderme hakları bulunuyordu.²⁴⁴

1905 yılında Abu Dabi'de yaşayan erkeklerin %78'i denizcilik ile uğraşıyordu ve şeyh, 75 bin dolarlık vergi gelirinin %76'sını teknelerinden kazanıyordu. Bu oran 57 bin dolara tekabül etmekteydi. Aynı dönemde Dubai Şeyhliğinin de inci avcılarından elde ettiği gelir, 51 bin dolardı. Zikrettiğimiz bu kazançlar, dönemin ekonomisi içinde değerlendirildiğinde oldukça önemli miktarlardı. Umman sahillerinin genelinde, inci avcılığı yapılan tüm şehirlerde durum bu şekildeydi ve küçük nüfuslu şehirlerin dahi hükümdarları, inci vergilerinden servet kazanıyorlardı.²⁴⁵

Umman sahillerinde küçük bir şehir olan Kumzar'da, 1899 yılında yaşanan ilginç bir hadise, şeyhlerin inci ticaretine olan yaklaşımının özeti gibidir. Bahsi geçen tarihte, yerel bir inci avcısı, değerli bir inci bulmuştu. Şarika şeyhinin tebaasından olan bir tüccara 2 bin dolara satılan bu incinin, 400 bin rupiye Bombay'a satılmasıyla ne kadar büyük zarar ettiklerinin farkına varan satıcılar, satışın şariat hukukuna göre geçersiz kılınması gerektiğini iddia ettiler. Aslında bu itirazdan sonra satıcılar ve alıcılar, 8 bin dolarlık ek bedel ödenmesi suretiyle anlaşmazlığın çözülmesi konusunda mutabık kalmışlardı. Ancak Maskat Sultanı olaya el koyarak satışı iptal etti.²⁴⁶ Sultan, 200 dolar üzerindeki satışlardan

²⁴⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2241.

²⁴¹ Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.181.

²⁴² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2241.

²⁴³ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.59. (erişim: 13/02/2022).

²⁴⁴ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.51. (erişim: 13/02/2022).

²⁴⁵ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.163.

²⁴⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2243.

ekstra vergi aldığı için, bu kadar yüksek bir değere sahip bir inciden, kendisini tatmin edecek bir pay istiyordu. Aslında 8 bin dolar da bir grup inci avcısını zengin etmeye yetecek bir meblağ idi. Buna rağmen, muhtemelen çok zengin olan sultanın bu anlaşmayı durdurması, halkının mutluluğunu değil, kazancı olacak miktarı merkeze alarak hareket ettiğinin net bir göstergesiydi. Olay büyüyerek, Körfez'deki İngiliz siyasi memurunun²⁴⁷ da müdahalesini gerektirdi.²⁴⁸ En sonunda Şarika Şeyhi, Maskat Sultanına net 12 bin dolar ödenmesine razı geldi ve olay 1901 yılında sonuçlandı.²⁴⁹ Sadece bir inciden kazanılacak para konusundaki anlaşmazlık, şeyhin tavrı nedeniyle iki yıl sürmüştür.

Bu başlık altında sadece, Basra Körfezi'nde oldukça etkin konumda olan yerel idarecilerin inci avcılığı ve ticaretine olan yaklaşımını anlattık. Değerlendirdiğimiz bilgilerden yola çıkarak Körfez'de yapılan inci ticaretinin asıl faydalanan kesimin, avcılar ya da tüccarlar kadar gayret sarf etmedikleri halde önemli bir zenginliğe ulaşan yönetici sınıf olduğunu söyleyebiliriz. Arap şeyhler genellikle halkın menfaatlerini değil kazanacakları parayı önemsiyorlardı. Bu yüzden de Basra Körfezi inci endüstrisi, adil olmayan bir düzende ancak istikrarlı ve katı şekilde yürütülüyordu. Şeyhlerin tarihsel süreç içerisinde, özellikle İngiltere'nin bölgeye girişiyle beraber takındıkları tutumu ve bu tutumun inci endüstrisi üzerinde yaptığı etkiyi üçüncü bölümde daha detaylı ve kronolojik olarak işleyeceğiz.

²⁴⁷ Bu dönemde İngiltere'nin, Basra Körfezi'nin çeşitli yerlerinde siyasi temsilcilikleri bulunmaktaydı. Bu temsilcilikler İngiltere'nin bölge ile olan ilişkilerinin yürütülmesi işlevini görmekteydiler ve Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı kıdemli memurlar tarafından idare edilmekteydiler. Çalışmamızda bu idarecilerden bahsederken “siyasi memur” tanımını kullanmaktayız. Doğu Hindistan Şirketi'ne bağlı temsilcilikler ile ilgili ise çalışmanın devamında detaylı bilgi verilecektir.

²⁴⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05, IOR/R/15/1/709 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ab, s.472. (erişim: 13/02/2022).

²⁴⁹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2244.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLTERE VE BASRA KÖRFEZİ İNCİ ENDÜSTRİSİ

(1820-1914)

Çalışmamızın ilk iki bölümünde, Basra Körfezi inci avcılığının özelliklerini ve tarihini incelerken buna ek olarak Körfez coğrafyası ve kültürüyle olan ilişkisini değerlendirdik. Bununla birlikte incinin ticari değerine ve bu değerın bölgede yaşayan insanların hayatlarına olan sosyoekonomik etkilerine de değinmeye çalıştık. Bu bölümde ise odak noktamız; tarihsel süreçte inci ticaretinin geçtiğı aşamalar ve özellikle 19. yüzyılda İngiltere'nin Basra Körfezi'nde etkinlik kurmasıyla birlikte inci ticaretinin istikrarlı bir organizasyona dönüşmesi ve artık 20. yüzyılın başlarında olağanüstü bir hacme ulaşması olacaktır. Ayrıca 19. ve 20. yüzyıllarda geçirdiğı gelişim ile birlikte oldukça değer kazanan Basra Körfezi incisinin işletme hakları konusunda yaşanan mücadelelere değineceğiz. Tüm bunlara ek olarak inci özelindeki örneklerden yola çıkarak Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi ile olan bağlarını analiz edeceğiz. Ardından Basra Körfezi incisinin hem yerel hem de uluslararası gelişmelerden etkilenecek dünya genelinde değer kaybetmeye başlaması ile birlikte binlerce yıldır ayakta olan inci endüstrisinin çöküşüne şahit olacağız. Son olarak da incinin Basra Körfezi'ndeki kent yaşamına ve nüfus hareketlerine olan etkisini değerlendireceğiz.

3.1 Basra Körfezi İnci Ticaretinin Genel Tarihi

Basra Körfezi'nde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan en eski incilerin, M.Ö. 5800-5600 yılları arasına tarihlendiğinden ilk bölümde bahsetmiştik. Bir bölgede inci gibi değerli bir maddenin bulunuyor olması, aynı dönemde ticaretinin de yapılabileceğı ihtimalini düşünmek için yeterlidir. Ancak elbette bu fikir, Körfez'de o dönemlerde inci ticaretinin yapıldığını kanıtlamak için yeterli değildir. Bununla birlikte yine ilk bölümde değindiğimiz üzere Kuveyt'te Neolitik Dönemden kalma bir mücevher atölyesinde incilere rastlanması, bu zaman diliminde incinin ticari bir değerinin olabileceğı ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca Bahreyn, Katar ve Necid Sahillerinde Mezopotamya kökenli ve M.Ö. 5-6 binyıllarına tarihlenmiş Ubeyd seramiklerinin bulunması, Körfez ile Güney Mezopotamya arasında bir ticari ilişkinin varlığının açık bir göstergesidir. Bahsi geçen Ubeyd seramikleri ile incinin takas edilmesi sonucu Körfez ile Mezopotamya arasında bir

ticari ilişkinin var olabileceğini öne süren araştırmacılar vardır.²⁵⁰ Yine de Mezopotamya’da bulunmuş olan en eski inciler, M.Ö. 3200-3000 tarihlerinden kalan Uruk incileridir.²⁵¹ Bu bilgi de her ne kadar Basra Körfezi-Mezopotamya arasındaki inci ticareti için kesin bir kanıt niteliği taşımasa da, Körfez incilerinin ticaret yoluyla Mezopotamya’ya taşınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bunlara ek olarak Erken Mezopotamya tabletleri, inciyi çağrıştıran bir materyalin, “*balık gözü*” adıyla ticari faaliyetlerde kullanıldığından bahsetmektedir.²⁵² Bu bilgilerden yola çıkarak, Körfez incilerinin ticari faaliyetlerde kullanılmaya başlanmasının, inci avının yapılmaya başladığı tarihlere pek de uzak olmadığı görüşü ağırlık kazanmaktadır.

İnci ticaretinin; İskender döneminde yerleşik bir endüstri halini aldığı ve Geç Roma, Sasani ve Erken İslam dönemlerinde hatırı sayılır bir büyüklüğe ulaşmış olmakla birlikte bu büyümenin ilk olarak Sasaniler devrinde gerçekleştiği bilinmektedir.²⁵³ Sasaniler, Körfez’deki inci avı ve ticaretini önemli ölçüde destekliyorlardı ve ülkeleri, avlanan inciler için önemli bir pazar niteliği de taşıyordu.²⁵⁴ Babil Talmud’una²⁵⁵ göre de Basra Körfezi incileri; Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz ve Batı Anadolu’daki pazarlara Yahudi ve Emeni tüccarlar aracılığıyla ulaşıyor ve buradan da Avrupa’ya gönderiliyordu.²⁵⁶ Yani bu dönemde, bilinen tüm dünya pazarlarını kapsayıcı bir enternasyonallikte olmasa da Körfez inci endüstrisinin büyük ölçekli bölgesel bir ticari ağa sahip olduğundan bahsetmek mümkündür.

1375 yılında Bağdat’ta büyük bir inci pazarı buluyordu. Bu yüzyıldan, 15. yüzyılın ortalarına kadar Venedik, Ceneviz ve Floransalı kaynaklar; Şam, Halep, Akka, Kahire, İskenderiye, İstanbul, Kırım, Azak ve Tebriz’de inci pazarlarının bulunduğunu aktarmaktadır. 16. yüzyılda da incilerin İranlı tüccarlar tarafından Hindistan’a ihraç edildiği bilinmektedir ki, Körfez incilerinin Hindistan’la tanışmasının çok daha eski dönemlere dayanıyor olması kuvvetle muhtemeldir. Bahsettiğimiz dönem için kesin olarak

²⁵⁰ Hatice Uyanık, “Eskiçağ’da Basra Körfezi’nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, s.48

²⁵¹ Vincent Charpentier, Carl S. Phillips ve Sophie Méry, “Pearl fishing in the ancient world: 7500 BP”, s.1.

²⁵² Donald Hawley, *The Trucial States*, s.28.

²⁵³ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.145.

²⁵⁴ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.158.

²⁵⁵ Talmud; Yahudi sözlü geleneğinin ve Rabbânî hukukunun temel eseridir. Yahudi geleneğinde Tevrat’ın yorumu olarak kabul edilir. Filistin Talmudu ve Babil Talmudu olarak iki ayrı Talmud koleksiyonu mevcuttur. Babil Talmudu, 7. yüzyılın başlarında Sasani hâkimiyetinde yaşayan Babilli Yahudi âlimler tarafından bugünkü Irak’ta derlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

Salime Leyla Gürkan, “Talmud”, *TDVİA*, c.39, Ankara, 2010, s.550-552.

²⁵⁶ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.147.

söyleyebileceğimiz bir nokta var ki, Basra Körfezi'nin inci ihracatı İranlıların kontrolündeydi ve Körfez'in Hindistan ile olan ticari bağlantısı, İran üzerinden sağlanıyordu. Hatta Portekizlilerin Körfez'e hâkim olduğu dönemde dahi İranlılar, inci ticareti üzerindeki nüfuzlarını bir dereceye kadar korumayı başarmışlardı. Tabi ki bunu yaparken Portekizlilere vergi vermek zorunda kaldıklarını da eklemek gerekir. 15. yüzyılda Bahreyn, oldukça büyük bir inci endüstrisine sahipti. Portekizlilerin bölgede hâkimiyet kurmalarıyla beraber inci avcılığını sıkı şekilde kontrol etmeye başlamaları ve daha evvel bahsettiğimiz üzere, kendilerinden talep edilen vergiyi vermeyen ve avlanma ruhsatı almayan tekneleri batırmaları, inci endüstrisi üzerinde yıkıcı bir etkiye sebep oldu. Bu dönemde yaşanan ticari kayıplardan önce tüm Körfez'deki endüstri, önemli ölçüde bir büyüme sağlamıştı.²⁵⁷

Portekizlilerin Körfez'den çıkarılmasının ardından bölgenin Hürmüz Krallığı'nın hâkimiyetinde olduğu ve inci ticaretinin de Hürmüzlüler tarafından yönlendirildiği bilinmektedir. Bu dönemde inci endüstrisi, Portekiz hegemonyası öncesindeki parlak günlerine dönmeye başlamıştı.²⁵⁸ 18. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Hürmüz egemenliğinin zayıflamasıyla birlikte oluşan siyasi otorite boşluğunu, daha önce belirttiğimiz gibi, bölgedeki Arap şeyhleri doldurmuştur. Bu sırada uluslararası etkinlik mücadelesindeki amaçlarını gerçekleştirebilmek için Basra Körfezi'ne hâkim olmak isteyen İngiltere, şeyhliklerle ilişkilerini geliştirerek Körfez'de önemli bir nüfuz alanı kazanmıştı. Bunu yapabilmesinin en önemli nedeni, inci avcılığı ve ticaretini bölgesel idarelerle olan ilişkilerinin merkezine oturtmuş olmasıydı. İnci avcılığı ve ticaretinin geliştirilmesini ve bu yolla istikrar kazanmasını sağlamış, bu süreçte üstlendiği role dayanarak Körfez'deki siyasi varlığını güçlendirmiş ve aynı zamanda inci ticaretinin olağanüstü derecede büyümesine neden olmuştur.

3.2 Basra Körfezi'nin İngiltere İçin Önemi

İlk bölümde de belirttiğimiz üzere, tarih boyunca dünya ticaretinin en önemli iki kutup noktası Hindistan ve Avrupa olmuştur. Bu yüzden, özellikle Avrupalı devletler, bu iki kutup arasındaki ticaret yollarını hâkimiyeti altına almaya çalışmışlardır. Portekizliler,

²⁵⁷Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.147-148.

²⁵⁸Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.159.

16. yüzyılın başlarından itibaren, yaklaşık bir yüzyıl boyunca Hint Okyanusu'nu ve Hint-Avrupa pazarı için önemli bir yere sahip olan Basra Körfezi'ni kontrol altına almışlardı. Ancak 1580 yılında İspanyolların Portekiz'i işgal etmeleri ve sonraki süreçte İngiltere, Fransa ve Hollandalıların; 17. yüzyılın başlarında itibaren Güney Asya adalarına yerleşmeleri ve bu bölgede kurdukları ticaret kumpanyalarıyla etkinliklerini artırmaları, Hint Okyanusu'ndaki Portekiz egemenliğinin sonunu hazırlamıştı. Bu gelişmelerle birlikte Portekiz sömürgeciliği çöküşe uğramış ve bahsettiğimiz bu üç devlet, Hint Okyanusu'nda önemli bir etkinlik kazanmışlardı.²⁵⁹ Fakat Sanayi Devrimi ile büyük bir atılım yaparak hem hammadde hem de pazar ihtiyacını katlayan İngilizler, zamanla Hindistan'daki varlıklarını artırdılar ve Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) ile de Fransızları Hint kıyılarından uzaklaştırarak bu bölgedeki hâkimiyetlerini güçlendirdiler. 17. yüzyılın başından itibaren Hindistan'da varlık gösteren İngiltere'nin burada tam manasıyla kontrolü sağlamasının, Doğu Hindistan Şirketi yöneticisi Warren Hastings'in 1774 yılında Hindistan Genel Valisi olarak atanmasını takiben gerçekleştiğini söyleyebiliriz. 4 Temmuz 1776 tarihinde Amerika Kongresi'nin bağımsızlık kararı almasıyla birlikte büyük bir gelir kaybına uğrayan İngiltere için Hindistan her zamankinden daha önemli bir konuma gelmişti.²⁶⁰ Bu durum, Hint ticaret yolunun korunması için İngiltere'nin daha fazla çaba harcaması gerektiği anlamına geliyordu. Napolyon Savaşları sırasında Fransa'nın Mısır'a hâkim olmak için mücadele vermesi ve “*Kıta Ablukası*”nı ilan etmesi²⁶¹ ve Rusya'nın da Fransa ile gizli bir ittifak içine girerek Hindistan, Suriye ve Mısır'ı tehdit edecek bir pozisyon alması;²⁶² İngiltere'nin, Hindistan sömürgeleriyle olan bağlarını Fransa ve Rusya'ya karşı korumak için mücadele vermek zorunda olduğunu açıkça anlamasını sağlamıştır. Bu durum İngiltere'nin eskisinden daha aktif bir yayılmacı tutum takınmasına neden olmuştur. Bu tutum değişikliğiyle birlikte İngiltere; 19. yüzyılda bütün mesaisini Hindistan ile olan ticaretini tamamen güvenli hale getirmek amacıyla Boğazlar, Kıbrıs, Mısır ve Basra Körfezi hattını tamamen kontrolünde tutmak için çalışmaya harcamıştır.²⁶³ Bu amaçla İngiltere, Osmanlı Devleti ile 5 Ocak 1809 tarihinde Kal'a-i Sultâniye Antlaşması'nı

²⁵⁹ Turgay Murat, “Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23/ 1 (2013), s.309-310.

²⁶⁰ Uğur Akbulut, “İngilizlerin Hindistan'la olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 2014/1-2, Cilt:13, Sayı: 25-26, s.102-103.

²⁶¹ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, Cilt 9/18, (2016), s.192.

²⁶² Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul, 2019, s.29.

²⁶³ Şennur Şenel, “19. Yüzyılda İngiltere'nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri”, s.193.

yaparak, Kanuni döneminden bu yana Fransa ile devam ettirdiği iyi ilişkileri Napolyon'un Mısır Seferi ile bir daha eskisi gibi olmamak üzere bozulan Osmanlı Devleti'ni yanına çekmiştir. Bu adımla birlikte İngiltere hem Fransızların hem de Rusların Akdeniz'deki emellerine ciddi bir set çekmiştir. 1815 yılında uygulanmaya başlanan Viyana Sistemi ile de İngiltere, Fransa'nın yayılmacı politikalarına karşı alan kazanmış ve Kal'a-i Sultâniye Antlaşması ile hukuki zemine oturttuğu Akdeniz'deki faaliyetlerini *Levant Kumpanyası*²⁶⁴ aracılığıyla yürütmüştür.²⁶⁵

İngiltere'nin 19. yüzyılda bahsettiğimiz güvenlik hattının korunmasına yönelik uyguladığı politikanın genel olarak başarılı sonuç verdiğini söyleyebiliriz.²⁶⁶ Bu güvenlik hattının belki de en önemli unsuru olan Basra Körfezi ise, Hindistan'a olan yakınlığı nedeniyle İngiltere için özel bir öneme sahipti. Aslında İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki faaliyetleri 19. yüzyıldan çok daha önceye dayanmaktaydı. Körfez'deki ilişkilerini Doğu Hindistan Şirketi aracılığıyla yürüten İngilizlerin, şirketin 1640 yılında Bağdat Valisi Ali Paşa ile anlaşarak Basra'da antrepo açması ile resmi olarak Körfez'de varlık göstermeye başladığını söyleyebiliriz. 1728 yılından itibaren şirket temsilcileri Basra Körfezi'nde fiili bir şekilde, yarı konsolos statüsünde bulunarak Körfez ile olan ilişkilerinin yürütülmesini sağlamışlardır. 1764 yılında ise İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Henry Grenville, Basra Körfezi'ndeki fiili konsolosluk durumunu resmîyete dönüştüren *Konsolosluk Beratı*'nı almıştır.²⁶⁷ Bu tarihten itibaren İngilizlerin Basra Körfezi'ndeki siyasi temsilcilikleri artık meşru bir zeminde faaliyet göstermeye başlamıştır. 19. yüzyılın başlarına dek, İngiltere'nin Basra Körfezi'nde Doğu Hindistan Şirketi aracılığı ile ticari faaliyetler yürüttüğü bilinmektedir. Bu faaliyetler içerisinde Basra Körfezi incisinin yerinin ne olduğunu

²⁶⁴ Levant Kumpanyası; İngilizler tarafından, Levant Bölgesi olarak adlandırdığımız Doğu Akdeniz Limanları ile İngiltere arasındaki ticari faaliyetleri yürütmek amacıyla kurulmuş olan imtiyazlı bir ticaret şirkettir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Doğubatu Yayınları, Ankara, 2013.

²⁶⁵ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s.30-32.

²⁶⁶ İngiltere, Kale-i Sultaniye Antlaşması ile Boğazlar üzerinde ileride söz sahibi olmasını sağlayacak haklara sahip olmuştu. 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Muahedesi de İngiltere'nin, tüm Osmanlı limanlarında geçerli olacak, kendisi adına oldukça kârlı kazanımlara ulaşmasını sağlamıştı. Bu sayede Hindistan ile arasındaki ticaret ve güvenlik bağlantısı noktasında en stratejik sınırlarına sahip olan Osmanlı Devleti'nin tüm limanlarında ayrıcalıklı konuma gelmesi, Hint ticaret yolunun güvenliği açısından da oldukça önemli bir kazanımdı. Daha sonra yine Osmanlı Devleti ile imzaladığı 1841 Londra Boğazlar sözleşmesiyle birlikte, İstanbul ve Çanakkale boğazlarının kendi çıkarları doğrultusunda kontrol edilmesini sağlamıştır. Bu durum 1856 Paris Muahedesi ile pekişmiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar boğazların statüsü İngiltere'nin çıkarlarıyla uyumlu olmuştur. Aynı şekilde Kıbrıs; 1878 Berlin Antlaşması sonrasında İngiltere tarafından kontrol edilmeye başlanmıştır. İngilizler, 1882 yılında ise Mısır'ı işgal etmiştir. Bahsettiğimiz güvenlik hattının son halkası olan Basra Körfezi'ndeki hakimiyetini ise 1820'den itibaren başlayan süreçle 19. yüzyıl içerisinde tedrici olarak ele geçirmiştir. Çalışmamızın devamında bu konuya ayrıntılı olarak değinilecektir.

²⁶⁷ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?*, s.79-80.

bilmiyoruz. Fakat Körfez'deki inci ticaretine katılan Hintli tüccarların, buradaki faaliyetlerini Doğu Hindistan Şirketi himayesinde gerçekleştirmiş olması muhtemeldir. 1811 yılından itibaren ise Doğu Hindistan Şirketi bünyesindeki ekiplerin de Basra Körfezi inci sahillerinde deniz araştırmaları yaptıkları da bilinmektedir.²⁶⁸

Umman Sultanlığı'na bağlı El-Kasımî kabilesinin 19. yüzyılın başlarında artış gösteren korsanlık faaliyetleri, İngilizlerin Körfez'de yürüttüğü ticaretin güvenliği açısından zararlı olmaya başlamıştır. Bu dönemde İngilizler, güvenlik kaygılarını giderebilmek adına Vehhabilerle de irtibat halinde olmuşlar ve Umman Sultanlığı ile de işbirliği yaparak korsanlık tehdidini bir süreliğine bertaraf etmiştir.²⁶⁹ Fakat bu durum, Körfez'deki korsanlığı tamamen ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Bu yüzden Doğu Hindistan Şirketi, Körfez'deki korsanlığın oluşturduğu güvensiz ortamı gerekçe göstererek 1820 yılında Umman Sultanlığı'na savaş açmış ve buraya yerleşmiştir. Bu tarihten itibaren de İngilizler Körfez'in girişini kontrol etmeye başlamıştır.²⁷⁰

3.3 Basra Körfezi'nde İngiliz Etkinliği

İngiltere, Basra Körfezi özelinde uyguladığı yayılmacı politikalarını korsanlığın engellenmesi ve ticaretin geliştirilmesi üzerinden yürütmeye karar vermişti. Korsanlık, Basra Körfezi ticaretinin güvenle ve huzurla yapılmasının önünde önemli bir engeldi ve bu durum hem İngilizlerin hem de yerel tüccarların ticari faaliyetlerine darbe vuruyordu.²⁷¹ Fakat burada uyguladığı şiddete dayalı politikalardan istediği sonucu alamayan İngiltere, 1820 yılından itibaren stratejilerinde değişikliğe gitmiş²⁷² ve Basra Körfezi'nin siyasi ve sosyal yapısını dikkate alarak oluşturduğu ve yerel idarecilerle ortak bir çalışma içinde olacağı yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bölgedeki Osmanlı varlığı her ne kadar zayıflamış da olsa İngiltere, Basra Körfezi sahillerindeki yayılmacılığını oldukça dikkatli bir şekilde yürütmek zorundaydı. Bu nedenle, 1820 yılından itibaren izlemeye başladığı bu yeni politikasını 1914'te başlayacak olan I. Dünya Savaşı'na kadar sabırla uygulamıştır.

²⁶⁸ Arnold T. Wilson, *The Persian Gulf: An Historical Sketch from the Earliest Times to the Beginning of the Twentieth Century*, Oxford University Press, Londra, 1928, s.281.

²⁶⁹ Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?* s. 166.

²⁷⁰ Hüseyin Faruk Şimşek ve Sezgin Kaya, "Basra Körfezi'nde Devet İnşası Süreçlerinde İngiltere'nin Rolü: Bahreyn Örneği", *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 8/1 (2020), s.84.

²⁷¹ Charles E. Stewart, *Through Persia in Disguise, with Reminiscences of the Indian Mutiny*, George Routledge & Sons Ltd., Londra, 1911, s.86.

²⁷² Nurcan Özkaplan Yurdakul, *İngiltere Ortadoğu'ya Nasıl Girdi?* S.166.

Bahsettiğimiz politikanın ilk adımı olarak 1820 yılında, kara ve denizdeki yağma ve korsanlığın engellenmesi adına Umman sahillerindeki şeyhliklerle İngiltere arasında bir antlaşma yapıldı.²⁷³ Bu antlaşmada imzası olan şeyhler, yağma ve korsanlığın engellenmesi adına çalışacaklarına dair İngiltere'ye ve birbirlerine güvence veriyorlardı. Bu arada korsanlığın tanımı da İngilizler tarafından geniş tutulmuştu ve kabile üyelerinin herhangi bir savaş durumu dışında birbirlerine karşı yaptıkları saldırılar, silah bırakmış birinin öldürülmesi, Afrika'dan köle getirilmesi gibi uygulamalar da korsanlık tanımı içerisine alınıyordu ve hem şeyhlerin hem de tebaalarının bu faaliyetlerde bulunması kesinlikle yasaklanıyordu. Bu tür eylemlerde bulunmaya devam eden veya bunlara karşı önlem almayan şeyhlere karşı diğer tüm şeyhler ve İngilizler birlikte hareket edecekti. İnci avcılığında kullanılan gemilerin her birinde, içerisinde mürettebat listesinin olduğu bir sicil defteri bulunacak ve İngilizler istediği takdirde bu defterleri kontrol edebilecekti. Son iki maddeyle birlikte İngiltere, bölgede kurmak istediği yeni düzenin koruyucusu ve Arap şeyhlerinin hâmisî rolünü üstlenmiş, bu rolü şeyhlere de kabul ettirmiş oluyordu. Bir diğer maddeye göre Arap şeyhleri, Şarika'daki²⁷⁴ İngiliz siyasi ikametgâhına(*konsolosluk*) elçi gönderebilecek ve bu birim aracılığıyla İngiltere ile ilişki kurabileceklerdi. Yani İngiltere, antlaşmadaki uygulamaların gerçekleşmesi için şeyhlerle aktif şekilde iletişimde olmayı önemsiyordu. Bunların yanında antlaşmanın bir diğer önemli getirisi de; artık tüm av ve ticaret gemilerinin, bağlı bulunduğu şeyhliğine ait bir bayrak taşıyacak olmalarıydı.²⁷⁵ Bu madde de İngiltere'nin bölgeye gelişi amacının sadece Hint yolunun güvenliğini sağlamak veya ticari kazanç elde etmek olmadığının açık bir kanıtıdır. İngiltere, şeyhliklerin milli yönlerinin ön plana çıkarılmasına ön ayak oluyordu. Aynı yıl Bahreyn ile İngiltere arasında da aynı şartları taşıyan bir antlaşma yapıldı²⁷⁶ ve böylece İngiltere, Basra Körfezi Arap sahillerinin büyük bölümünü egemenliği altına almanın ilk adımlarını atmış oluyordu. Bu gelişmeler, Basra Körfezi Arap sahillerindeki siyasi, sosyal ve ekonomik yaşam adına yeni

²⁷³ British Library: India Office Records and Private Papers, Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914, IOR/R/15/1/740 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002cb, s.8. (erişim: 13/02/2022).

²⁷⁴ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.342.

²⁷⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6, s.16-18. (erişim: 13/02/2022).

²⁷⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914, IOR/R/15/1/740 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002cb, s.7. (erişim: 13/02/2022).

bir dönemin başlangıcı sayılabilir. Bu yüzden 1820 yılını Basra Körfezi inci avcılığı ve ticareti için de bir dönüm noktası olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

Bu antlaşmaların, Basra Körfezi inci avcılığı ve ticaretine bir anda huzur ve istikrar kazandırdığı söylenemez. Hem Umman sahilleri hem de Bahreyn şeyhleriyle yapılan antlaşmalar, ancak yüz yıl içerisinde sağlanacak bir istikrar ve refahın ilk adımıydı. Körfez halklarının, sosyokültürel yapıları gereği binyıllardır uyguladıkları toplumsal kurallardan veya geleneklerden bir antlaşmayla vazgeçmeleri zaten beklenemezdi. Bunun başarılabilmesi için kararlı bir tutumla hem şeyhlerin hem de tebaalarının zihniyetlerine etki edebilmek gerekiyordu. İngiltere de bunun farkındaydı ve politikalarını bu durumu dikkate alarak, uzun vadeli etkileri olacak şekilde belirlemişti.

İlk dönemlerde kan davaları denizlere taşmaya devam etti. Bu sebeple sorumlular; limanlara ve ticarete zarar verdikleri gerekçesiyle bir veya birkaç sezon inci avından dışlandılar.²⁷⁷ Ayrıca İngiltere, tekne sicil defterlerinin güncel olması ve inci avı ve ticaretinin düzenli şekilde yapılabilmesi için sıkı şekilde denetlemeler yaptı.²⁷⁸ Hindistan Hükümeti tarafından 1823 yılında altı kruvazörden oluşan ufak bir donanma kuruldu²⁷⁹ ve bu tarihten itibaren İngiliz gemileri inci sezonu boyunca Körfez’de devriye gezerek, ticari faaliyetleri engelleyebilecek çatışmaların önüne geçmeye çalıştı.²⁸⁰ Ayrıca şeyhlere ait donanma gemilerini de Körfez’den uzak tutarak kontrolün tamamen kendisinde olmasını sağlamıştı.²⁸¹ İngilizler, en ufak sorunda dahi duruma müdahil olmaktan ve suçlulara para cezası uygulamaktan geri kalmadı.²⁸² Örneğin 1900 yılında Katar açıklarında kabile kavgasını denize taşıyanlara 1500 rupi para cezası verildi.²⁸³ İngiltere, bu kararlı tutumuyla inci ticaretine zarar veren toplumsal alışkanlıkları ortadan kaldırarak istikrarı

²⁷⁷ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2243.

²⁷⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, Vol 27 Letters Outward, IOR/R/15/1/27 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000159.0x00001b, (erişim: 13/02/2022)

²⁷⁹ Guillemette Crouzet, “The British Empire in India, the Gulf Pearl and the Making of the Middle East”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 55, 2019, s.869.

²⁸⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, 'Book 130' Letters inward, IOR/R/15/1/95 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000044, (erişim: 13/02/2022).

²⁸¹ British Library: India Office Records and Private Papers, File A/5 Pearl fisheries of Persian Gulf, IOR/R/15/2/3 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002e2, s.4. (erişim: 13/02/2022).

²⁸² British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05, IOR/R/15/1/709 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ab, s.474. (erişim: 13/02/2022).

²⁸³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2243.

sağlamaya çalışıyordu. Bu arada Körfez’de kaçakçılıkla da etkin şekilde mücadele ederek şeyhlerin vergilerini sorunsuz şekilde toplayabilmeleri için çaba sarf ediyordu.²⁸⁴ Bu şekilde, Körfez’de kurdukları yeni ticari düzende şeyhlerin kâr etmesini ve kendi himayesinde mutlu olmalarını amaçlıyordu. Böylece şeyhlerin bu düzenin geliştirilmesine olan inançlarının artacağına inanıyordu.

1820 yılından 1843 yılına kadar antlaşmalar her yıl yenilenmek zorunda kalıyordu. Çünkü inci sezonu biter bitmez düşmanlıklar yeniden başlıyordu.²⁸⁵ Bu düşmanlıklardan kaynaklanan saldırılar sezon içerisinde de kontrol edilemeyebiliyordu. İngiltere de her sezon öncesinde ateşkesin yenilenmesi için yoğun çaba sarf ediyordu.²⁸⁶ İnci tüccarları ateşkes sırasında ticari faaliyetlerini rahatça yapabilmekten memnundular ve her inci sezonu öncesinde İngiltere’nin yardımına başvuruyorlardı. Hatta Hindistan Hükümeti’ne, ateşkesin sağlanabilmesi için tekne başına 20 dolar ödemeyi teklif etmişlerdi.²⁸⁷ Aslında 1835 yılında, İngiltere ve Umman sahilleri’ndeki bazı şeyhlikler arasında daha kararlı bir antlaşma yapılmıştı ve saldırıya uğrayanlar misillemeye bulunmamayı, durumu İngiltere’ye havale ederek onların uygulayacakları yaptırımlarla yetinmeyi kabullenmişlerdi. İngiltere’nin kararlı tutumu ve uygulamaları sayesinde bu antlaşma o kadar başarılı sonuç verdi ki, şeyhler ertesi sene antlaşmayı yenilemeyi kolayca kabul ettiler.²⁸⁸ Buna rağmen Körfez genelinde barışı tam anlamıyla sağlayacak kesin bir çözüme ulaşıldığı söylenemez. Çünkü bazı şeyhlikler karada güçsüz, denizde güçlüydü ve deniz ateşkesini onayladıkları takdirde karada rahatsız edilmeyeceklerinden emin olamıyorlardı.²⁸⁹ Bu yüzden antlaşmalara uymuyorlar ve eski alışkanlıklarını devam ettiriyorlardı. Yine de her yıl yenilenmek kaydıyla antlaşmalar 1843 yılına kadar

²⁸⁴ British Library: India Office Records and Private Papers, Sirri Island Occupation by the Persian Govt. 1887-1902, IOR/R/15/1/196 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0000a9, s.337. (erişim: 13/02/2022).

²⁸⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.392. (erişim: 13/02/2022).

²⁸⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, Letters inward, IOR/R/15/1/82 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x000037, (erişim: 13/02/2022).

²⁸⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, Selections from the Records of the Bombay Government, IOR/R/15/1/732 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c3, s.68. (erişim: 13/02/2022).

²⁸⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, File XXVIII/1 Internal Politics & Relations with Oman. Narrative of Muscat Affairs 1872-1893, IOR/R/15/6/36 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000831.0x00025c, s.25. (erişim: 13/02/2022).

²⁸⁹ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.134.

sürdürüldü ve 1841 yılında Kuveyt de antlaşma yapılan şeyhliklerin arasına katıldı.²⁹⁰ 1843 yılında ise, öncekilerden farklı olarak antlaşma, 10 yıl geçerli olacak şekilde imzalandı.²⁹¹ Bu tarihten itibaren artık Körfez’deki olaylar önemsiz sayılabilecek seviyelere inmiş, şeyhler ve tebaaları artık yeni düzene ayak uydurmaya başlamıştı. Hindistan Hükümeti’ne bağlı gemiler, ateşkesi korumak için bu 10 yıl boyunca da Körfez sularında devriye gezmeye devam ettiler.²⁹² 1853 yılı ise artık İngiltere’nin Basra Körfezi’nde 23 yıldır yerleştirmeye çalıştığı yeni ticari ve sosyal düzene alışma sürecinin geride bırakılmasının bir göstergesi olarak kabul edebileceğimiz “*Süresiz Ateşkes Antlaşması*”nın yapıldığı tarihi.²⁹³ Umman sahilleri şeyhleri ile yapılan bu antlaşma, daha önce yapılan ateşkes antlaşmalarıyla aşağı yukarı aynı şartları taşıyordu ve bu antlaşma ile kabilelerden birinin barışı bozması halinde saldırıya uğrayanlar tarafından misilleme yapılması yine yasaklanıyor ve durumun İngilizlere havale edilmesi isteniyordu.²⁹⁴ Aynı antlaşmanın bir benzeri, 1861 yılında Bahreyn ile de yapılmıştır.²⁹⁵ Bu antlaşmalar ile İngilizlerin Basra Körfezi’ndeki hamiliğinin, şeyhler tarafından kalıcı olarak benimsenmiş olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İngiltere, detaylı olarak bahsettiğimiz birçok sebepten dolayı Basra Körfezi’ne hâkim olmayı önemsiyordu ve iyi bir planlamayla, yaklaşık 30 yıllık bir süre zarfında bölgenin kontrolünü –henüz nihai olarak olmasa da- ele almayı başarmıştı. Bunu yaparken bölgenin sosyokültürel ve ekonomik özelliklerini dikkate almış ve bu özelliklerin üzerine bina edilmiş planını sabırla uygulamıştı. Aslında kabileciliğin ve saldırganlığın ön planda olduğu ve bu nedenle de kan davalarını engellemenin neredeyse imkânsız görüldüğü bu coğrafyada, ticari anlamda refah ve istikrarı sağlayacak derecede barışı hâkim kılabilmek oldukça zor bir işti. Ancak İngiltere, çatışmak yerine birlikte çalışıldığı takdirde herkesin

²⁹⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/739 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ca, s.14. (erişim: 13/02/2022).

²⁹¹ British Library: India Office Records and Private Papers, File XXVIII/1 Internal Politics & Relations with Oman. Narrative of Muscat Affairs 1872-1893, IOR/R/15/6/36 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_1000000000831.0x00025c, s.25. (erişim: 13/02/2022).

²⁹² Donald Hawley, *The Trucial States*, s.134.

²⁹³ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6, s.22. (erişim: 13/02/2022).

²⁹⁴ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6, s.23. (erişim: 13/02/2022).

²⁹⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914, IOR/R/15/1/740 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002cb, s.12. (erişim: 13/02/2022).

refah içerisinde yaşayabileceğini şeyhlere göstermiş ve bu farkındalıkla birlikte Körfez'deki tüm şeyhler, kendilerini inanılmaz derecede zenginleştiren bu sistemin cazibesine kapılarak geleneksel saldırganlıklarını bir kenara bırakmışlardı. Kısacası paranın ve gerçek anlamda zenginliğin tadına varmışlar ve bunu koruyabilmek için İngiltere'nin bölgedeki rolünü ve barış içinde yaşamayı kabul etmişlerdi. Tabi ki bu refah düzeyi şeyhler ve yüksek sermayeli tüccarlar için geçerliydi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi düşük sermayeli tüccarlar ve avcılar, sistemin yürümesi ve üst tabakanın kazancını katlaması için “*geleneksel*” şekilde çalışmayı sürdürüyorlardı.

1853 Ateşkesi, Körfez'de çözülmeye çalışılan sorunların neredeyse tamamen ortadan kalkacağı bir döneme girişin başlangıcıydı. Bu tarihten itibaren kabileler arasındaki anlaşmazlıklar denize taşınmamıştır ve inci ticaretinin güvenliği nihai olarak sağlanmıştır.²⁹⁶ Tabi ki nadiren de olsa barış ihlalleri meydana gelmiştir fakat genel anlamda ticaretin sekteye uğramasına neden olacak eylemler gerçekleşmemiştir.²⁹⁷ Şeyhler, antlaşmaya aykırı davranışlarda bulunurlarsa, İngilizler tarafından kendilerinden hesap soracağının farkındaydı.²⁹⁸

1853 sonrasında Körfez halkları arasında inci ticaretini olumsuz etkileyen tek alışkanlık, borçluların bağlı bulundukları şeyhliğin topraklarından kaçarak başka şeyhlere sığınmalarıydı.²⁹⁹ Bu ciddi bir sorundu çünkü söylediğimiz gibi finansal sistemin ödünç sermayeye dayalı olduğu bir endüstride güvensizlik ortamı oluşturacak bu tarz eylemler, paydaşların zarar etmesine sebep olmanın yanında ticaretin huzurunu etkiliyordu. Kimi şeyhler de kendisine sığınan kaçakları, muhtemelen gelir kapısı olacak yeni birer işgücü oldukları gerekçesiyle, iade etmiyordu. Yaklaşık 26 yıl boyunca bu tarz problemler gündemi meşgul etmeye devam etti. Bunun önüne geçebilmek adına 24 Haziran 1879'da yine İngiltere'nin öncülüğünde Körfez'deki idareciler tarafından yeni bir antlaşmaya imza atıldı. Bu antlaşma, bir şahsın borçlu olarak denizden ya da karadan başka bir şeyhin idaresindeki topraklara sığınmasını önlemek adına yapılmıştı. Böyle bir durumda şeyh, kendi topraklarına sığınan kaçığı ivedilikle iade etmekle yükümlü olacaktı. Kaçağın bir şeyh tarafından korunduğunun veya iade edilmediğinin kanıtlanması durumunda şeyh, tüm

²⁹⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2242.

²⁹⁷ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf* Vol. II, s.415.

²⁹⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, File XXVIII/1 Internal Politics & Relations with Oman. Narrative of Muscat Affairs 1872-1893, IOR/R/15/6/36 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000831.0x00025c, s.119. (erişim: 13/02/2022).

²⁹⁹ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.134.

haklı taleplerin yanında 50 dolar değerinde para cezasına mahkûm edilecekti. Şeyh, kaçağın inci avına çıkmasına izin verirse de ek olarak 100 dolar daha para cezası ödemek zorunda kalacaktı. Yani inci avına çıkan bir kaçak, sığındığı şeyhi 150 dolar gibi önemli bir zarara sokmuş olacaktı. Ayrıca tüm cezalar; İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki siyasi memurunun, suçlanan şeyhin hatalı olmasına ikna olması ve verilecek cezayı onaylamasıyla uygulanacaktı.³⁰⁰ Bu son madde, İngiltere'nin artık resmen Körfez'in önemli bir bölümünde üst idareci konumuna geldiğini kanıtlar niteliktedir.

1879 Antlaşması, bahse konu olan sorunun çözülmesinde oldukça etkili oldu.³⁰¹ Çünkü antlaşma öncesinde bir şeyh için, “*kaçakları koruma*” politikasından bir başka şeyhin para kazanıyor olması, bu uygulamadan vazgeçmelerinin önündeki engellerin en önemlilerinden biriydi. Şeyhler, herkesin yaparak gelir elde ettiği bir uygulamadan geri kalamazlardı. İngiltere'nin; diğer tüm şeyhlerin antlaşmaya uyacaklarına dair garanti vermesi, her bir şeyhin antlaşma hükümlerini uygulamasını sağlamıştır. Antlaşmanın başarılı olmasındaki en önemli etkenlerden biri de, önceden kaçakları korudukları için para kazanırlarken, aynı eylemi gerçekleştirmeleri durumunda artık para ödeyecek olmalarıdır. Arap şeyhlerinin muhtemelen en son isteyeceği şey, bir çalışan için bu kadar yüklü bir miktar kaybetmek olurdu. Bu yüzden, şeyhlerin düşünce ve hareket tarzı dikkate alınarak akıllıca düşünülmüş hükümleri bulunan bu antlaşma, sorunları çözmede başarılı olmuştur.

İngiltere'nin Basra Körfezi ile ilgili planları, yalnızca ticari sisteme huzur ve istikrar kazandırmakla sınırlı değildi. Bu yüzden planların nihai amaçlarına 1879 yılında ulaştığını söylemek doğru olmaz. Aslında İngiltere'nin inci avı ve ticareti ile ilgili Körfez'de yerleşik hale getirdiği uygulamaları hem amaç hem de asıl idealleri için bir araçtı.

Basra Körfezi'nin sadece inci ticaretinde değil, neredeyse tüm ticari faaliyetlerinde en büyük iş ortağı, Hindistan'dı. Basra Körfezi Arap sahilleri, iklim koşulları nedeniyle verimsiz bir bölgeydi. Bu nedenle burada yaşayanlar, hayati öneme sahip birçok maddeyi ithal etmek zorundalardı. Bu konuda da İngiliz himayesindeki Hindistan'ın Basra Körfezi'ne olan ihracatı, bu bölge ile coğrafi açıdan yakın olan ve köklü tarihsel bağları

³⁰⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi)https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6,s.28-29.(erişim: 13/02/2022).

³⁰¹ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.135.

bulunan Türkiye ve İran'dan kat be kat fazlaydı. 1895 yılında Bahreyn'in İngiltere ve Hindistan'dan ithal ettiği ürünlerin genel ithalat rakamlarına oranı sırasıyla %66 idi. Sonraki iki yılda da bu oran %62 olarak gerçekleşmişti.³⁰² İthal edilenler arasında pirinç, buğday gibi temel ihtiyaç maddeleri de bulunuyordu. Bunun dışında İngiltere, inci parasıyla zengin ettiği kabilelere silah satmayı ihmal etmiyordu.³⁰³

Burada net olarak ulaşabileceğimiz sonuç şudur ki: İngiltere, Basra Körfezi Arap sahillerindeki idarecilerle, 1820 yılından itibaren inci avcılığı ve ticareti üzerinden kurduğu ilişkilerle hem anakarasının hem de kontrolündeki Hindistan'ın bu bölge ile olan ilişkilerini geliştirmiş ve özellikle Hindistan-Basra Körfezi arasındaki ticari ilişkileri vazgeçilmez bir düzeye getirmiştir. Bu ilişki ağını en basit haliyle ifade etmek gerekirse; İngiltere için Hindistan ile Körfez'in ticari ilişkilerinin istikrarlı ve kazançlı olmasını sağlamak, dolaylı olarak İngiltere'nin kazançlı olması anlamına geliyordu. Aslında İngiltere; yaşamsal bir ihtiyaç olmadığı halde insanlar tarafından değer verilen lüks bir üründen Arap şeyhlerinin zengin olmalarını sağlıyor ve bu zenginliğin, Hindistan'dan veya anakarasından Körfez'e yapılan ihracatlar ile kendisine aktarılmasını sağlıyordu. İngiltere'nin inci avında veya ticaretinde doğrudan bir emeği bulunmuyordu. Fakat iyi düşünülmüş bir eylem planıyla kendisini, Körfez'in hayat damarı olan bu endüstrinin kontrolörü konumuna getirmeyi başarmıştı ve yaptığı şey temel olarak bu endüstrinin çarklarının medenice ve kazançlı şekilde işlenmesini sağlamaktı. Sadece bunu yaparak Körfez'deki bu zenginlik kaynağını lehine kullanabiliyordu. Bu sırada endüstrinin tüm paydaşlarını zengin etmesi de gerekmiyordu. Eğer bu endüstride zenginlik ve refah dengeli şekilde dağılacak olsaydı, şeyhler yeterince mutlu olmazlardı ve sistemin çarkları bu denli rahat işlemezdi. Tüm idare onların elinde olduğu ve tebaalarına sözlerini rahatça geçirebildiklerinden dolayı, İngilizlerin sistemine inanmalarını ve güvenmelerini sağlamak gerekiyordu. Bunun yolu da onları olabildiğince zengin ve mutlu etmekten geçiyordu. Çünkü şeyhler için sadece kendilerinin zenginlikleri; bahsettiğimiz mutluluğu ve güveni hissetmeleri ve İngiltere'nin Körfez'deki liderliğini kabul etmeleri için yeterliydi.

³⁰² Foreign Office, *Diplomatic and Consular Reports Annual Series(1898-99)*, Reports for the Year 1898-99 on the Trade and Commerce of the Persian Gulf, Londra, 1899, sy. 27.

³⁰³ British Library: India Office Records and Private Papers, Notes Prepared for Reference during Curzon's Tour of the Persian Gulf, and Other Papers on Persia and the Persian Gulf, Mss Eur F111/358 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi)https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000001452.0x0003c2, s.278. (erişim: 13/02/2022).

İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki yayılmacılığında ticari ve siyasi amaçları iç içe geçmişti. Bu amaçlardan ilki, belirttiğimiz üzere Hint-Avrupa ticaret yolunu kontrolünde tutmaktı. Bunun yanında, son bölümde üzerinde durduğumuz örneklerden ve yapılan antlaşmalardan yola çıkarak, Hindistan ile olan inci ticaretini de yönlendirme ve bunun aracılığıyla hem sermayenin doğrudan veya dolaylı olarak kendisine aktarılmasını sağlama hem de bu ticareti araç olarak kullanarak şeyhler üzerinde siyasi nüfuzunu genişletme arzusu bulunuyordu. Siyasi nüfuzunu genişletip sağlamlaştırdıkça Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki etkinliğini kırmayı amaçlıyordu. Bunu yaparken de başka devletlerin burada nüfuz kurmalarını engellemiş, her şeyi kendi kontrolünde gerçekleştirmiş oluyordu. Ve nihai olarak da hem Basra Körfezi özelindeki kazançlarını garanti altına almış oluyor hem de genel ticaret yollarının güvenliğini sağlamış oluyordu.

İngiltere'nin bahsettiğimiz bu amaçlarla hareket ettiğini ve bunları gerçekleştirmede büyük ölçüde başarılı olduğunu kanıtlar nitelikteki gelişmeler, 19. yüzyılın sonunda yaşanmıştır. Bahreyn ile yapılan 22 Aralık 1880 tarihli antlaşmaya göre şeyhlik; İngiliz hükümetinin izni olmadan herhangi bir devletle müzakereye girmemeyi ve antlaşma yapmamayı taahhüt ediyordu.³⁰⁴ Bu antlaşma, 1820 yılında başlayan sürecin 60 yıl sonra Bahreyn'i İngiltere'ye bağlı özerk bir ada haline getirdiğinin açık bir göstergesidir. 60 yıllık bu sürecin sonunda gelinen noktanın, *“ticari antlaşmaların siyasi amaca hizmet ettiği”* tezini desteklediği görüyoruz. Akabinde 13 Mart 1892 tarihli antlaşma ile Bahreyn, İngiliz hükümetinin bilgisi olmadan hiçbir devletin temsilcisine ikâmet izni vermeyeceğini kabul ediyordu.³⁰⁵ Aynı antlaşmanın bir benzeri, Umman sahillerinin idarecileri ile yine aynı yıl imzalandı.³⁰⁶ 1899 yılında Kuveyt de benzer bir antlaşmaya imza atarak diğer şeyhliklere katıldı.³⁰⁷ İngilizlerin; Kuveyt'in bu antlaşmayı kabul etmesi karşılığında her sene bin beş yüz İngiliz altını vermeyi taahhüt ettiği de bilinmektedir.³⁰⁸ Katar'da Osmanlı

³⁰⁴ British Library: India Office Records and Private Papers, Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914, IOR/R/15/1/740 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002cb, s.15. (erişim: 13/02/2022).

³⁰⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914, IOR/R/15/1/740 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002cb, s.16. (erişim: 13/02/2022).

³⁰⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, File A/5 Pearl fisheries of Persian Gulf, IOR/R/15/2/3 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002e2, s.3. (erişim: 13/02/2022).

³⁰⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/739 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ca, s.15. (erişim: 13/02/2022).

³⁰⁸ Turgay Murat, “Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi”, s.311.

hâkimiyetinin güçlü olması sebebiyle İngiltere, burada nüfuz kurabilmek için 1916 yılını beklemek zorunda kalacaktı.³⁰⁹

19. yüzyılda gelişen Körfez’e yayılma sürecinde diğer Arap şeyhlere de ticaretten kazandıklarına ek olarak maddi yardımlarda bulunuyordu.³¹⁰ Bu durum düşünüldüğünde, Bahreyn ve Umman sahilleri şeyhlerini de bu tabiiyet antlaşması karşılığında İngiltere’nden senelik para alıyor olması da ihtimal dâhilindedir.

Bu antlaşmalar ile artık Körfez’deki idareciler, yönettikleri bölgelerin resmen bir İngiliz toprağı olmalarını kabul etmiş oluyorlardı. Bu yeni durum bizlere, İngiltere’nin; bölgede kurduğu nüfuz ile yerel idareleri, zaten buradaki bağları zayıf olan Osmanlı’dan tamamen kopararak kendi tahakkümü altına almayı en başından beri amaç edindiğini gösteriyor. Ticari antlaşmaları da hem kendi ekonomik ideallerini gerçekleştirmek için bir amaç hem de bu siyasi amaçları gerçekleştirmek için birer araç olarak kullanmıştı. Bu siyasi amaçlar da yine ekonomik amaçlara hizmet edecekti. İngiltere’nin Basra Körfezi üzerindeki amacına nihai olarak ise I. Dünya Savaşı sonrasında ulaştığını söyleyebiliriz. İngiltere, günümüzde dahi Körfez ülkeleriyle olan bağlarını güçlü tutmaktadır ve tüm bu anlattığımız süreçte gösterdiği çabaların meyvelerini toplamaya devam etmektedir.

3.4 İngiltere’nin Basra Körfezi’nde Yürüttüğü Faaliyetlerin İnci Avcılığı ve Ticaretine Etkisi

Doğası itibariyle inci avından her yıl aynı verimin alınması mümkün değildi. Buna bir de denize taşınan kabileler arası çatışmalar eklendiğinde, paydaşların zararlarını artıran dalgalanmalar görülebiliyordu. Örneğin; inci avının verimli şekilde yapılabilirdiği 1820’li yılların ortalarında, Bahreyn’in inci ihracatı 3 milyon 200 bin rupi civarlarındaydı. Ama 1830’lu yıllar boyunca ihracatın değeri, 80 bin ile 600 bin rupi arasında değişen seviyelerde seyretnmişti. Bu düşüşün sebebinin tamamen kabileler arası anlaşmazlıklar olduğu göz önüne alındığında, bu anlaşmazlıkların inci endüstrisine verdiği zarar daha net şekilde anlaşılabilir. 1836-1838 yılları arasında çatışmalar sebebiyle birçok insan adadan göç etmişti. Barınmakta dahi sorun yaşayan insanların inci avı ve ticaretiyle etkili şekilde

³⁰⁹ Guillemette Crouzet, “The British Empire in India, the Gulf Pearl and the Making of the Middle East”, s.870.

³¹⁰ British Library: India Office Records and Private Papers, Vol 204 1855/56 Slave Trade; Bahrain, Arabian Coast and Muscat; Accounts and General, IOR/R/15/1/149 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x00007a, (erişim: 13/02/2022).

ilgilenmeleri pek mümkün değildi. 1840-1843 yılları arasında Basra Körfezi'nde kabileler arasında vuku bulan çatışmalar da, inci ticaretinin değerini yarıya düşürmüştü ve sorunlar 1840'lı yılların sonuna kadar devam etmişti. 1856 yılında kalıcı barış sağlanmış olmasına rağmen Bahreyn, 1820'lerde yakaladığı zirveye uzun süre ulaşamadı.³¹¹ Bahreyn, inci ihracatının 1820'lerdeki seviyesine tekrar gelmesi için 1888-1889 yıllarına kadar beklemek zorunda kalacaktı.³¹² Bu örneklerle, düşmanlıkların endüstriye verdiği zararın bir inci sezonu ile sınırlı kalmadığını net şekilde anlayabiliriz. Bu da çatışmaları inci endüstrisinden uzakta tutmanın ne kadar hayati bir önemde olduğunu açık bir kanıttır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde sıkça değindiğimiz üzere İngiltere, 1820 yılından itibaren yaptığı anlaşmalara dayanarak yaptığı düzenlemeler sonucunda kademeli olarak inci avcılığı ve ticaretinde istikrarı sağlamıştı. Bu istikrarın göstergelerinden ilki, bir önceki başlıkta anlattığımız üzere, aradaki düşmanlıklara bağlı çatışmaların denizlere sıçramasının önüne neredeyse tamamen geçilmiş olmasıydı. Özetle inci avcılığı ve ticaretinde nihai huzur sağlanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kalıcı barışın yapılması, meyvelerini hemen vermese de yıllar içerisinde Basra Körfezi inci ticaretinin hacmi artmaya devam etti. 1865 yılında Arap sahillerinden ihraç edilen incinin değeri, 400 bin sterlin iken³¹³ bu sayı, 1873-1874 yılında 625 bin sterline yükselmişti.³¹⁴ Yani 8 yılda ihracat hacmi bir buçuk katına çıkmıştı. 1874 yılının rupi cinsinden ihracat verilerine bakarsak, sadece Umman sahillerinden ihraç edilen incinin 1 milyon 200 bin rupi olduğunu görmekteyiz. Aynı yıl Umman sahillerinden ihraç edilen inci dışındaki tüm malların değeri sadece 164.500 rupi idi.³¹⁵ Bu veriler de incinin Körfez için ne derece hayati bir unsur olduğunu bir başka göstergesidir. İncinin Basra Körfezi genel ticareti içerisinde kapladığı yeri belirten örnekler bu kadarla sınırlı değildir. 1898 yılında Bahreyn'den ihraç edilen tüm ürünler 496.305 sterlin değerinde iken, incinin bu ürünler içerisindeki değeri 299.563 sterlin idi.³¹⁶ Bu verilere göre inci, Bahreyn ihracatının

³¹¹ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.150-152.

³¹² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2252.

³¹³ British Library: India Office Records and Private Papers, Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78, IOR/V/23/32 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000358.0x00020c, s.62-63. (erişim: 13/02/2022).

³¹⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2252.

³¹⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, Persian Gulf - Turkish jurisdiction along the Arabian coast (Part I), IOR/L/PS/18/B19/1 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000788.0x0003da, s.6. (erişim: 13/02/2022).

³¹⁶ Foreign Office, *Diplomatic and Consular Reports Annual Series(1898-99)*, Reports for the Year 1898-99 on the Trade and Commerce of the Persian Gulf, s.24.

%60,3'ünü tek başına karşılıyordu. Aynı yıl verilerine göre Umman sahillerinden ihraç edilen ürünler içerisinde incinin payı, %88,7 idi.³¹⁷

İstikrar döneminde inci avının her yıl aynı verimle yapılamaması sebebiyle oluşan dalgalanmalara³¹⁸ rağmen, ticaret rakamları 19. yüzyılın ikinci yarısında genel olarak hep yukarı yönlü bir grafik çizmiştir.

TABLO 2.1 1873 yılından itibaren 19. yüzyılın sonuna dek, Umman sahilleri ve Bahreyn'den yapılan inci ihracatının rupi cinsinden verileri:³¹⁹

YIL	Umman sahilleri	Bahreyn
1873-74	1.180.000	2.100.000
1874-75	1.200.000	2.100.000
1875-76	1.490.000	2.800.000
1876-77	1.000.000	2.175.000
1877-78	2.124.200	1.850.000
1878-79	1.216.560	1.520.000
1879-80	1.400.000	1.811.000
1880-81	3.050.000	2.023.000
1881-82	2.665.000	1.586.000
1882-83	2.287.000	1.659.000
1883-84	2.822.000	1.877.500
1884-85	3.978.000	2.312.000
1885-86	2.600.000	1.744.000
1886-87	1.800.000	1.821.000
1887-88	2.600.000	2.493.500
1888-89	5.000.000	3.207.000
1889-90	4.000.000	3.331.000

³¹⁷ Foreign Office, *Diplomatic and Consular Reports Annual Series(1898-99)*, Reports for the Year 1898-99 on the Trade and Commerce of the Persian Gulf, s.29.

³¹⁸ Colonel S. B. Miles, *The Countries and Tribes of the Persian Gulf Vol. II*, s.417.

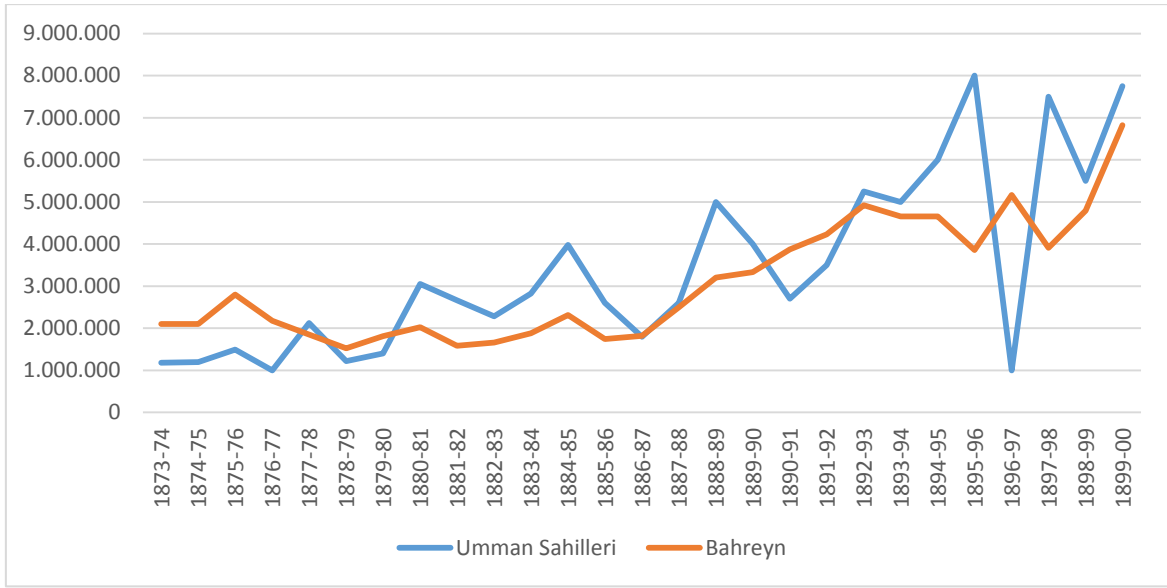
³¹⁹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia, Vol. V*, s.2252.

1890-91	2.700.000	3.876.000
1891-92	3.500.000	4.231.000
1892-93	5.250.000	4.925.000
1893-94	5.000.000	4.658.620
1894-95	6.000.000	4.658.620
1895-96	8.000.000	3.855.000
1896-97	1.000.000	5.167.000
1897-98	7.500.000	3.911.000
1898-99	5.500.000	4.793.000
1899-00	7.749.990	6.824.430

Tabloda verdiğimiz sayısal verilerden de net bir şekilde çıkarabileceğimiz sonuç; İngiltere'nin 1820 yılından itibaren Basra Körfezi'nde attığı adımların meyvelerini vermiş olmasıdır. Körfezin inci ihracatı 1852-1853 ile 1877-1878 arasında ikiye katlanmış,³²⁰ 19. yüzyılın son çeyreğinde ise kat be kat artmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da, Bahreyn'in 1873 yılında tüm Umman sahillerinden daha fazla inci ihraç etmiş olmasıdır. Zaman içerisinde Umman sahillerindeki limanlar gelişme göstermiş ve 19. yüzyılın sonunda bu bölgedeki tüm şehirlerin inci ihracat rakamları toplandığında Bahreyn'i geride bırakmış görünmektedirler. Ancak şehir bazında değerlendirildiğinde Körfez'in inci ihracat lideri, her zaman Bahreyn olmuştur.

TABLO 2.2 1873 yılından itibaren 19. yüzyılın sonuna dek, Umman sahilleri ve Bahreyn'den yapılan inci ihracatının grafik üzerinde gösterimi.

³²⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2239.

Bir önceki tabloda aktardığımız verilerin grafik üzerinde gösterimi; Umman Sahilleri ve Bahreyn'den yapılan inci ihracatının, 19. yüzyılın son çeyreğinde kazandığı ivmenin daha açık şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Bununla birlikte yine bu grafikten hareketle; daha evvel bahsettiğimiz, inci avcılığından alınan verimin yıldan yıla gösterdiği dalgalanmaları açıkça görebiliriz.

İnci endüstrisinin 19. yüzyıl boyunca geçirdiği gelişimi anlayabilmemiz için ihracat rakamları dışında referans alabileceğimiz başka veriler de vardır. 1829 yılında tüm Körfez'de inci avcılığında istihdam edilen işçilerin sayısı 40 bin iken³²¹, 1907 yılında sadece Arap sahillerinde inci avcılığı ile uğraşanların sayısı 65.212 idi.³²² Bunların 22.045'i Umman sahillerinde, 12.890'ı Katar'da, 17.633'ü Bahreyn'de, 3.444'ü Hasa'da ve 9.200'ü de Kuveyt'te çalışmaktaydı.³²³ Bu veriler de gösteriyor ki 19. yüzyılda gösterdiği gelişim sebebiyle inci endüstrisi, aynı inci yatakları ile daha fazla işçiye istihdam alanı olmuştu. Bu da endüstrinin ekonomik hacminin arttığının göstergelerinden biridir.

³²¹ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.145.

³²² J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2260.

³²³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2256-2260.

3.5 İnci Ticareti Üzerindeki Küresel Nüfuz Mücadeleleri

İnci ticareti; birçok kez dile getirdiğimiz üzere, 19. yüzyılda geçirdiği gelişim ve kazandığı istikrarla beraber, paydaşları için oldukça kazançlı bir ekonomik faaliyet haline gelmişti. Bu derece kazançlı bir ekonomik faaliyetin, uluslararası alanda dikkat çekmemesi ve bu faaliyetten elde edilen kazancı paylaşmak isteyenlerin olmaması pek mümkün değildi. Bu nedenle hem inci ticaretinde doğrudan hak sahibi olan yerel idarecilere hem onların hâmililiğini üstlenmiş olan İngiltere'ye ve hem de Körfez'in bir bölümünde hâlâ etkin durumda olan Osmanlı Devleti'ne; inci avcılığı ve ticaretinin işletme haklarını elde etmek isteyen kişiler veya şirketler tarafından birçok başvuru yapılmıştır. Aslında, bir sonraki başlıkta detaylı şekilde değineceğimiz üzere Osmanlı Devleti, Basra Körfezi inci endüstrisinde pek de söz sahibi değildi. Yaptığı antlaşmalar ile Körfez'de üstlendiği rolden güç alan İngiltere, Basra Körfezi'ndeki en etkili güçtü. Bu yüzden burada ifa edilen inci avcılığı ve ticaretiyle ilgili atılacak adımların gerçekleşebilmesi için mutlak surette İngiltere'nin onayı gerekiyordu. Kısacası Körfez'de verilecek bir inci imtiyazı için belirleyici olan nokta, İngiltere'nin bu konuya olan yaklaşımıydı.

Kayıtlarda imtiyaz meselesine ilk olarak 1857 yılında Messrs J. ve W. Watson adlı iki girişimcinin Basra Körfezi'nde inci avcılığı imtiyazı için İngilizlere başvurması hadisesiyle rastlıyoruz. Basra Körfezi'ndeki İngiliz siyasi memuru Yüzbaşı Felix Jones, konuyla ilgili değerlendirmesinde, böyle bir girişimin bölgede karışıklığa sebep olabileceğini belirtiyordu. Birleşik Krallık hükümeti de başvuruyu reddederek Yüzbaşı Jones'un görüşlerini benimsediğini göstermişti. Çok geçmeden, 1862 yılında Bombay Sendikası tarafından kiralanan ve resmi izin almadan av yapan bir tekne, sadece 23 inci topladıktan sonra İngilizlerin müdahalesiyle Bombay'a geri gönderildi. Daha sonra bu teknenin Türk uyruklu olduğu anlaşılrsa da bu durum, İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında bir soruna neden olmadı.³²⁴ İngiltere, ilk imtiyaz girişiminden itibaren konuyla ilgili, girişimcilerin aleyhinde bir tutum takınmıştı ve bu tutumunu hiçbir zaman değiştirmedii. İngiltere, Basra Körfezi'nde birçok açıdan kendi çıkarlarına uygun bir hâkimiyet alanı oluşturmuştu. Bunu da inci avcılığı ve ticaretini; yerel unsurların ve idarecilerin birlikte çalışmasını sağladığı bu sistem üzerinden başarmıştı. Bu istikrarlı sistem sayesinde her geçen yıl, Körfez'deki gücünü ve kontrolünü artırıyordu. Bu nedenle, bahsettiğimiz sistemin zarar görebileceği ihtimalini göze alacak bir imtiyaz girişimine onay vermesi

³²⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2244.

mümkün değildi. Avrupalı girişimcilerin teknolojik aletleriyle birlikte bölgeye girişleri; yüzyıllardır oturmuş ve son yüzyılda gerçek anlamda istikrar kazanmış olan bu sistemin tepetaklak olmasına, dolayısıyla da İngiltere'nin buradaki nüfuzunun zarar görmesine neden olurdu. İngiltere, Avrupalıların Körfez'e girişinin, önü alınamayacak bir istilaya neden olacağı düşüncesi idi.³²⁵ Onlara göre “*spekülatör Avrupalılarla*” baş etmek, Körfez Araplarını kontrol altında tutmaktan çok daha zor olurdu.³²⁶ Ayrıca Amerikalı ve Rusların da bu bölgeden uzak tutulması gerekmektedir.³²⁷

Yaşanan iki imtiyaz girişimi de, bu konuya karşı önlem almak için İngilizlerin çare aramak zorunda kalmasına sebep olmuştu. Özellikle ikinci olay, Körfez'deki yetkilileri endişeye sevk etmişti. Bu durum üzerine Hindistan Hükümeti, bu tarz girişimlerin önünün nasıl alınacağına dair Körfez'deki siyasi yetkililer ile temasa geçti. Bu temas neticesinde Basra Körfezi'ni “*mare clausum*”, yani “*kapalı deniz*” olarak ilan etme fikri öne çıktı. Bu sayede İngiltere, bölgedeki askeri varlığından aldığı güç ile Basra Körfezi'ni tüm yabancı unsurların kullanımına kapatacaktı. Ancak Buşir Valisi Albay Pelly'nin; Basra Körfezi'ni tamamen kapatmanın, inci endüstrisine müdahil olmak için henüz somut bir adım atmamış olan Avrupalı devletleri ve özellikle de Amerika'yı rahatsız edebileceğini ve bunun da bir çatışma durumuna sebep olabileceği fikrini belirtmesi üzerine, planın uygulanmasından vazgeçildi. Bunun yerine daha ihtiyatlı bir tutum takınılacaktı. Hindistan Hükümeti ve Körfez'de onlara bağlı olan İngiliz yetkililer; konuyla ilgili resmi bir adım atmaktan vazgeçerek, olası girişimlerin sahadaki İngiliz varlığıyla ve diplomatik yollarla çözülmesi konusunda anlaştılar.³²⁸ 1869 yılında inci avlamak için John Todd adında bir İngiliz'in bulunduğu girişime karşı İngilizlerin verdiği tepki, alınan karardan sonra İngilizlerin benimsediği hareket tarzı hakkında bilgiler vermektedir. Midhat Paşa'nın valiliği sırasında Irak'taki vapur işletmesinde kaptanlık yapan John Todd, bahse konu olan yılda Bahreyn şeyhiyle, “*incilerin kazancını yarı yarıya paylaşmak*” üzere anlaştı ve hava pompası, dalgıç kıyafeti gibi modern teçhizatlarla birlikte, beraberindeki dalgıçla avlanmak üzere denize açıldı. Henüz ava başlamamışken Albay Pelly'den, “*kendisine ait sulara dalış*

³²⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, File 2764/1904 Pt 1 'Baghdad Railway: general negotiations 1904-07, IOR/L/PS/10/56 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000365.0x00038d, s.224. (erişim: 13/02/2022).

³²⁶ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2245.

³²⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, Letter from Lewis Pelly, Mount Aboo [Äbu] to the Head Clerk, Deputy Commissioners' Office, Ajmeer [Ajmer], Mss Eur F126/69 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100023876554.0x000002, (erişim: 13/02/2022).

³²⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2245.

yapamayacağına” dair tehditkâr bir telgraf aldı. Bunun üzerine hayatından endişe eden dalgıç işi bıraktı ve Todd’un planı yarım kaldı.³²⁹ Burada açık bir şekilde görülebilir ki, İngiltere sorunları hukuki önlem alacak kadar büyümeden evvel, sahadaki gücüyle çözmeyi tercih ediyordu. Bu arada kimi kaynaklar, John Todd’un bu girişiminin bir Türk planı olduğunu iddia etmektedirler.³³⁰

İngiltere şeyhlerden de, “kendileri için de oldukça zararlı olduğunu” belirttiği bu imtiyaz isteklerinin reddedilmesini istemişti.³³¹ Bununla birlikte “Körfez’in herhangi bir bölümünün tüm herkesin ortak malı olduğunu ve böyle bir kararın bir şeyh tarafından tek başına alınamayacağı” savunulmuştur.³³² Akabinde gelen başvurulara karşısında hem İngilizler hem de şeyhler, böyle bir imtiyazı vermeye yetkili olmadıkları argümanını kullanmışlar ve bu yolla tüm istekleri reddetmişlerdir. 1873 yılında Messrs. Smith and Company adlı Londra merkezli bir İngiliz şirketi, Hindistan donanmasında görevli bir subay olan W. Grant aracılığıyla inci avcılığı ve ticareti konusunda bir imtiyaz başvurusunda bulundu. Buşir’deki İngiliz Siyasi Memuru Albay Ross, bu imtiyazı vermeye yetkili olmadığı gerekçesiyle başvuruyu reddetti. Ayrıca Körfez’in tüm Arapların ortak mülkü olduğunu, bu nedenle de herhangi bir şeyhin de bu imtiyazı verme hakkı olmadığını Grant’e söylemişti. Bunun üzerine Grant, şeyh ile irtibat kurmak için Bahreyn’e gitti ancak şeyh onunla görüşmedi. Ayrıca Grant’e, “Arap kıyılarının geri kalanını ziyaret etmenin kendisi için hayırlı olmayacağına” dair üstü kapalı bir tehditte bulunulmasından sonra bu girişim adına yeni bir adım atılmadı.³³³ Bu bilgiden anlayabileceğimiz üzere, imtiyazlar konusunda İngilizlerin şeyhlere yaptığı baskılar etkili oluyordu ve daha da önemlisi; hem İngilizler hem de şeyhler, mevcut girişimleri hukuki sorunlara sebep olacak evreye geçilmeden önce engellemeyi başarıyorlardı. 1889 yılında İngilizlere, inci avcılığı imtiyazı için başvuran ve mevcut avcılık uygulamalarını “korkunç, aşağılayıcı bir esaret sistemi ve kölelik” olarak nitelendiren E.W.Streeter de, yine aynı gerekçeyle İngilizlerden olumsuz yanıt aldı. Albay Ross’a göre; Araplar böyle bir planı desteklemezdi ve desteklemeleri halinde İngiliz hükümetinin atacağı adımları kestirmek çok zor olurdu. Bu ifadeler hem Arapların hem de İngilizlerin, imtiyaz isteklerinin karşısında olduklarını ve Arapların ikna

³²⁹ Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette - 7 Ekim 1885, Çarşamba, Sunderland, s.2.

³³⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2245.

³³¹ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/20/C250 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000884.0x0001d4, s.61. (erişim: 13/02/2022).

³³² Julian Walker, “Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, s.39.

³³³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2245-46.

olmaları halinde dahi İngilizlerin buna izin vermeyeceklerinin bir göstergesidir. Ayrıca Ross; derin denizlerde teknolojik alet ve ekipmanlarla yapılan avcılığın, sığ sulardaki avcılığı olumsuz etkileyebileceğini ve daha önemlisi, bölgedeki dengelerle oynanmasının Türklerin ve İranlıların Körfez'deki hükümlerlik iddialarını canlandırabileceğini söylemiştir.³³⁴ Bu söylemden hareketle açıkça görmemiz gereken durum şudur ki: İngiltere, Basra Körfezi'nin idaresini kontrol altına almıştı ve bunu büyük oranda; bölgedeki inci avcılığı ve ticaretini geliştirme konusunda şeyhlerle yaptığı işbirliğine borçluydu. Osmanlı ve İran'ın da Körfez'de etkin bir varlığından söz etmek mümkün değildi ve İngiltere'nin de Basra Körfezi'nde nerdeyse istediği her şeye sahipken statükoyu değiştirmeye niyetli olmaması gayet anlaşılır bir durumdu. Evvelki kısımlarda anlattığımız, İngilizlerin Arap şeyhlikleri ile yaptığı tabiiyet antlaşmalarına bu konu ekseninde bakılması gerekmektedir. İngiltere, kendisinin bilgisi dışında bir şeyhliği bir başka devletle herhangi bir siyasi veya ticari ilişki kurmamasını, Körfez'de yerleştirmiş olduğu statükonun değişmesine neden olacak inci imtiyazlarının verilmesini de engellemek için istemiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden şeyhliklerin hepsiyle, onların diğer devletlerle veya şahıslarla ilişki kurmasını kısıtlayan, engelleyen veya kendi iznine tâbi kılan antlaşmalar yapmıştı.

Resmi bir imtiyaz başvurusu olmaksızın Basra Körfezi'ne 1901 yılı baharında bir ziyarette bulunan *Selika* isimli Belçika bandıralı buharlı yat, inci avcılığı ve ticaretine Avrupalıların ilgisinin ilginç bir örneğini teşkil etti. Son olarak aynı yılın Mart ayında Maskat'ta görülen yata, şehirden ayrılışından itibaren 1 ay boyunca, 11 Nisan'da Bahreyn'deki ortaya çıkışına dek hiçbir şekilde rastlanılmadı. Daha sonra bu teknede çalışanlar, vakitlerinin çoğunu inci avında çalışarak geçirdiklerini itiraf ettiler. Avrupa'ya döndüklerinde de bir miktar inciye elden çıkardıkları belirlendi.³³⁵

20. yüzyılın başında da hem İngiltere'ye hem de yerel idarecilere ulaşan imtiyaz istekleri aynı gerekçelerle reddedildi. Ancak artan talepler ve konuyla ilgili hukuki boşlukların olması, İngiltere'nin bu konudaki çalışmalarını yoğunlaştırmasına neden oldu. Uluslararası hukuka göre bir kara parçasına 3 milden uzak mesafede bulunan sular, herkese açık statüdeydi. Bazı inci yatakları 3 millik sınırın içinde iken, bazıları da bu sınırın dışındaydı ve aslında herhangi bir girişimcinin bu sulara avlanmasının önünde hukuki bir

³³⁴ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2246.

³³⁵ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2247.

engel bulunmuyordu.³³⁶ İngiltere yine de bu konuda hukuki bir sorunla karşılaşılması durumunda nasıl hareket edilebileceği konusunu detaylı olarak araştırmıştır. Hukuki olarak Körfez’de, yerli aşiretlere tâbi olan unsurlar dışındakilerin avlanmasının önüne geçilebileceği ve buradaki uygulamaların “*Lahey kararları*”na uygun hale getirilebileceği görüşüne ulaşmışlardı fakat genel olarak konunun hukuki boyutta bir soruna dönüşmesini engelleyecek şekilde hareket etmeye devam etmenin daha yararlı olacağı görüşünü benimsediler.³³⁷

Basra Körfezi’nde resmen de olsa Osmanlı Devleti’nin hakları bulunmaktaydı. Bu nedenle kimi girişimciler, imtiyaz başvurularını Osmanlı Devleti’ne iletiyorlardı. Örneğin, Mısır Çarşısı esnafından olan Hacı Evliya Arif ve Hacı Şerif adlı iki kişi; Katif, Katar ve Kuveyt Sahillerinin inci avcılığı imtiyazını 45 sene müddetle almak için 1308 yılında resmi başvuruda bulunmuşlardı. Ancak bu başvuru, “*geçimini bu işten sağlayan bölge ahalisini zor durumda bırakacağı*” gerekçesiyle reddedilmiştir.³³⁸ Bunun yanında Sami Paşazade Abdülhalim Bey isimli bir şahıs da yine Basra Körfezi’nin batı sahillerinde inci çıkarma imtiyazı alabilmek için Bâbiâli’ye başvurmuş³³⁹ ise de Osmanlı arşivinde, bu imtiyazın verildiğine dair bir belge bulunamamıştır. Osmanlı tarafına ulaşan diğer başvuru da Alexander Pançiri isimli bir yabancından gelmiştir. Pançiri başvurusunda, aldığı imtiyazın karşılığı olarak, kazancının %10’unu devlete ödemeyi teklif etmişti. Ayrıca bu oranın karşılığı olan değer 11 bin liradan az olursa, imtiyaz sahibi 11 bin lira ödemeyi taahhüt ediyordu. Osmanlı’dan da bölgeden gelebilecek tehlikelere karşı iki koruma vapuru talep ediyordu. Bununla birlikte Pançiri, avcılık faaliyetlerinde çalıştıracağı kişileri bölgedeki Osmanlı tebaasından seçeceğini de garanti etmişti. Yalnız şirket, temin edeceği alet-edevat ve ihraç edeceği inciler için ekstra bir vergi ödemeyecekti.³⁴⁰ Aslında bu, daha önce inci ticaretinden hiçbir şekilde kazanç sağlayamamış bir devlet için makul bir antlaşma sayılabilirdi. Ancak Osmanlı Devleti için böyle bir imtiyaz vermek kolay değildi. Öncelikle otoritesinin eskisi kadar güçlü olmadığı bir bölgede, yerli halk adına kayda değer tek ekonomik organizasyon olan inci avcılığı için böyle bir antlaşma yapması, önemli

³³⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, File A/5 Pearl Fisheries of Persian Gulf, IOR/R/15/2/3 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002e2, s.6. (erişim: 13/02/2022).

³³⁷ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2249.

³³⁸ BOA, Bâbiâli Evrak Odası (BEO), nr:132/9839/1/2 – 1 Ocak 1893.

³³⁹ BOA, Yıldız Esas Evrâkı (Y.EE), nr: 140/4/4 – 27 Mart 1891.

³⁴⁰ BOA, Şûrâ-yı Devlet Belgeleri (ŞD), nr:1193/3/2- 13 Eylül 1891.

karışıklıklara neden olabilirdi ki Bâbîâli de bu durumun farkındaydı.³⁴¹ Bunun yanında İngilizler, Osmanlı'ya iletilen başvuruları da takip ediyor³⁴² ve böyle bir şeye izin vermeyeceklerini önemle vurguluyorlardı.³⁴³ Osmanlı'nın; otoritesini korumakta oldukça zorlandığı hatta birçok şehirde kaybettiği bu bölgede, askeri olarak da oldukça etkin olan İngiltere'yi karşısına alması mümkün görünmüyordu. Bu nedenledir ki Alexander Pançiri'nin yaptığı başvuru da reddedilmişti.³⁴⁴ Osmanlı Devleti'ne ulaştırılan diğer başvurular için de Bâbîâli'nin takındığı tutumu değişmemiştir.

İran'ın da Basra Körfezi'ne sınırı bulunması dolayısıyla Körfez üzerinde hakları bulunuyordu. Bu sebeple inci avcılığı imtiyazı almak isteyen Avrupalılar zaman zaman İran'a da başvuruyordu.³⁴⁵ Hem Osmanlı Devleti hem de İngiltere, bu durum ile yakından ilgileniyor ve böyle bir adımın atılmasına karşı olduklarını belirtiyorlardı.³⁴⁶ Nitekim İran cephesinde de sahaya yansıyan somut bir gelişme olmamıştır.

İnci avcılığı ve ticaretinin oluşturduğu uluslararası rekabet ile ilgili değinilmesi gereken bir başka konu; 1871 yılında siyasi birliğini tamamlayarak hızlı bir gelişim sürecine giren ve İngiltere'nin dünyada kurduğu sömürge imparatorluğundan rahatsız olan Almanya'nın, birçok bölgede olduğu gibi Basra Körfezi özelinde de İngiltere ile rekabete girme arzusunda olmasıdır. 23 Aralık 1899'da imzalanan ön imtiyaz antlaşması ile Berlin-Bağdat-Basra Demiryolu Projesi'nin yapım haklarının Osmanlı tarafından Almanlara verilmesi,³⁴⁷ Almanya'nın Basra Körfezi'ne ulaşmak istemesinin net bir göstergesi ve bu yolda attığı en somut adımıydı. Anakaradan Hindistan'a uzanan ticaret ve güvenlik koridoru bu hamleyle tehdit edilen İngiltere, bu durumdan oldukça rahatsız olmuşken;³⁴⁸ 20 Aralık 1900 tarihinde İngiliz basınına yansıyan bir habere göre Alman bir şirket, Basra Körfezi'ndeki inci avcılığı ve ticareti haklarını almak için Osmanlı Devleti ile görüşüyordu. Bu durum Berlin tarafından yalanlanmıştır.³⁴⁹ Osmanlı tarafından Almanlara

³⁴¹ BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları(MV), nr:70/15/1/2 – 9 Haziran 1892.

³⁴² BOA, BEO, nr:1500/112445/2 - 3 Haziran 1900.

³⁴³ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2246.

³⁴⁴ BOA, BEO, nr:132/9839/2 – 26 Aralık 1892.

³⁴⁵ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/18/B166 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000833.0x0001b7, s.74. (erişim: 13/02/2022).

³⁴⁶ BOA, BEO, nr:1231/9229/1/1 – 22 Kasım 1898.

³⁴⁷ BOA, BEO, nr:1500/112445/2 – 3 Haziran 1900.

³⁴⁸ Kemal Beydilli, "Bağdat Demiryolu", *TDVİA*, c.4, Ankara, 1991, s.442-444.

³⁴⁹ Archibald Dunn, Zekeriya Kurşun(çev.), "Basra Körfezi'ndeki İngiliz Çıkarları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 2000, s.334-335.

³⁴⁹ Yorkshire Post and Leeds Intelligencer - 20 Aralık 1900 Perşembe, s.5.

verilen resmi bir imtiyaz olmasa da Almanların bu konuda girişimlerde bulunduğu açıktır ve bir yıl sonra yine bir İngiliz gazetesinde, bir Alman sendikasının Kızıldeniz’de ve Basra Körfezi’nde inci avcılığı imtiyazını elde etmek istediği ile ilgili bir haber daha yayımlanmıştır.³⁵⁰ Fakat bu girişimle ilgili iki devlet tarafından da resmi bir adım atılmamıştır.

Bu başlık altında anlattığımız bilgileri ve bu bilgilerden ulaştığımız sonuçları toparlayacak olursak; 19. yüzyıl içerisinde önemli bir atılım yapan ve paydaşları için eskisinden çok daha kazançlı bir ekonomik faaliyet haline gelen inci avcılığı ve ticareti, başta Avrupalılar olmak üzere birçok girişimcinin dikkatini çekmiş ve girişimciler bu karlı endüstrinin ortağı olmak istemişlerdir. Ancak on yıllardır Basra Körfezi’ni hâkimiyeti altına almak için çalışma yürüten ve bu çalışmanın hem ekonomik hem de siyasi karşılığını kademeli olarak alan İngiltere, bölgede kurduğu statükonun bozulmasına razı olmamıştır. Bu nedenle gelen imtiyaz isteklerini hem kendisi kabul etmedi hem de yerel idarecilerin kabul etmesini engelledi. Bunlara ek olarak belirttiğimiz üzere; Osmanlı Devleti’nin ve İran’ın da imtiyazlar yoluyla inci ticaretine olası bir müdahalesini engellemek için çaba sarf etti. İngiltere’nin bu tavrının, I. Dünya Savaşı arifesine kadar devam ettiği bilinmektedir.³⁵¹ Sonuç olarak İngiltere, bu politikasında başarılı oldu ve bölgede edindiği rolün I. Dünya Savaşı sonrasındaki evrimine dek, inci avcılığı ve ticaretini kendi kontrolünde bulundurmaya ve bu organizasyonu kendi çıkarları için yönlendirmeye devam etti.

3.6 İnci Ticareti Bağlamında Osmanlı Devleti’nin Basra Körfezi’ndeki Hâkimiyeti Üzerine Bir Değerlendirme

Basra Körfezi’ndeki Osmanlı hâkimiyeti, Kanuni döneminde yapılan Irakeyn Seferi’nin(1533-1535) ardından Basralıların, 1538 yılında Kanuni adına hutbe okutup, para bastırmaları ile başlamış olsa da;³⁵² Basra’nın Osmanlı Devleti tarafından tam anlamıyla kontrol altına alınması, 26 Aralık 1545 tarihinde Ayas Paşa komutasındaki kuvvetlerin

³⁵⁰ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2247.

³⁵¹ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/R/15/1/739 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002ca, s.65. (erişim: 13/02/2022).

³⁵² Salih Özbaran, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, s.148.

şehre girişiyle gerçekleşmiştir.³⁵³ Osmanlılar bununla yetinmeyip, 1550 yılında Körfez'in batısındaki Lahsa ve Katif'i de kontrol altına alarak hâkimiyet sahalarını genişletmişlerdir.³⁵⁴ Bu sırada Portekizliler, daha evvel de değindiğimiz gibi Basra Körfezi'nde etkin durumdalar ve özellikle Hürmüz Adası'nı üs noktası olarak kullanıyorlardı. Osmanlıların bölgeye girişiyle beraber iki devlet arasında, Hint Okyanusu'na kadar taşacak olan bir güç mücadelesinin fitili ateşlendi. Fakat Hint Okyanusu'na düzenlediği seferlerden istediği sonuçlarla dönemeyen Osmanlı Devleti, Basra Körfezi'ni bir anlamda güney doğudaki doğal sınırı olarak kabul etmiştir. Bu nedenle de Hint Okyanusu'na yayılmaktan çok, Basra Körfezi'ndeki etkinliğini artırmaya önem vermiştir. Osmanlı'nın 1683-1699 arasında Avrupalı devletlerle arasında geçen ve Karlofça gibi oldukça ağır şartlara sahip bir antlaşma ile biten savaş süreci, ülke genelinde sosyal ve ekonomik bir çöküntüye sebep oldu. Birçok bölgede devlet otoritesi azaldı. Bu durum Körfez coğrafyasına da yansdı ve Basra çevresinde de huzursuzluklar ortaya çıktı. Bahsi geçen dönemden itibaren burada da merkezi otoritenin etkisi günden güne azaldı. Osmanlı Devleti 18. yüzyıl boyunca bölgede asayiş ve otoriteyi sağlamaya çalıştıysa da, bu amaçla alınan tedbirler, Arap şeyhliklerinin merkezden koparak güç kazanmalarını engellemeye yetmedi.³⁵⁵ Bu minvalde değerlendirdiğimizde; 19. yüzyılın da, merkezi otoritenin Körfez'de yeniden tesis edilmeye çalışılmasıyla geçtiğini söyleyebiliriz. Özellikle Midhat Paşa, Bağdat valiliği sırasında(1869-72) Basra Körfezi'nde Osmanlı hâkimiyetini güçlendirmek için yoğun çaba sarf etmiştir.³⁵⁶ Ancak tüm çabalara rağmen Körfez coğrafyasının Osmanlı ile olan bağlarının her geçen gün daha da zayıflamasına ve nihayetinde I. Dünya Savaşı'yla birlikte tamamen kopmasına engel olunamamıştır.

19. yüzyılda Osmanlı'nın Basra Körfezi'ndeki askeri ve idari otoritesi, bahsettiğimiz gibi oldukça zayıflamıştı ve bu durum ekonomik faaliyetlerde de kaçınılmaz olarak kendisini hissettiriyordu. Tabiidir ki aynı durum inci avcılığı ve ticareti için de geçerliydi. Daha evvel de detaylı olarak değindiğimiz gibi; Basra Körfezi inci avcılığı ve ticareti, buradaki İran egemenliğinin 17. yüzyıl sonundaki bitişinden itibaren yerel otoriteler tarafından kontrol edilmeye başlanmıştı ve 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde bu

³⁵³ Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 12, 2018, s.15-20.

³⁵⁴ Salih Özbaran, *Yemen'den Basra'ya Sınırdaki Osmanlı*, s. 151.

³⁵⁵ Oktay Kızılkaya, "XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi'nde Uluslararası Hakimiyet Mücadelesi", s.295-296.

³⁵⁶ Gökhan Çetinkaya ve Ş. Tufan Buzpınar, "Midhat Paşa", *TDVİA*, c.30, Ankara, 2005, s.8.

denkleme İngiltere de dâhil olmuştu. Osmanlı Devleti'nin bu yüzyıl boyunca inci endüstrisine herhangi bir dahlinin veya etkisinin olmadığını görüyoruz. Ancak merkezi olarak olmasa da 19. yüzyılda iki kez Osmanlı'ya bağlı eyaletler tarafında inci endüstrisini kontrol edebilmek adına atılan adımlar olmuştur. Bunlardan ilki, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından yapılmıştır. Necid'de devlet otoritesini ve asayişini tehdit eden Vehhabi gruplar üzerine 1818 yılında sefere çıkan İbrahim Paşa, incinin bölgeye getirdiği zenginlikten yararlanabilmek için, Bahreyn'i de kontrol altına almayı istiyordu. Bu konuda Maskat Şeyhi Seyyid Said ile de antlaşmasına rağmen³⁵⁷ kaynaklarda İbrahim Paşa tarafından, aklındaki fikri gerçekleştirmek için atılmış herhangi bir somut adıma rastlanılmamıştır. Aslında bahsi geçen tarihte Mısır Eyaleti'nin Osmanlı Devleti'ne olan bağlılığı da tartışma konusu olacağı için, inci endüstrisini kontrol edebilmek için merkeze gerçek anlamda bağlı bir eyalet tarafından yapılan ilk girişimi, 1872 yılında Midhat Paşa'nın gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. İmtiyazlar bölümünde de bahsettiğimiz gibi Midhat Paşa idaresindeki Bağdat'ta işletilen vapurlarda kaptanlık yapan John Todd tarafından, Paşa ile doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen³⁵⁸ bir imtiyaz girişiminde bulunulsa da İngiltere'nin engellemeleriyle bu plan yürürlüğe girememiştir.

Osmanlı Devleti'nin inci ticaretine olan kayıtsızlığının 19. yüzyılın son çeyreğine kadar devam ettiğini ve bu zamana kadar devletin kasasına inci ticaretinden bir kuruluş dahi vergi girmediğini görüyoruz.³⁵⁹ Katar ve Katif dışında kalan yerlerde devlet otoritesi tamamiyle tesis edilememiş olduğu gibi,³⁶⁰ devletin bu bölgelerdeki inci ticareti özelinde hiçbir varlık gösteremediğini, İngiltere'nin de bu tarihe kadar diğer şeyhliklerle yaptığı ve çalışmamızda önemle üzerinde durduğumuz antlaşmaları düşündüğümüzde, Körfez'deki birçok bölgenin fiilen Osmanlı toprağı olmaktan çıkmış olduğunu açık bir şekilde görebiliriz. 20. yüzyılın başlarında Katif'ten senelik yüz bin liralık inci ihraç ediliyordu ve ticari faaliyetlerden vergi alınabilmesi için gerekli olan rüsumat idaresi burada hala kurulmamış olduğu için Osmanlı Devleti, mevzubahis ihracattan herhangi bir kazanç sağlayamıyordu. Hatta 1907 yılında, Osmanlı merkezi idaresinin mevcut yöneticileri inci ticaretinden vergi alınmadığını, Körfez'deki yetkililer ile yaptıkları bir yazışma neticesinde öğrenmişlerdi. Bu yazışmalarda; vergilerin toplanılabilmesi için devletin burada özellikle

³⁵⁷ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.156.

³⁵⁸ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, s.2245.

³⁵⁹ BOA, Y.EE, nr:140/4/2 – 27 Mart 1891.

³⁶⁰ BOA, ŞD, nr:1193/3/4 – 14 Ocak 1891.

denizdeki askeri gücünü artırması ve Körfez’de devlet otoritesinin tamamen tesis edilmesi gerektiği, bölgedeki yetkililer tarafından merkeze iletilmiş olsa da devlet, bu ihtiyacı karşılayacak donanma gücünden yoksundu.³⁶¹ Bâbîâli, yine burada görev yapan idareciler tarafından, bölgedeki korsanlığa çare olması adına kendilerinden talep edilen koruma gemilerini dahi gönderecek güce sahip değildi.³⁶²

Özetle Osmanlı Devleti’nin, İngiltere’nin 1820 yılından itibaren kademeli olarak varlık gösterdiği ve neredeyse tüm şeyhlikleri himâyesi altına aldığı Basra Körfezi ile olan bağları oldukça zayıflamış hatta bazı bölgelerde tamamen kopmuştu. Bölgede uzun süredir var olan otorite boşluğu, İngiltere tarafından oldukça erken bir dönemde fark edilmiş ve sabırlı bir politikanın neticesinde doldurulmuştu. 20. yüzyılın başında İngiltere artık; Körfez’de koruma gemilerini dolaştırıyor³⁶³ istediği bölgeye asker çıkarabiliyor,³⁶⁴ hatta gemilerini Şattü’l-Arap içlerine kadar sokabiliyordu.³⁶⁵ Toparlamak gerekirse; İngiltere donanmasına ait gemiler, Osmanlı Devleti’nin gemi dahi gönderemediği Basra Körfezi’nin her bölgesinde varlık gösteriyorlardı. İngiltere’nin yanında yerel idareciler de yine İngiltere’nin desteğiyle bu boşluktan yararlananlar arasındaydı. Artık bu durumda, Basra Körfezi’nde fiili bir Osmanlı egemenliğinden bahsetmek mümkün değildir. Burada kısmen şeyhlerin ve açık bir şekilde İngiltere’nin kontrolü mevcuttu. Böyle bakıldığında, Osmanlı’nın buradaki inci ticaretinden herhangi bir kazanç elde edememesi sürpriz değildir.

Osmanlı Devleti farkında değildi ancak bunların hepsi, üçüncü bölümden itibaren detaylı olarak anlattığımız üzere, 1820 yılında başlayan sürecin sonuçlarıydı. Aslında sadece yazışmalardaki yaklaşım tarzlarına bakıldığında dahi, İngiltere ve Osmanlı Devleti’nin Körfez’deki konumlarına dair önemli ipuçları görülebilir. Osmanlı Devleti’nin, kendisine yapılan imtiyaz başvurularına verdiği yanıtlarda; bölge dinamiklerini bozmayı ve İngiltere’nin tepkisini çekmeyi göze alamayacak bir noktada bulunduğunu görüyoruz. Buna karşın İngiltere, aynı konuyla ilgili resmi yazışmalarında bölgede lehine olacak şekilde oturttuğu düzeni savunarak ve bu düzenin bozulmasını istemediğini belirterek,

³⁶¹ BOA, DH.MKT, nr:1046/58/1/2 – 1 Şubat 1906.

BOA, DH.MKT, nr:1046/58/2/2 – 3 Nisan 1907.

³⁶² BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı(Y.MTV), nr:233/132/1/1 – 25 Ağustos 1902.

³⁶³ BOA, DH.MKT, nr:2074/42 – 30 Nisan 1896.

³⁶⁴ BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi(DH.ŞFR), nr:147/23 – 13 Aralık 1890.

³⁶⁵ Önder Kocatürk, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri(1913-1914)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* c.6, Ankara,2011, c.6, s.1456-1459.

gelen imtiyaz taleplerini reddetmişti veya bu taleplerin şeyhler tarafından reddedilmesini sağlamıştı. Ayrıca Midhat Paşa döneminde yapılan ve inci sezonuna isabet eden Necid Seferi'nde inci avcılarının zarar görmemesi için büründüğü korumacı tavır, “*Türkleri inci sahillerinden uzak tutmak*” için yaptığı yazışmalar ve endüstrinin paydaşlarına, onları Osmanlı'dan gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı koruyacağına dair sözler vermesi ve hatta oluşabilecek herhangi bir tehlikeye karşı askeri tedbirler alması;³⁶⁶ buna karşın Osmanlı yetkililerinin, kendi toprakları olarak gördüğü bir bölgede inci avcılarına zarar vermeyeceğine dair İngiltere'ye bilgi vermesi,³⁶⁷ zaten Osmanlı ve İngiltere'nin Körfez'deki durumlarını anlamamız için yeterlidir.

Tüm bunlara ek olarak İngiltere, bu süreç içerisinde bölgedeki aşiretlerin milli duygularını güçlendirmiş,³⁶⁸ birbirleriyle olan ayrılıkları derinleştirmiş; bu aşiretlerin refah seviyelerini ve silahlanma oranlarını artırmak³⁶⁹ suretiyle Osmanlı'dan tamamen kopmalarının zeminini hazırlamıştır. Bu sayede, içlerinde bulundukları zenginliğin tadını çıkarmaktan oldukça memnun olan Körfez şeyhlerinin zaman içerisinde İngiltere nüfuzu altında yaşam sürmeyi kabullenmelerini sağlamıştır. Bütün bunların hepsini, Körfez ile olan ilişkilerinin merkezine, bölgenin en önemli ekonomik faaliyeti olan inci avcılığı ve ticaretini koyarak yapmıştır.

3.7 İnci Endüstrisinin Patlama Yılları:1900-1914

19. yüzyılın ilk çeyreğinin sonundan itibaren kademeli olarak gelişim gösteren Basra Körfezi inci endüstrisi için 20. yüzyılın ilk çeyreği önemli bir kırılma noktası olmuştu. İhracat rakamlarındaki artış, dalgalanmalara rağmen bu dönemde de devam etmiştir ve 1912 yılında, önceden tahmin dahi edilemeyecek seviyelere ulaşarak endüstri tarihinin zirvesi yaşanmıştır. Bu tarihte Bahreyn'in inci ihracatı 30 milyon rupinin üzerine çıkmıştır. Bu sayı bizlere, dönemin kuruna göre 2 milyon pounddan fazla bir değer

³⁶⁶ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/5/268 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000319.0x000053, s.13-15. (erişim: 13/02/2022).

³⁶⁷ British Library: India Office Records and Private Papers, IOR/L/PS/18/B99 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_1000000000833.0x000122, s.14. (erişim: 13/02/2022).

³⁶⁸ British Library: India Office Records and Private Papers, Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906, IOR/R/15/1/735 in **Qatar Digital Library**, (Çevrimiçi) https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002c6, s.16. (erişim: 13/02/2022).

³⁶⁹ BOA, BEO, nr:776/58147/2 – 29 Haziran 1896.

incinin sadece Bahreyn'den ihraç edildiğini göstermektedir.³⁷⁰ 1833 yılında tüm Körfez'in inci ihraç cirosunun 300 bin pound olduğu göz önüne alınırsa,³⁷¹ endüstrinin 79 yılda geldiği nokta daha net şekilde kavranabilir. Ayrıca yine 1912 yılında Bahreyn'in ihracat hacmi sadece 1900 yılına göre yaklaşık 5 kat artmıştı.

Dünya pazarını %65-80 oranında ele geçirmiş olan³⁷² incilerinden daha fazla para kazanabilmek için yoğun şekilde avlanma faaliyetlerini sürdüren tüccarlar, istiridye kabuğu ticaretine de ağırlık vermeye başlamışlardı. Bu nedenle özellikle 1903-04 yıllarından itibaren istiridye ihracatında artış gözlemlenmiştir ve yeni inciler için yaşam alanı olduğu düşünülen, bu yüzden denize geri atılan bu kabukların satılmaya başlanmasıyla incinin verimliliği düşmüştür. 1910 yılında çıkarılan istiridyelerin, 8 yıl öncekinin %40'ı olmasına rağmen fiyatların tam aksine artış göstermesi, kazançlardaki artışın temel sebebinin, ihraç edilen incilerin sayısında yaşanan bir artıştan kaynaklı olmadığını bizlere göstermektedir.³⁷³ Burada bir fiyat artışı söz konusuydu. 19. yüzyıldaki artışı daha sakin ve kademeli olan inci ihracatı, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde anormal bir gelişme gösteriyordu. Fiyatlardaki artışların bu denli fazla olmasına neden olan temel faktör, Basra Körfezi incilerinin uluslararası alanda sebep olduğu rekabetti. Bu dönemde Avrupa ve ABD'de talep patlaması yaşanmıştı. İncilere normalde olduğundan çok daha fazla değer atfediliyordu. Mesela, 1912 yılında bir inci Paris'te 35 bin pound karşılığında el değiştirmişti. Bunun üzerine Avrupalı tüccarlar Bombay üzerinden katlanan fiyatlarla inci almak yerine Basra Körfezi ile doğrudan ticaret yaparak kârlarını katlamak istediler. Bu amaçla Körfez'e gelen tüccarlar 20. yüzyılın başlarından itibaren direkt olarak inci alımına başlamışlardı. 1905 yılında kızı ile Körfez'e gelen bir Fransız inci tüccarı, 400 bin frank değerinde inci satın almıştı.³⁷⁴

Bahsettiğimiz gelişmeler elbette ki Bombay ile Avrupa arasında önemli bir rekabete sebep olmuştu ve fiyatların artmasına sebep olan asıl faktör bu rekabetti. 1907 yılında yaşanan mali kriz ile Britanyalı tüccarlar, Basra Körfezi inci endüstrisini finanse eden ve

³⁷⁰ Robert Carter, "Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries", s.234.

³⁷¹ J. G. Lorimer, *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia, Vol. V*", s.2220.

³⁷² Robert Carter, "Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries", s.234.

³⁷³ British Library: India Office Records and Private Papers, File A/5 Pearl fisheries of Persian Gulf, IOR/R/15/2/3 in **Qatar Digital Library**,

(Çevrimiçi)https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100000000193.0x0002e2, s.41-42.(erişim: 13/02/2022).

³⁷⁴ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.168-169.

Bombay pazarını kontrol eden Hint ve Arap tüccarların bağlı bulunduğu sendikaya verdikleri borçları talep ettiler. Bu durumdan kaynaklı oluşan para kıtlığı ile sendika bir nevi çöküş yaşarken, Avrupalı tüccarlar için alan açılmış oldu.³⁷⁵ Özellikle Fransız tüccarlar Basra Körfezi ile olan ticari ilişkilerini güçlendirdiler. 1909 yılında, Bahreyn'den ihraç edilen incilerin 4 milyon rupilik kısmı, direkt olarak Fransa'ya gönderilmişti. Bir yıl sonra bu sayı 6 milyon 400 bin rupiye yükselecekti.³⁷⁶ Bu veriler Bombay'ın, inci ticaretindeki etkinliğinin azalma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yalnız Bombay'daki sendika, ticaretten dışlanmış olmayı kabul etmemişti. Fiyatları manipüle ederek gerçek dışı rakamlara ulaşılmasına neden oluyorlar, bu sayede Avrupa'nın Körfez'deki etkinliğinin sürdürülebilir olmasının önüne geçmek istiyorlardı. 1912 yılında Bahreyn'i ziyaret eden, dönemin meşhur Fransız mücevher tedarikçisi Jacques Cartier, tüccarların sürdürülemez fiyatlar talep ettiklerini söyleyerek inci alımı yapmaktan vazgeçmişti.³⁷⁷ Cartier'in öngörüsünün gerçekleşmesi için pek fazla zaman geçmesi gerekmeyecekti. Yaklaşan dünya savaşı ve akabindeki bir dizi gelişme, yalnızca birkaç on yılda binlerce yıllık bir kültürün sonunu getirecekti. Tadına vardıkları zenginlikle yetinmeyerek, endüstriyi suni şekilde büyüten tüccarlar da bu sonu hızlandırdıklarının farkında değillerdi.

3.8 İnci Endüstrisinin Çöküşü

İnsan yaşamı için temel bir ihtiyaç olmamasına rağmen yoğun bir kullanım alanı bulan ürünlerin satışlarının; insanların o ürünlere olan ilgisi azaldığında veya temel ihtiyaçlar dışındaki ürünlere kaynak ayrılmasının zorlaştığı ekonomik buhran dönemlerinde azalması doğal bir sonuçtur. İnci de yapısı ve işlevi itibariyle estetik kaygılarla, herhangi bir ihtiyaca dayanmaksızın satın alınan lüks bir üründü. 19. yüzyıl boyunca tüm dünyada popülerliğini artırmış ve 20. yüzyıla gelindiğinde artık inci endüstrisinin ticaret hacmi devasa boyutlara ulaşmıştı. Bunun sebebi; bir önceki başlıkta ayrıntılı şekilde değindiğimiz üzere tüccarların, incinin bahsettiğimiz popülerliğinin nimetlerinden daha fazla faydalanmak ve incinin getirdiği zenginlikten daha fazla nasiplenmek istemelerine dayalı oluşan rekabetin getirdiği suni büyüme idi. Ticari ürünlerdeki suni hareketlenmeler zaten kalıcı bir fayda sağlamazken buna ek olarak ödünç

³⁷⁵Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.165.

³⁷⁶Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.157.

³⁷⁷Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.169.

sermaye ile yürütülen bir ekonomik organizasyonda bu tarz bir büyümenin olması; yani ticari kazanç oranında borç alışverişinin de artıyor olması, satışlar azaldığında geriye büyük oranda borçlu tüccarların varlığından başka hiçbir şey bırakmayacaktı. Bahsettiğimiz suni büyüme, aslında inci ticaretindeki çöküşün bir başlangıcıydı. Tüccarlar devasa satış rakamlarına ulaşmış ancak aynı oranda borçlanarak, tüm fiyat artışlarına rağmen bulmakta zorlanmadıkları pazarları genişletmek amacı gütmüşlerdi. Zaten temel bir ihtiyaç olmayan incinin satışı ile dönen bu ekonomik organizasyonun bu denli büyümesi, satın alan kişilerin lüks tüketime aynı kaynağı ayıramayacağı bir ekonomik durumda çok tehlikeli bir çöküşe karşı endüstriyi savunmasız bırakacaktı ve nitekim öyle de oldu. Bu aşamada incilerini satamamış olan sermayedarların ödeyemeyecekleri borçları olması, sistemin tıkanmasına ve inci ticaretinin çarklarının işlerliğini kaybetmesine neden olacaktı.

Yaklaşık 10 yıl süren bir zirve döneminden sonra endüstrinin ilk sıkıntıları, küresel piyasaları istikrarsızlaştıran 1912-1913 Balkan Savaşları'nın getirdiği gerginlikle başlamıştı. Bunu takiben I. Dünya Savaşı'nın yaklaşması, Batı'yı lüks tüketimini durdurmaya ve tüm imkânlarını; daha önce eşi görülmemiş bu küresel savaşın hazırlıkları için harcamaya yöneltti. Önceki yıllardaki talebi baz alarak inci tüccarları yüksek stoklarla satışa hazır şekilde bekliyorlardı ama evvelki paragraflarda değindiğimiz gibi geçmiş yıllardaki gelirlerin fazla olmasının verdiği rahatlıkla büyük ölçüde borçlanmışlardı. Eğer eskiden olduğu gibi, arzlarını karşılayan bir talep olsaydı sorun yaşamayacaklardı fakat bir noktada küresel talebin azalması aslında sürpriz değildi. Bu tarz bir ürünün fahiş fiyatlarla sonsuza kadar satılması mümkün değildi. Körfez'dekilerin uyanmak istemedikleri rüyanın sona ermesine vesile olan gelişme, I. Dünya Savaşı olmuştu. 1912 yılında yaklaşık 30 milyon rupi olan Bahreyn inci ihracatı, 1914 yılında 1.197.105 rupiye gerilemişti. Bu veriler ışığında değerlendirdiğimizde, inci endüstrisinde çöküşün başlangıcı olarak I. Dünya Savaşı'nı kabul edebiliriz ancak bir önceki başlık altında detaylı olarak işlediğimiz gibi, fiyatlarla oynamak suretiyle yapılan manipülasyonların da sektöre bu aşamadan itibaren zarar olarak dönmeye başladığını söylemek de yanlış olmayacaktır.³⁷⁸

Savaştan sonra inci endüstrisi eski günlerine bir türlü dönemedi. İnci arzında eskiye nazaran bir değişme olmamıştı ancak inciye olan talep artık eski seviyesinden çok

³⁷⁸Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.260.

uzaklardaydı. Bu da inci fiyatlarını düşürüyordu. Bu yüzden birçok inci tüccarı iflas etti.³⁷⁹ Savaşın sonra gelen kısa süreli durgunluk ortamından inci endüstrisinin faydalanmasını engelleyen yeni bir gelişme oldu. Kokichi Mikimoto adlı bir Japon girişimci, 1920’li yılların başlarında yüksek kaliteli kültür incilerini üretmeyi başardı. Aslında Mikimoto, 1895’ten bu yana kültür incisi üretti fakat ürettiği incileri, doğal incilerle rekabet edecek seviyede kaliteli ve seri şekilde üretilebilmesi için 30 yıldan fazla süre çaba göstermesi gerekti. Mikimoto’nun incileri, 1920’li yıllarda dünya pazarında etkili olmaya başladı. 1924 yılına gelindiğinde Bombay pazarında, Dubai’den gelen incilerin arasına karışmış 200 bin rupi değerinde Japon kültür incileri olduğu tespit edildi. Bunun üzerine Körfez’de bu incilerin ithalatı yasaklandı ve ithal edenlere çeşitli cezalar verildi ancak Japon incileri o kadar kaliteliydi ki röntgen cihazları olmadan onları Körfez incilerinden ayırt etmek imkansızdı. Ayrıca Körfez incilerinin 3’te 1’i fiyatına mal ediliyor olması da yapılan hilelerin önüne geçilmesini zorlaştırıyordu. Yani kültür incileri dünya pazarına girerek Körfez incileriyle rekabet ederken, Körfez’deki tüccarlar da kendi endüstrilerine zarar verecek şekilde kültür incilerini destekleyecek sahtekârlıklarla, epey yakın olan sonlarının gelişini hızlandırıyorlardı. 1924 ile 1929 yılları arasında Bahreyn’den ihraç edilen incilerin cirosu 2 milyon rupi civarında sabitlenmişti.³⁸⁰ Ancak 1929 yılında Amerika Birleşik Devletleri merkezli olarak başlayan ve kısa zamanda küresel bir finansal kriz halini alan Büyük Buhran ile birlikte Basra Körfezi inci endüstrisi gerçek anlamda ölümcül bir darbe aldı.³⁸¹ Bu kriz, lüks ürünler pazarını altüst etmişti ve artık zengin tüccarlar dahi iflas etmeye başlamıştı. Körfez’in birçok noktasında tekneler avlanmak için denize açılmıyordu. Avlanılan inciler de tüccarların elinde kalıyordu. 1929 yılında 1.883.707 rupi değerinde olan Bahreyn inci ihracatı, 1930 yılında 568.960 rupiye kadar gerilemişti. İnci endüstrisinin en parlak dönemlerinde dahi sefalet içerisinde bir hayat süren dalgıçların da gelirleri iyiden iyiye düşmüştü ve onlar için de yaşam koşulları oldukça ağırlaşmıştı. Bu durum Bahreyn ve Kuveyt’te huzursuzluğa ve hatta ayaklanmalara dahi sebep olmuştu.³⁸² Bu sırada Japonlar, 1930’lu yıllarda kültür incilerini küresel bir ihracat ürününe dönüştürmeyi başarmışlardı. Aynı dönemde İngilizler de Körfez’deki tüccarlara, Hintli finansörlere olan borçlarını ödemeleri konusunda baskı yapıyorlardı. Bu yüzden de

³⁷⁹Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.261.

³⁸⁰Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.262.

³⁸¹Julian Walker, “Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, s.41.

³⁸²Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.264-266.

yerli tüccarlar birer birer iflas etmeye devam ediyorlardı.³⁸³ 1939 yılında kültür incileri, Körfez incilerinin 13'te 1'i fiyatına alıcı buluyordu ve bu şartlarda Körfez inci endüstrisinin Japon incileri ile rekabet edebilmesi mümkün değildi.³⁸⁴ Zaten aynı yıl Kuveyt'ten inci dalışına yalnızca 150 tekne katılmıştı ve Körfez genelinde inci avcılığı yapanların sayısı 10 bine kadar düşmüştü. Bu sırada 1936 yılından itibaren İngilizler öncülüğünde Körfez'de kurulmaya başlayan petrol sanayii, inciden artık para kazanamayan insanlar için yeni bir istihdam alanı olmaya başlamıştı.³⁸⁵

II. Dünya Savaşı yıllarında Japon kültür inci endüstrisi kısa süreli bir duraksama dönemine girmişti ve bu da Körfez endüstrisinin geçici bir canlanma yaşamasını sağladı.³⁸⁶ Bu canlanmanın önemli bir sebebi de, savaş nedeniyle faaliyetlerini askıya alan Katar'da petrol şirketleri çalışanlarının acınacak ücretlerle inci avcılığında çalıştırılmaya zorlanmış olmasıydı.³⁸⁷ Ancak tüm bunlar, sadece yaklaşan sonu biraz geciktirmekten başka bir işe yaramıyordu. 1946 yılında tüm Körfez'de yalnızca 530 tekne aktif olarak inci avcılığı işinde çalışıyordu ve bu dönemde Dubai'de açlıktan ölümlerin olduğu bildirilmişti.³⁸⁸ Aynı yıl Körfez'den yapılan inci ihracatı yalnızca 62 bin pound değerindeydi.³⁸⁹ Yalnızca 35 yıl önce bu sayının 2 milyon pound olduğu düşünüldüğünde, geçen süre içerisinde inci endüstrisinin ne seviyede daraldığı daha net bir şekilde anlaşılabilir. II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanan Hindistan'ın 1947 yılında inci ithalatını yasaklaması ve Körfez'dekilerin, satmak istedikleri inciler için yeni bir pazar bulamamaları da artık ayakta kalacak mecali kalmamış olan Körfez inci endüstrisine en son darbeyi vurmuştu. Daha sonra Hindistan, şartlı olarak ithalatı serbest bırakmaya razı olsa da bu karar endüstriyi kurtarmaya yetmedi. Bu dönemde Bahreyn'den inci avına çıkan tekne sayısı sadece 83 idi ve Bahreyn'de kendisini dalgıç olarak tanımlayan kimse kalmamıştı. Petrokimya sanayiinin Basra Körfezi'nde artık tamamen yerleşmesi ve yerel halk için gerçek bir

³⁸³Kazım Aqil, "Pearl Industry in the UAE Region in 1869-1938: Its construction, Reproduction and Decline", *RUDN Journal of Sociology*, c 18, s. 3, Moskova, 2018, s.464-465.

³⁸⁴Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.262.

³⁸⁵Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.266.

³⁸⁶Julian Walker, "Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century", s.42.

³⁸⁷Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.266.

³⁸⁸Robert Carter, "The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf", s.184.

³⁸⁹Kazım Aqil, "Pearl Industry in the UAE Region in 1869-1938: Its construction, Reproduction and Decline", s.464.

istihdam kapısı olmasıyla birlikte inci endüstrisi, Katar ve Kuveyt'te 1950'li yıllarda, Bahreyn'de ise 1960'lı yıllarda tamamen sona erdi.³⁹⁰

Alan Villiers³⁹¹, 1939 yayım tarihli Sinbad'ın Çocukları kitabında, Kuveyt'te inci endüstrisinin çöküşü ile ilgili gözlemlerini şu cümlelerle dile getirmişti:³⁹²

“Terk edilmiş, sahihsiz büyük bir evin yanından geçtik. Nejdi, bu evin bir inci tüccarına ait olduğunu söyledi. İnci tüccarı bize, hala çuvallar dolusu incileri olduğunu ancak onları satacağı bir pazar bulunmadığını söyledi. İncileri çöküşten önce satın almıştı ve onları satamamıştı. Onları tuttu ve tuttu; gemilerini, işini, her şeyini kaybetmesine rağmen onları tuttu. Elinde sadece incileri kalmıştı ve onlar, satın alırken ödediği paranın küçük bir kısmını bile karşılayacak değerde değillerdi. Sevgili mücevherlerinden bu kadar düşük bir bedelle ayrılamazdı ve şimdi ona kalan tek şey incileriydi...”

3.9 İnci Ticaretinin Basra Körfezi Şehirlerine Nüfus Hareketlerine Etkisi

İnci, 19. yüzyılda Körfez için giderek daha önemli bir rol oynamaya başladıkça, Basra Körfezi'ndeki şehirleri de bu durumdan doğal olarak etkilenmeye başlamıştır.³⁹³ Kentlerin nüfusu giderek artmış, inci avcılığındaki uzmanlık yaygınlaştıkça da diğer ekonomik faaliyetlere katılan insan sayısında azalma olmuştur.³⁹⁴ Farklı işlerde çalışan birçok insan, incideki zenginlikten pay alabilme umuduyla endüstrinin birer parçası olma arzusuna kapılmıştır. Sezon boyunca tek bir tekne satın alabilen veya en ufak işte dahi çalışabilecek herkesin avcılık faaliyetlerine katılmıştır.³⁹⁵ Bu anlamda Basra Körfezi Arap sahillerindeki şehirlerin, özellikle 19. yüzyılda birer “inci şehri” karakterine büründüğünü söylemek yanlış olmaz. Bunun yanında, iç kesimlerde yaşayan bedevilerin dahi yazın dalışlara katılmak için bu şehirlere gelmeye başladıkları biliniyor. Bu bedevilerden kimileri sezon sonunda çöle geri dönerken kimileri sahil şehirlerinde yerleşik hayata geçmeyi tercih etmiştir.³⁹⁶ Bu da şehirlerdeki nüfusun artmasına neden olmuştur. Örneğin 1820 yılında 9-

³⁹⁰ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.267-269.

³⁹¹ Alan Villiers; 1903-1982 tarihleri arasında yaşamış olan, Avusturalya doğumlu İngiliz gazeteci, denizci, maceracı ve yazardır. Britanya Silahlı Kuvvetleri üstün hizmet madalyası bulunmaktadır.

³⁹² Alan Villiers, *Sons of Sinbad*, Charles Scribner's Sons, New York, 1969, s.340”.

³⁹³ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.178.

³⁹⁴ Robert Carter, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, s.183.

³⁹⁵ Robert Carter, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, s.238.

³⁹⁶ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.161.

10 bin arasında nüfusa sahip olan Abu Dabi, 1853 yılına gelindiğinde 18 bin nüfusa sahipti. Yani sadece 33 yılda nüfusu neredeyse ikiye katlanmıştı. İngiltere'nin bölgedeki faaliyetlerini yoğunlaştırarak inci ticaretine istikrar kazandırdığı bu dönemde gerçekleşen nüfus artışı, inci endüstrisindeki gelişmenin şehirlerdeki nüfusa etkisinin bir göstergesidir. Ancak zaman zaman şehirler inci ticaretindeki etkinliklerini kaybedebiliyorlardı. 1880 yılında Abu Dabi nüfusunun 4 bine kadar düşmüş olması, 1820'lerde yalnızca bin ile 2 bin arasında kişinin yaşadığı Dubai nüfusunun da aynı dönemde 12 bin kişiye yükselmesi, nüfusun; şehirlerin inci ticaretindeki işlek merkezlere kaydığına işarettir.³⁹⁷

Basra Körfezi sahillerinde nüfusun bu denli kolay yer değiştirebiliyor olması, yerleşik hayatın bahsi geçen şehirlerde tam manasıyla benimsenmediğinin bir göstergesidir. Endüstride çalışanların sayıca önemli çoğunluğunu oluşturan ve sektörün ayakta kalmasını sağlayan avcılar, finansörlerin ve idarecilerin kurduğu ve sürdürdüğü ekonomik sistem nedeniyle hayatlarını borç batağına gömülmüş şekilde idame ettiriyorlardı. Bu da sosyal yaşamlarını doğal olarak etkiliyordu. Zaten doğası itibariyle standart bir verim alınması imkânsız olan bir ticari faaliyet içerisinde, sömürü olarak adlandırabileceğimiz bir ekonomik sisteme dâhil olarak çalışmak zorunda kalan avcılar düzenli bir şehir yaşamına sahip olmaları mümkün değildi. Bu anlamda bedevilerle aynı kaderi paylaştıklarını söylemek pek de yanlış olmayacaktır. Bedeviler de yaşadıkları bölgelerin onlara kalıcı bir ekonomik fırsat sunmaması sebebiyle yerleşik düzenden uzak şekilde, çadırlardan oluşan küçük ve geçici çöl yerleşim yerlerinde hayatlarını sürdürüyorlardı. Tarım gibi onları toprağa bağlayan bir ekonomik faaliyet içinde bulunamıyor oluşları, göçebe bir yaşam kültürü geliştirmelerine neden olmuştu. Sahilde yaşayan Araplar genel olarak kendilerini bedevilerden farklı bir statüde görüyorlar idiyse de³⁹⁸ kalıcı yerleşiklikten ve düzenli yaşamdan uzak olmalarıyla bedevilere benziyorlardı. Geçimini inciden sağlayan avcılar, daha önce belirttiğimiz gibi hasırdan kulübelerde, oldukça kötü şartlarda yaşıyorlardı. Hem senelik verimin yıldan yıla değişiyor olması hem de inci merkezlerinin daha uzun vadede farklılık arz etmesi, kolayca daha rahat yaşam süreceklere düşündükleri yerlere göç etmelerine neden oluyordu. Onları yaşadıkları yerlere bağlayan herhangi bir varlıklarının da bulunmaması, bu alışkanlıklarını daha da kolay uygulanabilir kılıyordu. Bu “şehir değiştirme” alışkanlığı, kişisel olabildiği gibi

³⁹⁷Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.149.

³⁹⁸Robert Carter, *Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries*, s.247.

kabile boyutunda da karşımıza çıkmaktadır.³⁹⁹ Örneğin Bahreyn’de inci ticareti ile uğraşan El-Bin Ali aşireti reisleri, Bahreyn şeyhi ile aralarında çıkan anlaşmazlık nedeniyle Harakend’e göç etmiştir.⁴⁰⁰ Göçün bu kadar kolayca gerçekleşiyor olması, idarecilerin zulmüne karşı bir anlamda halkı koruyan bir sigorta görevi görüyordu.⁴⁰¹ Yöneticilerin keyfi el koyma ve vergilendirme uygulamalarından kaçınmasını sağlamakta etkiliydi.⁴⁰²

1902 yılı sonrasında yaşanan bir göçün ise bazı özel sonuçları ortaya çıkmıştı. Bu yılda Körfez’in İran kıyısından bulunan Lince şehrinde inci ticaretinden yüksek vergiler alınmaya başlandığından daha önce bahsetmiştik. Bu uygulamanın başlamasıyla birlikte başta tüccarlar olmak üzere inci sektöründe çalışan birçok kişi, Lince’den Umman sahillerindeki şehirlere göç ettiler. Bunu yaparken İran’da edindikleri toplumsal özelliklerin bazılarını da beraberlerinde getirdiler. Lince’den Dubai’ye göç eden zengin inci tüccarları, aslında İran mimarisinin bir özelliği olan “*rüzgâr kuleli*” ev örneklerini, göç ettikleri mahallelerde inşa ettiler. Hane sakinlerinin sıcak günlerde bir nebze de olsa serinlemesini sağlayan bu rüzgâr kuleleri, zamanla Dubai’ye özgü bir mimari özellik olarak zihinlerde yer edinmeye başladı.⁴⁰³ Günümüzde hala yaşatılan bir gelenek halini alan bu kuleler; inci endüstrisinin şehirlere olan etkisinin bir göstergesi olmasının yanında, inciden gelen zenginliğin de o dönemki insanların gözünde somutlaşmış haliydi. Dubai’nin yanında Şarika’da da tüccarlar, inci ticaretinden kazandıkları paralarla atlarını yarıştırdıkları güzel evlerde yaşıyorlardı.⁴⁰⁴ Ayrıca bu zengin topluluklar arasında lüks hayat tarzı özellikleri, bilhassa 20. yüzyılda önemli bir artış göstermişti.⁴⁰⁵ Özetle inci endüstrisi; şehir yaşantısını, Körfez şehirlerinde zenginlerin yaşadığı mahalleler ve statü göstergesi simgeler oluşmasını sağlamak suretiyle etkilemişti. Bu anlamda inci endüstrisinin bir yandan avcılara düzensiz bir yaşam sunarken bir yandan da istikrarlı geliri olan, zengin, şehirli bir tabaka ortaya çıkardığını söyleyebiliriz.

³⁹⁹ James Onley, “The Politics of Protection in the Gulf: The Arab Rulers and the British Resident in the Nineteenth Century”, *New Arabian Studies*, c.6, Exeter, 2004, s.37.

⁴⁰⁰ BOA, DH.ŞFR, nr:173/60/1 – 2 Temmuz, 1903.

⁴⁰¹ Robert Carter, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, s.246.

⁴⁰² James Onley, “The Politics of Protection in the Gulf: The Arab Rulers and the British Resident in the Nineteenth Century”, s.37.

⁴⁰³ Robert Carter, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, s.158.

⁴⁰⁴ Donald Hawley, *The Trucial States*, s.196.

⁴⁰⁵ Robert Carter, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, s.249.

Bu başlık altında değerlendirdiğimiz bilgileri ve olguları toparlayacak olursak; çöllerde olduğu gibi Basra Körfezi şehirlerinde de ekonomik faaliyetlerin kalıcı bir verimle, insanların refah içerisinde yaşamalarını sağlayabilecek standart bir gelir getirememesi nedeniyle insanlar yerleşik hayatı tam manasıyla benimseyememiştir. Ayrıca inci mevsiminde çöllerden sahillere yapılan sezonluk göçler de, bu kentlerde yerleşik yaşamdan ziyade iş odaklı bir yaşamsal faaliyet sürülmesine neden olmuştur. Bu nedenle de Körfez'deki “inci şehirleri”nde toplumun tüm tabakalarına yayılmış bir yerleşik düzenden bahsetmek imkânsızdır. Bahsi geçen bu yerleşik düzen, idareci ve tüccar topluluklarıyla sınırlı kalmış ve onları avcılardan ayıran bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır. Kaldı ki inci endüstrisinin çöküşüyle beraber tüccar toplulukların dahi eski düzenlerini devam ettiremediklerinden bahsetmiştik. İnci ticareti, insanların geçimlerini sağlayabilecek bir faaliyet olmaktan çıktığında, yoksul olan topluluklar kelimenin tam manasıyla aç kalmış, tüccarlar ise daha önce de bahsettiğimiz üzere iflas etmişti. Bu dönemde şehirlerde güvensizlik baş gösterdi ve toplumsal yapıda sorunlar ortaya çıktı. Özellikle bu işten geçimini sağlayan ancak artık işsiz kalan bedeviler, tüm bu şehirler için birer asayiş problemi olmaya başladılar. Kendi ekonomik kayıplarını telafi etmek için şehirlere baskılar yaptılar hatta koruma parası adı altında şeyhlerden maddi taleplerde bulundular. Zayıf kabileleri ise daha şiddetli şekilde rahatsız ettiler.⁴⁰⁶

Özetle inci endüstrisi, Basra Körfezi Arap sahillere kalıcı bir yerleşik düzen kazandıramamış; avcılar topraktan ve yerleşiklikten uzak bir yaşam sürerken, refah seviyesi yüksek tabakaların kurduğu düzen ise kalıcı bir medeniyete dönüşmemiş, inci endüstrisiyle beraber tarihteki yerini almıştır.

⁴⁰⁶Julian Walker, “Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, s.42.

SONUÇ

Çalışmamızda Basra Körfezi inci avcılığı ve ticareti ile ilgili birçok tarihi sonuca ulaştık. Bu sonuçlardan her birisini, bu çalışmanın ortaya attığı birer tez olarak da kabul edebiliriz. M.Ö. VI. binyıldan itibaren körfezde var olduğunu belirttiğimiz incinin, bu dönemden itibaren Basra Körfezi'nde yaşayan insanların, inciye dini ritüellerinde yer verecek kadar değer atfettiklerini gördük. Antik dönemlerden itibaren neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan gelen ilkel metotlarla denizin derinliklerinden çıkarılan inci, avcılarının bu iş için sağlıklarını yitirmelerine ve hatta canlarından olmalarına neden olmuştur. İngiltere'nin Basra Körfezi'ndeki varlığını güçlendirmeye başladığı 1820 yılından itibaren kurulan ticari sistemle birlikte, bölgedeki idareci aileler ve burada ticaret yapan sermayedarlar güçlenip zenginleşirken, inci avcılığı ile uğraşan sermayesiz avcı sınıfı; düzenli ve sistemli bir şekilde sömürülmüştür. 1820 öncesinde de avcılarının pek de iyi çalışma koşullarına sahip olduğu söylenemez fakat zikrettiğimiz tarihten itibaren İngiltere'nin yönlendirmesiyle inci endüstrisi çok daha istikrarlı ve verimli bir organizasyon haline gelmiş ve bu verimlilik de inci avcılarının itaatkar mağdurları olduğu bu sömürü düzeninin çarklarının çok daha iyi işlemesini sağlamıştır. Tüm bunlar olurken, Arap şeyhlerinin, idare ettikleri yerlerde yaşayan avcılarının sağlıkları ve refahları yerine kendi zenginliklerini öncelemeleri, onların yaşam ve çalışma koşullarını iyileştirmek adına neredeyse hiçbir adım atmamaları dikkate değerdir.

Körfez inci ticaret organizasyonunun yalnızca şeyhleri ve tüccarları zengin edecek şekilde kurgulanması, İngiltere'nin bilinçli bir tercihidir. Halkın tüm kesimlerine adil şekilde dağıtılan sermayenin kontrolünü sağlamak kolay değildir. İngiltere de tıpkı şeyhler ve tüccarlar gibi buradaki insanların refahını değil, kendi kazancını önemsemiştir. Bu nedenle de inci ticaretinden elde edilen sermayenin adaletli şekilde dağıtılmamasını ve kendi himayesindeki idareci ve finansör grupların kontrolünde kalmasını sağlamıştır. Bu durumdan İngiltere'nin birkaç şekilde yararlandığını söylemek mümkündür. İlk olarak, Osmanlı Devleti'nin otorite zaâfiyeti gösterdiği Basra Körfezi'ndeki yerel güçlerin zengin ve silahlı olmaları ve bu güçlerin kendi rızalarıyla İngiltere ile yakın ilişki içinde bulunmaları, İngiltere'nin çıkarına olan bir durumdur. Ayrıca lüks bir tüketim ürünü olan incinin satışı ile Arap şeyhlerinin zenginleşmeleri ve bu sayede Avrupa'da biriken sermayenin bir kısmının Basra Körfezi'ne taşınması, akabinde de iklim ve coğrafya

yönünden oldukça şanssız olan Körfez insanlarının temel ihtiyaç maddelerine erişebilmek için inciden elde ettikleri gelirleri Hindistan'a, yani İngiltere'nin kontrolüne aktarmaları, inci ticaretinin İngiltere'nin faydasına olacak şekilde işlemlerini sağlıyordu. Bunların yanında ödünç sermaye ile yürütülen bu ticaret organizasyonunda, sermayesi en fazla olan yani bu ticaret zincirinin en tepesindeki halkanın da İngiltere destekli Hintli tüccarlardan oluşması, İngiltere'nin bu organizasyondan kazançlı çıkmasının bir diğer sebebiydi. Yani özetle inci avcılığı ve ticaretinin sorunsuz işlemesi, şeyhlerin ve tüccarların olduğu kadar İngiltere'nin de zenginliğinin artmasını sağlıyordu.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde İngiltere artık Basra Körfezi Arap sahillerinin büyük bir bölümünü nüfuzu altına almış, bölgenin Hindistan ile olan ticari bağı güçlendirerek hem Hintli sermayedarların hem de anakarasının refahını artırmış ve Körfez'den ticari çıkar elde etmek isteyen devletlere ve Avrupalı girişimcilere engel olarak Hindistan ile anakarası arasındaki ticaret yolunun güvenliğini sağlamıştır. Bunlara ek olarak, Basra Körfezi'ndeki nüfuzu artık zayıflamış olan Osmanlı Devleti'nin bölgede tekrar otorite kurmasını engellemiş ve I. Dünya Savaşı sonrasında tüm Arap sahillerinde kuracağı mandater rejiminin önünü açmıştır. Tüm bunlar düşünüldüğünde, İngiltere'nin Körfez'i kontrol altına almak için yaptığı uzun vadeli planlar, seçtiği yöntemler, bu yöntemlerin uygulanması için ayırdığı zaman ve karşılığında kazandıkları; İngilizlerin hareket tarzları hakkında bizlere oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bunlar çalışmamızda detaylı olarak incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Arap şeyhlerin, zenginliklerini; bağımsızlıklarına ve idare ettikleri halkların refahına tercih etmelerinden hareketle, onların hassasiyetleri ile ilgili de önemli ipuçlarına ulaşmış bulunuyoruz. Burada belirtmemiz gereken bir nokta daha var. Ödünç sermaye ile yürütülen inci avcılığı ve ticaretinde her bir grup, sadece kendi kazancını düşünerek hareket etmiştir ve bunu da kendinden alt grupları sömürerek yapmaya çalışmıştır. En alt grup olan sermayesiz avcılar da belirttiğimiz gibi bu sistemden nasibini almıştır. Fakat düşük olan ihtimali gerçekleştirerek, bir üst gruba terfi etmeyi başarabilen avcılar da bu sömürü düzeninin bir parçası olarak, alt gruptaki insanların sömürülmesine katkı sağlamışlardır. Tabi ki sistemin bu şekilde kurgulanmış olması ve sisteme uyulmadığı takdirde kazanç sağlanamayacak olması bu durumun temel sebebidir. Bu sistemi, İngiltere'nin bölgeye girişinden çok daha önce, yine alt gruptakilerin ezileceği şekilde kurgulayanların da bu coğrafyada yaşayan insanlar olmaları, Körfez'deki insanların özellikleri ve hassasiyetleri hakkında da bizlere fikir vermektedir.

Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ndeki yerel idarelerle ve bu bölgedeki ticari faaliyetlerle olan ilgisine de detaylı bir biçimde değindik. Buradan da çıkaracağımız sonuç; çalışmamız için seçtiğimiz zaman aralığında Osmanlı Devleti'nin artık Basra Körfezi'nin küçük bir bölümü haricinde otoritesini koruyamadığı ve bu durumu düzeltmek adına herhangi bir adım atacak durumda olmadığıdır. Çalışmamızın Osmanlı Devleti ile ilgili bize verdiği bilgilerden, devletin neden 19. yüzyılın sonunda yıkılmaya mahkûm bir hâle geldiğini açıkça anlayabiliriz. Bunun sebebi devletin genel olarak içinde bulunduğu mâli ve siyasi buhran olabilir elbette fakat özellikle Osmanlı idarecileri ile İngilizler'in Basra Körfezi özelindeki yaklaşım ve hareket tarzlarına baktığımızda bu mali ve siyasi buhranın sebebi ve Osmanlı Devleti'nin neden günden güne güç kaybeden bir devlet olduğu ile ilgili ipuçları bulabiliriz.

Bu sonuçlara ek olarak, inci avcılığı ve ticaretinin şehirleşmeye ve sosyal yaşama etkisini incelediğimiz bölümde ulaştığımız sonuçlar; yürütülen ekonomik faaliyetlerin, şehirlerin ve o şehirlerde yaşayan insanların özelliklerini etkileyen en önemli faktörlerden biri olduğunu bizler kanıtlar niteliktedir.

Tarih, önsözde de belirttiğimiz gibi devamlılığı bulunan, yaşananların geleceği etkilediği bir alandır. Tarihin izini doğru sürdüğümüz takdirde günümüzü ve geleceği daha iyi anlayabiliriz ve bize fayda sağlayacak çıkarımlar yapabiliriz. Çalışmada konu ettiğimiz insanlar olmasa da onların; hassasiyetleriyle ve önem verdiği değerlerle inşa ettikleri toplumlar, sosyal ve siyasi gruplar, devletler; ufak farklılıklarla da olsa bugün hala varlığını sürdürmektedirler. Onların hali hazırda olan veya gelecekte oluşabilecek durum ve sorunlar karşısında benimseyecekleri yaklaşımları, gösterecekleri hassasiyetleri ve davranış tarzlarını burada incelediğimiz ve değerlendirdiğimiz konulardan hareketle doğru analiz edebilirsek; önem göstermemiz, öncelik vermemiz gereken konuları ve bu konular karşısında benimsememiz gereken yaklaşım biçimlerimizi doğru belirleyebiliriz.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

1.1 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO) nr:132/9839/1/2, nr:132/9839/2, nr:1231/9229/1/1, nr:1500/112445/2, nr:776/58147/2

Dahiliye Nezâreti, Mektubî Kalemi (DH.MTK) nr:1046/58/2/2, nr:1046/58/1/2, nr:2074/42

Dahiliye Nezâreti, Şifre Kalemi (DH.ŞFR) nr:147/23, nr:173/60/1

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV) nr:70

Şûrâ-yı Devlet (ŞD) nr:1193/3/2 nr:1193/3/4

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE) nr:140/4/2

Yıldız Mütenevvi Maruzât Evrakı (Y.MTV)nr:233/132/1/1

1.2 British Library: India Office Records and Private Papers(IOR) in Qatar Digital Library (<https://www.qdl.qa/en>)

'Book 130' Letters inward: IOR/R/15/1/95

Existing Treaties between the British Government and the Trucial Chiefs, 1906: IOR/R/15/1/735

File 2764/1904 Pt 1 'Baghdad Railway: general negotiations 1904-07: IOR/L/PS/10/56

File 9/5 Bahrain Reforms. Reforms in Pearling and Boat Registration: IOR/R/15/2/132

File A/5 Pearl fisheries of Persian Gulf: IOR/R/15/2/3

File No. 4/1 Diary File 1914: IOR/R/15/2/56

File XXVIII/1 Internal Politics & Relations with Oman. Narrative of Muscat Affairs 1872-1893: IOR/R/15/6/36

Letter from Lewis Pelly, Mount Aboo [Ābu] to the Head Clerk, Deputy Commissioners' Office, Ajmeer [Ajmer]: Mss Eur F126/69

Letters inward: IOR/R/15/1/82

Memorandum respecting British interests in the Persian Gulf: IOR/L/PS/18/B166

NEJD EXPEDITION PRECIS: IOR/L/PS/18/B99

Notes Prepared for Reference during Curzon's Tour of the Persian Gulf, and Other Papers on Persia and the Persian Gulf: Mss Eur F111/358

Persian Gulf - Turkish jurisdiction along the Arabian coast (Part I): IOR/L/PS/18/B19/1

Persian Gulf Administration Reports 1883/84 - 1904/05: IOR/R/15/1/709

Persian Gulf précis. (Parts I and II): IOR/L/PS/20/C250

Persian Gulf Residency and Muscat Political Agency Administration Reports, 1873/74-1874/75: IOR/V/10/680

Report on the Administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the year 1877-78: IOR/V/23/32

Report on the administration of the Persian Gulf Political Residency and Muscat Political Agency for the years 1876-77: IOR/V/23/29 No:138

Secret Letters and Enclosures from the Government of India: IOR/L/PS/5/268

Selections from the Records of the Bombay Government: IOR/R/15/1/732

Sirri Island Occupation by the Persian Govt. 1887-1902: IOR/R/15/1/196

Treaties and Undertakings etc in force between the British Government and the Rulers of Bahrain, 1820-1914: IOR/R/15/1/740

Vol 204 1855/56 Slave Trade; Bahrain, Arabian Coast and Muscat; Accounts and General: IOR/R/15/1/149

Vol 27 Letters Outward: IOR/R/15/1/27

2. Sözlükler, Salnameler, Raporlar ve Gazeteler

Basra Salnamesi, Vilayet Matbaası, 1902, Bağdat.

Foregin Office, *Diplomatic and Consular Reports Annual Series*(1898-99), Reports for the Year 1898-99 on the Trade and Commerce of the Persian Gulf, Londra, 1899.

İkdam Gazetesi, 5 Şubat 1903 Perşembe, İstanbul.

Sunderland Daily Echo and Shipping Gazette, 07 Ekim 1885, Çarşamba, Sunderland.

Pall Mall Gazette, 20 Aralık 1900, Perşembe, Londra.

Portsmouth Evening News - 30 Ekim 1925, Cuma, Portsmouth.

The Scotsman - 26 Ekim 1925, Pazartesi, Edinburgh.

The Scotsman – 5 Kasım 1925, Perşembe, Edinburgh.

Yorkshire Post and Leeds Intelligencer, 20 Aralık 1900 Perşembe, Yorkshire ve Humber.

3. Kaynak Eserler ve Araştırmalar

AKBULUT, Uğur, “İngilizlerin Hindistan’la olan Haberleşmeyi Hızlandırma Çabaları”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Yıl: 2014/1-2, Cilt:13, Sayı: 25-26, s.102-103

AL-MAANİ, Abed Al-Razzak & ALSHARARİ, Saleh, “Pearl Trade in the Persian Gulf during the 19th Century”, *Asian Culture and History*, Vol. 6, No. 1(2014) ŞEHİR s.443

AQIL, Kazım, “Pearl Industry in the UAE Region in 1869-1938: Its Construction, Reproduction and Decline”, *RUDN Journal of Sociology*, Vol. 18, No. 3(2018), Moskova, s.464-465.

AYDIN, Cengiz & AYDIN Gülseren, “Batlamyus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, c.5, Ankara, 1992, s.196-199.

AYKUT, A. Said, “İbn-i Battûta” (TDVİA), c.19, Ankara, 1999, s.361-368.

BAKIR, Abdülhalik, “Basra” (TDVİA), c.5, Ankara, 1992, s.112-114.

BEYDİLLİ, Kemal, “Bağdat Demiryolu” (TDVİA), c.4, Ankara, 1991, s.442-444.

BİLGE, Mustafa L. “Bahreyn” (TDVİA), c.4, Ankara, 1991, s.492-495.

_____, “Katîf” (TDVİA), c.25, Ankara, 2002, s.44-45

_____, “Basra Körfezi” (TDVİA), c.5, Ankara, 1992, s.114-117.

_____, “Şattülarap”, (TDVİA), c.38, Ankara, 2010, s.381-382.

BOWEN JR., Richard LeBaron, “The Pearl Fisheries of the Persian Gulf”, *Middle East Journal*, Vol. 5, No.2(1951), s.161-180.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, “Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler(1766-1802)”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 47(2022), İstanbul, s.345-384.

BUCKINGHAM, James Silk, *Travels in Assyria, Media, and Persia*, Colburn, Londra, 1829

CARTER, Robert, “The History and Pre-History of Pearling in the Persian Gulf”, *Koninklijke Brill NV*, Vol. 48, No. 2(2005), Leiden, s.139-209

_____, “Pearl Fishing, Migration, and Globalization in the Persian Gulf, Eighteenth to Twentieth Centuries”, *Pearls, People and Power*, Ohio University Press, Ohio, 2019, P. Machado, S. Mullins ve J. Christensen(Ed) s. 232-262.

_____, *Sea of Pearls: Arabia, Persia and the Industry That Shaped the Gulf*, Arabian Publishing Ltd., Londra, 2012.

CARTWRIGHT, Julyan H. E. CHECA, Antonio G. & LANGMUIR, Marthe Rousseau, “Pearls Are Self-Organized Natural Ratchets”, *American Chemical Society*, Vol. 29, No. 26(2013), s. 8370-8376.

CHARPENTIER, Vincent, PHILLIPS, Carl S. & MERY, Sophie, “Pearl fishing in the ancient world: 7500 BP”, *Arabian Archaeology and Epigraphy*, Vol.23, No.1(2012), s. 1-6.

CHRICTON, Andrew, *The History of Arabia: Ancient and Modern Vol. II*, Harper & Brothers, New York 1838.

COWPER, H. Swainson, *Through Turkish Arabia: A Journey from the Mediterranean to Bombay by the Euphrates and Tigris Valley and the Persian Gulf*, W.H. Allen & Co, Londra 1894.

CROUZET, Guillemette, “The British Empire in India, the Gulf Pearl and the Making of the Middle East”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 55, 2019, s.864-878.

ÇETİNKAYA, Gökhan Çetinkaya ve BUZPINAR, Ş. Tufan, “Midhat Paşa” (TDVİA), c.30, s.7-11.

DALKILIÇ, Zeynel, “Vitamin C Kaynağı Olarak Subtropik ve Tropik İklim Meyve Türleri”, *Uluslararası Anadolu Ziraat Mühendisliği Bilimleri Dergisi*, Cilt 2. Sayı 4(2020), s. 19-29.

DUNN, Archibald & KURŞUN, Zekeriya(çev.), “Basra Körfezi’ndeki İngiliz Çıkarları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı 3, İstanbul, 2000, s.299-326.

GEARY, Grattan, *Through Asiatic Turkey. Narrative of a journey from Bombay to the Bosphorus*, Sampson Low-Marston-Searle&Rivington, Londra 1878.

GÜRKAN, Salime Leyla, “Talmud” (TDVİA), c.39, Ankara, 2005, s.550-552

Hamid ibn Muhammad ibn Ruzayq, George Percy Badger(çev), *History of the Imâms and Seyyids of 'Omân by Salil-ibn-Razik, from A.D. 661-1856*, Hakluyt Society, Londra 1870.

HAWLEY, Donald, *The Trucial States*, George Allen and Unwin Ltd., Londra 1970.

İbn-i Battûta Seyahatnâmesi, (Kısa Notlarla Metin Çevirisi: A. Said Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

KAHRAMAN, Seyit Ali & DAĞLI, Yücel(haz.), *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad - Basra - Bitlis – Diyarbakır - Isfahan – Malatya - Mardin - Musul - Tebriz – Van*(4.Kitap, 1. Cilt), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

KIZILKAYA, Oktay, “XIX. Yüzyılın Sonu ve XX. Yüzyılın Başlarında Basra Körfezi’nde Uluslararası Hâkimiyet Mücadelesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 8, No. 7(2013), s. 293-306.

KOCATÜRK, Önder, “İngilizlerin Irak ve Basra Bölgesindeki Faaliyetleri, (1913-1914)”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Vol. 6, No.3(2011), s.1449-1462.

KUNZ, George Frederick & STEVENSON Charles Hugh, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, The Century Co, New York 1908,

KURŞUN, Zekeriya, “Katar” (TDVİA), c.25, Ankara, 2002, s.29-31.

_____, *Basra Körfezi’nde Osmanlı-İngiliz Çekişmesi: Katar’da Osmanlılar 1871-1916*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 12(2018), s.1-27.

KÜÇÜK, Cevdet & BİLGE, Mustafa L. “Küveyt(Tarih)” (TDVİA), c.27, Ankara, 2003, s.36-38.

LORIMER, J. G., *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. V, *Archive Editions*, Redwood Burn Ltd., Buckinghamshire 1986.

MİLES, Colonel S. B. *The Countiries and Tribes of the Persian Gulf*, Vol. II, Harrison and Sons, Londra 1919.

MORIER, James, *A Journey through Persia, Armenia, and Asia Minor, to Constantinople, in the years 1808 and 1809*, Longman-Hurst-Rees-Orme&Brown, Londra 1818.

MURAT, Turgay, “Kuveyt Üzerinde Osmanlı-İngiliz Mücadelesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 1(2013), s.307-316.

NUTKÎ, Süleyman(çev.), *Basra Körfezi Rehberi*, Matbaa-i Bahriye, İstanbul 1317.

ONLEY, James, “The Politics of Protection in the Gulf: The Arab Rulers and the British Resident in the Nineteenth Century”, *New Arabian Studies*, Vol.6(2004), s.30-92.

ÖZBARAN, Salih, *Yemen’den Basra’ya Sınırdaki Osmanlı*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2004.

ÖZKAPLAN YURDAKUL, Nurcan, *İngiltere Ortadoğu’ya Nasıl Girdi?*, Kronik Kitap, İstanbul 2019.

PALGRAVE, William Gifford, *Personal Narrative of a Year’s Journey through Central and Eastern Arabia (1862–63)*, Macmillan and Co., Londra 1871.

PROTHERO, G. T. (ed.), *Arabia*, Londra 1920.

SANDERS, N. K.(çev.), KUTLU, Sevin ve DURALI, Teoman(Türkçe çev.), *Gilgamış Destanı*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973.

STEWART, Charles E., *Through Persia in Disguise, with Reminiscences of the Indian Mutiny*, George Routledge & Sons Ltd., Londra 1911.

ŞENEL, Şennur, “19. Yüzyılda İngiltere’nin Basra Bölgesindeki Faaliyetleri”, *Akademik Bakış*, Cilt 9. Sayı 18(2016), s.187-207.

ŞİMŞEK, Hüseyin Faruk & KAYA, Sezgin, “Basra Körfezi’nde Devlet İnşası Süreçlerinde İngiltere’nin Rolü: Bahreyn Örneği”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1(2020), s.82-104.

TORUN, S. ve KADIOĞLU, S., “İ. Uzel ve N. Yılmaz, “Kırım Savaşı’nda İskorbüt İletti”, *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2(2012), s.10-20.

TSCHOEGL, Adrian E., “Maria Theresa’s Thaler”, *Eastern Economic Journal*, Vol. 27, No. 4(2001), s.443-462.

UYANIK, Hatice, “Eskiçağ’da Basra Körfezi’nde İnci, İnci Avı ve Ticareti Üzerine Genel Bir Bakış”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Sonbahar Özel Sayı(2020), s.46-53.

VILLIERS, Alan, *Sons of Sinbad*, Charles Scribner's Sons, New York 1969,

WALKER, Julian,”Social and Economic Developments in Trucial Oman in the first half of the Twentieth Century”, *Liwa, Journal of the National Center for Documentation & Research (NCDR)*, Vol. 2, No. 3 (2010), s. 33-47.

WELLSTED, James Raymond, *Travels to City of Caliphs Along the Shores of the Persian Gulf and Mediterranean Sea*, Colburn, Londra 1840.

WILSON, Arnold, T., *The Persian Gulf: An Historical Sketch from the Earliest Times to the Beginning of the Twentieth Century*, Oxford University Press, Londra, 1928.

WOOD, Alfred C, *Levant Kumpanyası Tarihi*, Doğubatı Yayınları, Ankara 2013.

ZWEMER, Samuel M. & ZWEMER, Amy E., *Topsy-Turvy Land: Arabia Pictured for Children*, F. H. Revell Company, New York 1902.

_____, *Zigzag Journey in the Camel Country; Arabia in Picture and Story*, Fleming H. Revell Company, New York 1911.

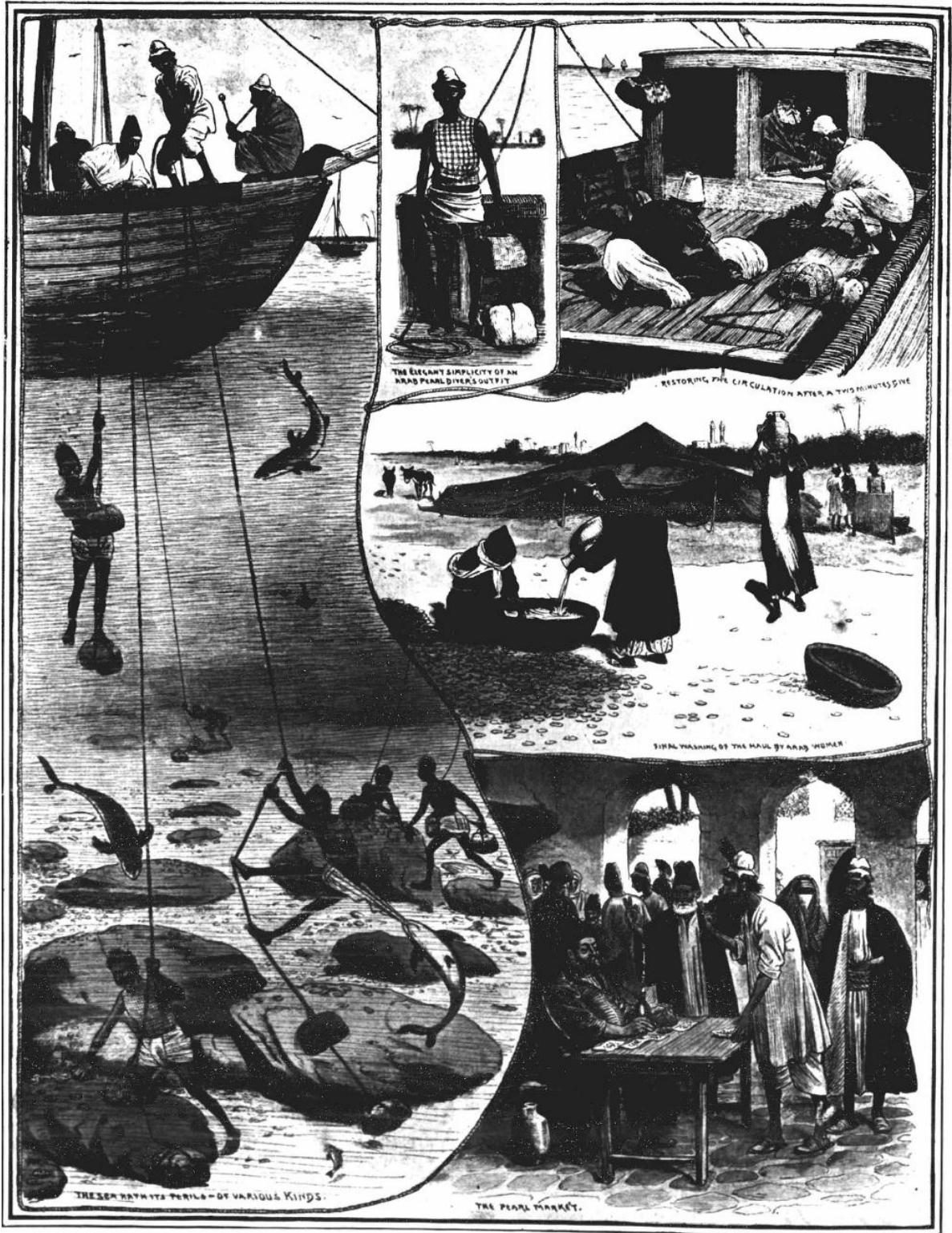
ZWEMER, Samuel Marinus, *Arabia: The Cradle of Islam*, Fleming H. Revell Company, New York 1900.

EKLER

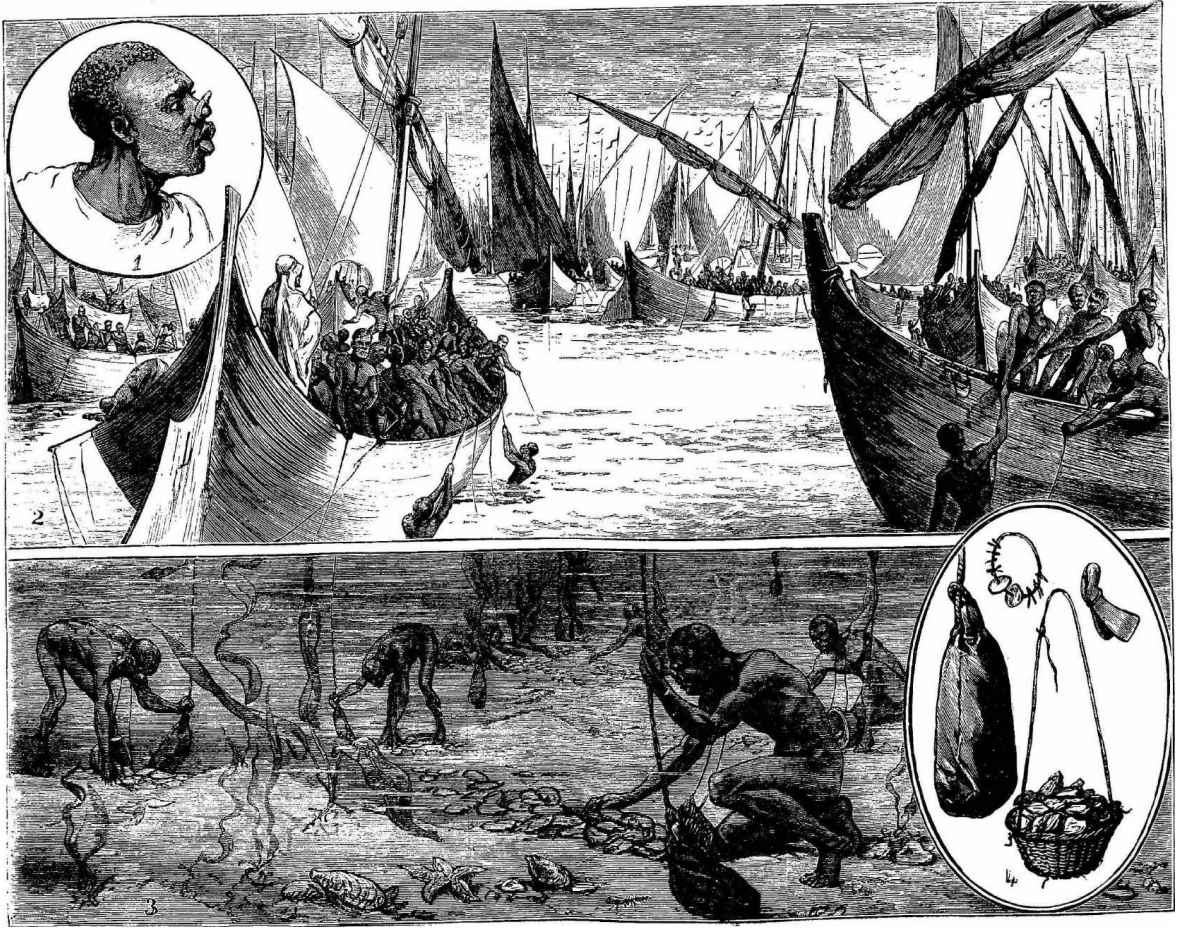
EK 1: Bugünkü Birleşik Arap Emirlikleri sınırları içerisinde bulunan Ummül-Kayveyn şehri yakınlarındaki Akab Adası'nda, M.Ö. 4700 ile M.Ö. 4100 yılları arasına tarihli olan inci örnekleri.

(CHARPENTIER, Vincent, PHILLIPS, Carl S. ve MERY, Sophie, "Pearl fishing in the ancient world: 7500 BP", *Arabian Archaeology and Epigraphy*, Vol.23 (2012), s. 4.)

EK 3: Basra Körfezi inci avcılarını ve tüccarlarını gösteren bir çizim.

(Graphic Dergisi - 9 Ağustos 1902, Cumartesi, s.14.)

EK 4: Basra Körfezi inci avcılarının çalışma şekillerini gösteren bir çizim.

(Graphic Dergisi -1 Ekim 1881, Cumartesi, s.20.)

EK 5: Basra Körfezi Arap sahillerinde inci avcılığı ile geçimini sağlayanların ve ailelerinin yaşadıkları kulübelerden oluşan bir yerleşim yeri.

(KUNZ, George Frederick ve STEVENSON, Charles Hugh, *The Book of Pearl: The History, Art, Science and Industry of the Queen Gems*, The Century Co, New York, 1908, s.86-87)

EK 6: Topladıkları istiridyeleri açan inci avcıları.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

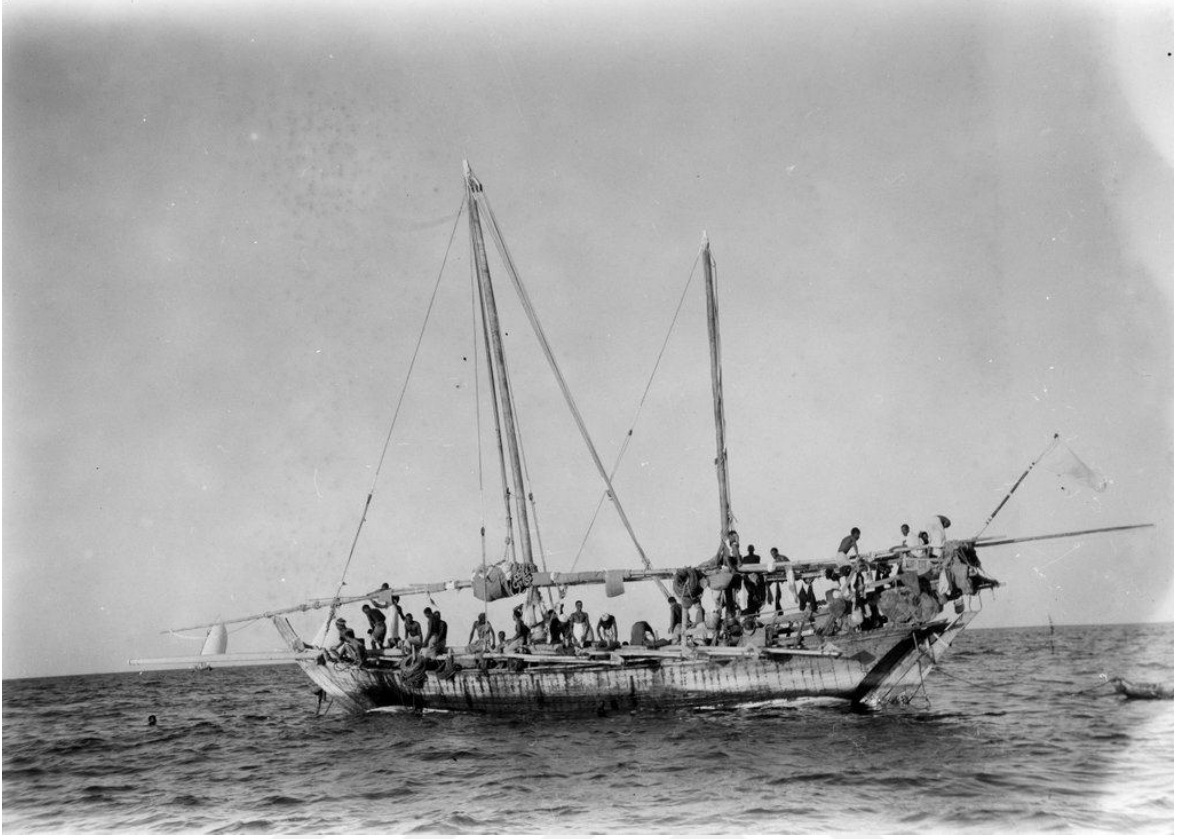
Nr: PM5030-33, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/18213/>

EK 7: Dalgıçların topladıkları istiridyeleri, deniz yüzeyine çıkana dek biriktirdikleri fileler.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: PM5027-17, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/18212/>

EK 8: Kuveyt bandıralı kalabalık bir inci teknesi moladayken.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: N83263, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/18195/>

EK 9: Kürek çeken Kuveytli inci teknesi mürettebatı.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: PM5415-002, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/27714/>

EK 10: İnci avlama teknesinde çalışan halatçılar.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: PM5024-001, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/27713/>

EK 11: Su üzerinde dinlenen dalgıçlar.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: PM5416-11, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/18328/>

EK 12: Kuveytli inci dalgıçları.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

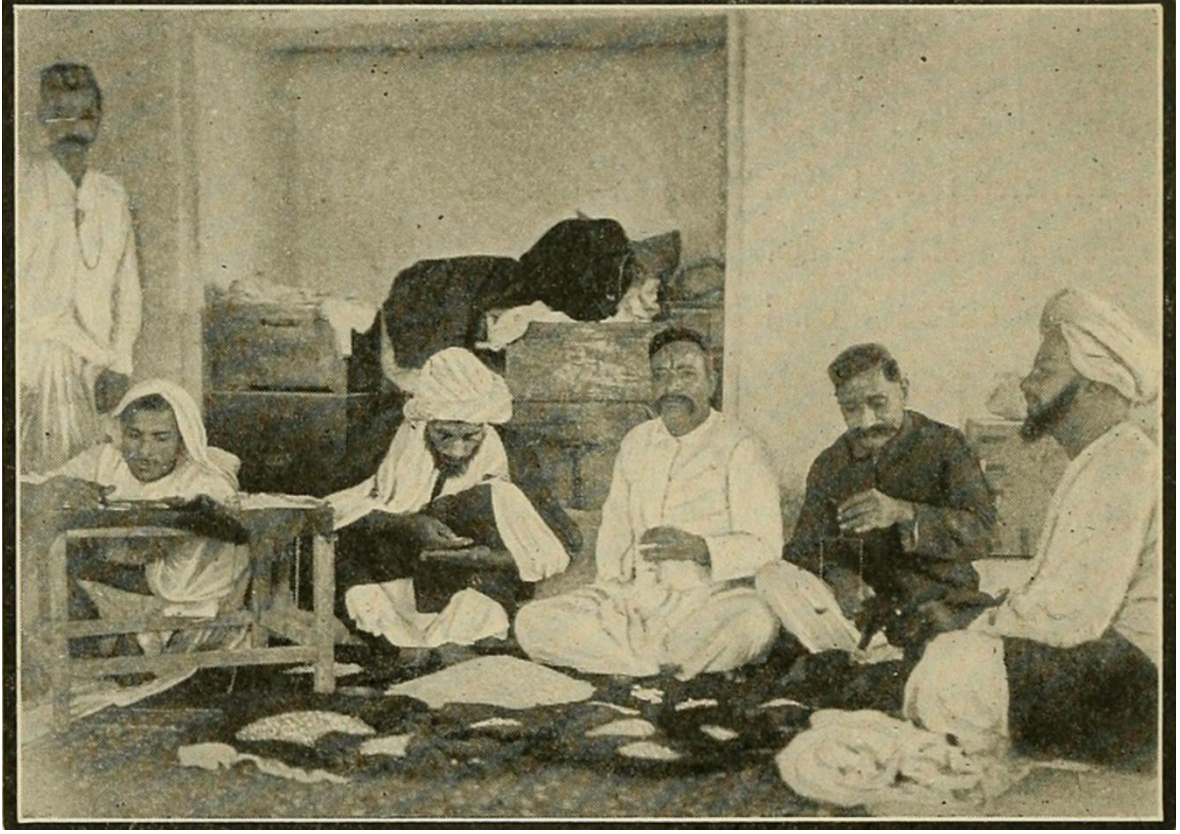
Nr: PM5026-13, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/18211/>

EK 13: Satın alacağı incileri inceleyen bir tavvaş.

Fotoğrafçı: Alan Villiers, 1938-39. National Maritime Museum, Greenwich, Londra.

Nr: PM5021-026, Çevrimiçi: <https://images.rmg.co.uk/asset/27712/>

EK 14: Basra Körfez Arap sahillerindeki inci tüccarları.

(ZWEMER, Amy E. ve ZWEMER, Samuel M., *Topsy-Turvy Land: Arabia Pictured for Children*, F. H. Revell Company, New York, 1902, s.62.)

